

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Tefsir Bilim Dalı

Yüksek Lisans

KUR'ÂN BELÂĞATINDA ARA CÜMLE

Sait OCAK
16908002

Danışman
Prof. Dr. Nurettin TURGAY

Diyarbakır 2019

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Tefsir Bilim Dalı

Yüksek Lisans

KUR'ÂN BELÂĞATINDA ARA CÜMLE

Sait OCAK
16908002

Danışman
Prof. Dr. Nurettin TURGAY

Diyarbakır 2019

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “**Kur’ân Belâgatında Ara Cümle**” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

02/05/2019

Sait OCAK

T.C

DİCLE UNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

DİYARBAKIR

Sait OCAK tarafından yapılan “Kur’ân Belâgatında Ara Cümle” konulu bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir Bilim Dalı’nda YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir

Jüri Üyesinin

Ünvanı Adı Soyadı

Başkan: Prof. Dr. Nurettin TURGAY

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Hacı ÖNEN

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Fatih DEDE

Tez Savunma Sınavı Tarihi: 02/05/2019

Yukarıdaki bilgilerin doğruluğunu onaylarım.

02/05/2019

Prof. Dr. Nazım HASIRCI

ENSTİTÜ MÜDÜRÜ

(MÜHÜR)

ÖN SÖZ

Sosyal bir varlık olan insan hem cinsleri ile iletişimini Allah'ın bahşettiği dil yetisi ile sağlamaktadır. İnsan; yaşamı, dili ve sosyal etkisiyle bir kültürel birikim oluşturmuştur.

Arap Dili ve Belâgatı, Arapça'nın konuşulduğu ortamda etkili olurken İslamiyetin etkisiyle çeşitli ülke ve kültürleri etkilemiştir. Kur'ân-ı Kerîm, bu dilin tüm inceliklerini yapısında barındıran özelliklere sahiptir. Bu özellik birçok ilim adamının dikkatini çekmiştir. İlim adamları, Kur'ân'ın anlaşılması için Arap dilinin inceliklerine büyük önem vermişlerdir.

Arap dili, Cahiliye döneminde şiir ve düz yazı alanında büyük gelişmelere gelişmeler kaydetmiştir. Fakat bu dönemde dilin yapısına yönelik sistematik bir çalışma olduğunu söylemek oldukça zor görünmektedir. İslam'ın doğuşuyla beraber değişik bölgelerde fetihler olmuş ve bunun sonucunda Arap dili etki alanını genişletmiştir. Aynı süreç içerisinde Kur'ân-ı Kerîm'in daha iyi anlaşılması için sarf, nahiv alanlarında çalışmalar yapılmıştır. Belâgat alanındaki çalışmalar ise ilkin Kur'ân'ın îcazına yönelik olmuş, ardından bedî', beyân vb. alanlarda yoğunlaşmıştır. Böylece Belâgat, Arap dili içerisinde sistematik bir şekilde bağımsızlığına kavuşmuştur.

“Kur'ân Belâgatında Ara Cümle” adlı çalışmam, üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, belâgatın tanımı ve tarihi, belâgatın bölümlerinden beyân, meânî ve bedî' gibi alanların tanımları ve kurucuları hakkında genel bilgiler vermektedir. İkinci bölüm, itnâbın tanımı ve çeşitleri üzerinde durulmakta, itnâbın çeşitleriyle ilgili Kur'ân ve şiirlerden örnekler vermektedir. Üçüncü bölümde ise, ara cümlenin diğer cümlelerle olan münasebeti, kelimada zikredilme amaçları, ara cümlenin başında getirilen harfler ve nerelerde kullanıldığına değinilmektedir. Bu hususta Kur'ân-ı Kerîm ve şiirlerden örnekler verilmekte ve ara cümle bir ayette kullanıldığında bundan maksadın ne olduğu, cümleye kattığı anlam gibi hususlara

değinilmektedir. Ayrıca ara cümlelerin Kur'ân'ı anlama açısından kıymetinin ortaya çıkarılmasına gayret gösterilmektedir. Araştırma ve incelemeler neticesinde elde edilen bulgular sonuç kısmında aktarılmaktadır.

Bu çalışmada bana maddî ve manevî yönden desteklerini esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Nurettin TURGAY hocama, Dr. Öğr. Üyesi Cüneyt MARAL hocama, Araştırma Görevlisi hocalarım Ahmet AKDENİZ ve Hüseyin ZAMUR'a, değerli abim Şahmurat KAYA'ya ve arkadaşım Ahmet TAŞDOĞAN'A sonsuz teşekkürlerimi sunar, çalışmamızın hayırlı ve faydalı olmasını temennî ederim.

Sait OCAK

Diyarbakır 2019

ÖZET

Bu çalışmada, Arap dilinin Belâgat alanındaki ara cümle konusu incelenmiştir. Ara cümle, meânî ilminin alanına giren itnâb sanatı içerisinde yer alır. Ara cümle, bir sözün içerisinde veya mana bakımından muttasıl olan iki cümle arasına, yanlış anlama vehmini ortadan kaldırma dışında, bir nükteden dolayı i'rapta mahalli olmayan bir veya birden fazla cümle kullanmaktır.

Bu çalışmada, belâgat ilminin tanımı ve tarihi üzerinde durulmuştur. Daha sonra belâgatın bölümleri olan beyân, meânî ve bedi' ilimleri hakkında bilgi verilmiştir. Ara cümlelerin de bir bölümü olduğu itnâb ve kısımları ele alındıktan sonra çalışmanın esas konusu olan ara cümle incelenmiştir.

Ara cümlelerin diğer cümlelerle olan münasebeti, kelimada zikredilme amaçları, ara cümlelerin başında getirilen harfler ve kullanıldığı yerler gibi konular ele alınmıştır. Bu konularla ilgili olarak Kur'ân-ı Kerîm ve şiirlerden faydalanılmıştır. Ara cümlelerin Kur'ân bağlamında cümleye kattığı anlamlara değinilmiştir. Sonuç olarak ara cümlelerin mana üzerinde büyük bir etkisinin olduğu verilen örneklerle desteklenmiştir.

Anahtar Sözcükler

Belâgat, Beyân, Meânî, Bedi', İtnâb, Ara Cümle

ABSTRACT

In this study, the parenthetical sentence of the Arabic in the area of Belâgat has been examined. Parenthetical sentence takes place in the itnâb art which is related to the field of meânî. The parenthetical sentence means a sentence which come between a sentence or two sentences that are integrated in order to eliminate misunderstanding and to express an aphorism. Parenthetical sentence has no place of expression.

In this study, the definition and history of the science of rhetoric have been dwelled on. Then, the some information about the elements of the rethoric such as beyân, meânî and bedi‘ has been stated. After taking the itnâb and its parts as a part of the sentence, the parenthetical sentence which is the main subject of the study has been examined.

The topics such as the relationship of the parenthetical sentence with other sentences, the purposes of the parenthetical sentences, the letters given at the beginning of the sentence and the places where they are used have been discussed. The Qur'an and poems were used in relation to these subjects. The meanings of the sentence in terms of the Qur'an have been mentioned. As a result, it is supported with examples given that the intermediate sentence has a great effect on meaning.

Keywords

Rethoric, Beyân, Meânî, Bedi‘, İtnab, Parenthetical Sentence

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖN SÖZ	I
ÖZET	III
ABSTRACT	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
KISALTMALAR.....	VIII
GİRİŞ.....	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI.....	1
2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAPSAMI.....	2

BİRİNCİ BÖLÜM

BELÂGATIN TANIMI VE TARİHİ SEYRİ

1.1. BELÂGATIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ	4
1.2. TARİHİ SEYRİ	6
1.2.1. İslam Öncesi	6
1.2.2. İslam Sonrası	8
1.2.1. Birinci Dönem	9
1.2.2. İkinci Dönem	10
1.2.3. Üçüncü Dönem	10
1.2.3.1. Kelâm ve Felsefe Mektebi	11
1.2.3.2. Arap ve Buleğa Mektebi	12
1.2.4. Dördüncü Dönem	12
1.3. BELÂGATIN BÖLÜMLERİ.....	13
1.3.1. Beyân İlmi	13
1.3.2. Meânî İlmi	14
1.3.3. Bedi' İlmi	16

İKİNCİ BÖLÜM

İTNÂB VE KISIMLARI

2. 1. İTNÂB'IN TANIMI.....	20
2.2. İTNÂB ÇEŞİTLERİ.....	23
2.2.1. İzâh	25
2.2.2. Atıf	29
2.2.2.1. Özel Lafzı Genele Atıf	29
2.2.2.2. Genel Lafzı Özele Atıf	31
2.2.3. Tekrar	34
2.2.3.1. Anlamı Zihne Yerleştirmek ve Te'kid Etmek.....	34
2.2.3.2. Anlamın Kolay Bir Şekilde Anlaşılmasını Sağlamak	35
2.2.3.3. Terğîb	36
2.2.3.4. Terdîd	37
2.2.3.5. Taaccüp Etmek	38
2.2.4. Îgâl.....	39
2.2.5. Tezyîl.....	42
2.2.5.1. Darb-ı Mesel Gibi Yaygınlaşan.....	42
2.2.5.2. Darb-ı Mesel Olarak Yaygınlaşmayan	44
2.2.6. Tekmîl	46
2.2.7. Tetmîm	50

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARA CÜMLE

3.1. ARA CÜMLENİN TANIMI	54
3.2. ARA CÜMLENİN DİĞER CÜMLELERLE MÜNASEBETİ.....	55
3.3. ARA CÜMLENİN AMAÇ VE MANALARI.....	57
3.3.1. Tenzîh.....	58
3.3.2. Tenbîh.....	60
3.3.3. Durumu Tasvir	61
3.3.4. Ta'zîm	62
3.3.5. Te'kidi Artırma	62
3.3.6. Aciz Bırakma.....	63

3.3.7. Takrîr	64
3.3.8. Kasdedilen Şeyi Açıklama	64
3.3.9. Teberrük	65
3.3.10. Hasret	65
3.3.11. Vaad	66
3.3.12. Vaîd	66
3.3.13. Teselli	67
3.4. ARA CÜMLENİN HARFLERİ.....	69
3.5. ARA CÜMLENİN KULLANILDIĞI YERLER.....	70
3.5.1. Bir Cümlede Kullanımı	70
3.5.1.1. Fiil-Merfû' u Arasında	70
3.5.1.2. Fiil ve Mef'ûl Arasında	71
3.5.1.3. Mübteda-Haber Arasında	73
3.5.1.4. Aslında Mübteda-Haber Olanlar Arasında.....	75
3.5.1.5. Şart Fiili ve Şartın Cevabı Arasında.....	78
3.5.1.6. Kasem ve Cevabı Arasında	79
3.5.1.7. Sıfat ve Mevsûf Arasında	83
3.5.1.8. Ma'tûf ve Ma'tûf Aleyh Arasında.....	85
3.5.1.9. Bedel ve Mübdel Minh Arasında	88
3.5.2. Müstakil İki Cümle Arasında Kullanımı	92
3.5.3. Cümlelerin Sonunda Ara Cümle Kullanımı	98
SONUÇ	102
KAYNAKÇA.....	104

KISALTMALAR

bkz.	bakınız
c.	cilt
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
M.Ü.	Marmara Üniversitesi
s.	sayfa
TDVY	Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
ts.	tarihsiz
vb.	ve benzerleri
yy.	yüzyıl

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Allah, insanlara yol gösterici olmak üzere, elçisi vasıtasıyla gönderdiği Kur'ân-ı Kerîm'in, indirildiği andan itibaren okunup anlaşılmasını ve açıklanmasını emretmiştir. Ona inanıp gönül veren Müslümanlar, bu emir istikametinde, onun anlaşılması için gayret sarfetmişlerdir. Müslümanlar; belâgat, sarf, nahiv vb. birçok ilimden yararlanarak Kur'ân-ı daha iyi anlama fırsatını yakalamışlardır. Araplar fitri bir meleke olarak belagatı çok iyi bilirler. Kur'ân, onların sahip olduğu bu belâgate karşılık belîğ olarak inmiştir. Bu çalışmamızda Kur'ân'da ara cümlelerin belîğ oluşunu ayetler ışığında ele alacağız. Projemizi hazırlarken ara cümlelerin cümle içerisindeki konumunu, cümleye kattığı anlamlar üzerinde durmayı gerekli gördük.

Kur'ân'ı konu edinmesi açısından belâgat ilmine önem atfedilmiştir. Belâgat ilminin meânî diye adlandırılan bölümü içerisinde değerlendirilen ve cümle-i mu'tariza diye ifade edilen ara cümlelerin fonksiyonun bilinmesi de Kur'ân'ı anlama noktasında önem arz eden konulardandır. Başta ilk dönem müfessirler olmak üzere âlimler yazdıkları eserlerinde cümleler arasındaki irtibatı ele almışlardır.

Dil kurallarının netliğinden ve herkes tarafından aynı şekilde anlaşılmasından bahsetmek zor olduğundan âlimler arasında ihtilaf oluşmuştur. Zira dil kuralları, insanın edebi zevkine bağlıdır. Edebi zevk ise insanın hayatı boyunca sahip olduğu ilim, kültür ve diğer birçok şeye dayanmaktadır. Örneğin bir cümle hakkında birinin isti'nâf cümlesi demesine karşılık, başka biri hal cümlesi, bir diğeri ise ma'tûf cümlesi diyebilir.

Ayrıca bütün bunlardan farklı olarak bazen bir ortamda edebi olan bir söz diğeri bir ortamda edebi olmayabilir. Bu nedenlerden dolayı Kur'ân'daki ayetler âlimler tarafından değişik şekillerde tefsir edilmiştir. Bu ihtilaf Kur'ân'ın değişik vecihlerini ortaya koymuştur.

Bu çalışmadan maksadımız ara cümle hakkında söylenenlerin araştırılıp değeriendirilmesi ve ara cümlelerin Kur'ân'ın manasına olan etkisini tespit etmektir. Bu suretle okuyucuya Kurân'ı anlama noktasında yeni ufuklar edinmesini sağlayacaktır.

2. ARAşTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAPSAMI

Bu araştırma, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı ve yöntemi hakkında bilgi verilmektedir. Birinci bölümde belâgatın tanımı, tarihi, dönemleri ve bölümleri hakkında genel bilgiler verilmektedir. İkinci bölümde itnâb ve kısımları hakkında genel bilgiler verilmekte olup üçüncü bölümde de ara cümlelerin tanımı, diğeri cümlelerle münasebeti, amaçları ve kullanıldığı yerler işlenmektedir.

Her bölümde konunun iyi anlaşılması amacıyla ele alınan edebî sanatların sözlük ve ıstılah anlamı verilirken o sanatın iyi bir şekilde anlaşılması amacıyla söz konusu sanatın tarihi gelişimi hakkında az da olsa açıklamalar yapılmaktadır. Ara cümleyle ilgili konular işlenirken, anlatılan şeylerin iyi kavranması için onların ara cümleyle olan münasebeti üzerinde de durulmaktadır. Ayrıca işlenen konular örneklerle açıklanmaktadır. Örnekler mümkün olduğu kadar ayet, şiir ve hadislerden seçilmektedir. Örnekler ve konu arasındaki münasebete de değinilmektedir. Şiirlerden örnek verilirken imkânlar nisbetinde, şiirin asıl kaynağı bulunup dipnotta belirtilmektedir. Ayrıca şiirin kimin tarafından söylendiğı biliniyorsa, şairin adı zikredilmektedir; ancak bu şairlerden bazılarıyla ilgili hiçbir bilgiyi rastlamadığımız da olmuştur.

Bilindiğı üzere herhangi bir dili, eksiksiz ve olduğu gibi başka bir dile çevirmek oldukça zor bir durumdur. Bunun için Arapça olarak getirilen tanım ve örneklerde metnin birebir Türkçe'ye tercüme edilmesinden ziyade, anlamın bozulmadan aktarılmasına çalışılmıştır.

Bir dili diğeri bir dile tercüme etmek zor; edebî ıstılahların tercüme edilmeleri ise daha zordur. Arapça'daki ıstılahların da Türkçe'ye çevrilmesi kolay bir şey değildir. Zira Arap dili ve edebiyatındaki bazı edebî ıstılahların tam karşılığını Türk dili ve edebiyatında bulmak mümkün değildir. Mesela; Türkçe'de isti'âre kelimesinin

ıstılahî karşılığı yoktur. Bu kelime Türkçe'ye ancak "bir kelimenin ödünç olarak diğer bir kelimenin yerine kullanılması" veya "benzetme" şeklinde çevrilebilir; ancak bu iki anlam da isti'ârenin ıstılahî anlamını tam olarak karşılayamaz. Arapça bazı edebî ıstılahlar ise Türkçe'ye çevrilmeleri mümkün olduğu halde, Türk dili ve edebiyatında pek yaygın değildir. İşte yukarıda zikrettiğimiz nedenlerden dolayı, bu araştırmada edebî ıstılahlar tercüme edilmeden oldukları gibi kullanılmıştır. Ayetlerin meâli için ise genel olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yapmış olduğu meâle müracaat edilmiştir; ancak meâlde ayetin kendisi için örnek verildiği husus da göz önüne alınmış ve ayetin meâli ona göre uygun verilmeye çalışılmıştır. Bunun için Daru'l-kitab programından faydalanılmıştır.

Ara cümleyle ilgili konular işlenirken gerek tanımlarda gerekse diğer konularda ihtilaflı durumlar söz konusu olduğunda, konuyla ilgili âlimlerin görüş ve delilleri serdedilmiştir.

Ara cümlelerin işlenişinde, belirli bir tefsir kitabından olmayıp tefsirlerin karşılaştırılması sonucu oluşturulmuş olup elde edilen bulgular aktarılmıştır. Konular ele alınırken verilen örneklerde ayet ve şiir beraber ele alınmıştır; ancak konuyla ilgili ayet olmaması halinde şiire başvurulmuştur.

Araştırmanın dipnotla ilgili kısmında kaynağın ilk geçtiği yerde, kaynağın yazarı, basım yeri, basım tarihi, basım yılı vb. bilgiler tam olarak verilmiştir. Az da olsa basım tarihine rastlanılmayan kaynaklar dipnot kısmında belirtilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

BELÂGATIN TANIMI VE TARİHİ SEYRİ

Belâgat insanda doğuştan itibaren var olan bir melekedir. Zira Allah insanı düşünen bir varlık olarak yarattı. Belâgat henüz bir ilim olarak teşekkül etmeden önce de insanlar arasında şiir ve hitabetlerde kullanılırdı. Nitekim belâgatın henüz ilim olarak şekillenmeden önce insanlar arasında geliştiğini Cahiliye devri sözlü edebiyatında ve Kur’ân’da birçok örnek bulmak mümkündür. Şimdi biz burada belâgatın tanımından başlayarak bir ilim haline gelmesi evrelerinden bahsedeceğiz.

1.1. BELÂGATIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Belâgat, (بَلَّغَ) “be-le-ge” fiilinden türemiş olup sözlükte; “olgunlaşmak, ulaşmak, varmak” anlamlarına gelir.¹ Ayrıca belâgat, “güzel açıklama ve kuvvetli te’sîr” anlamına da gelir.²

İstilah olarak belâgat, iki mânada kullanılmıştır. Birincisi meleke olarak belâgat olup sözün, fesahatlı olmasıyla beraber yer ve zamana da uygun olmasıdır. Başka bir ifadeyle bir fikrin sözlü veya yazılı olarak yerinde ve zamanında yeterince ifade edilmesidir.³ İkincisi ilim olarak belâgat olup “mütekellim açısından, kendisiyle açık bir şekilde söz söylemeye güç yetinilen meleke”; kelâm açısından ise, “sözün

1 İbrahim Mustafa – Ahmed Hasan ez-Zeyyât – Hamid Abdülkadir – Muhammed Ali en-Neccâr, **el-Mü’cemü’l-Vasît**, “Belege”, el-Mektebetü’l-İslamiyye, Kâhire 1960, I, s. 69; Mecdüddin Muhammed b. Yakub el-Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsu’l-Mühît**, “Belege”, el-Müessesetü’r-Risale, Lübnân 2005, s. 780; Ebü’l-Kasim Cârü’l-Allah Mahmud b. Ömer b. Ahmed ez-Zemahşerî, **Esâsü’l-Belâga**, “Belege” Darü’l-kütübi’l-ilmîyye, Beyrut 1998, I, s. 75; er-Râgıb el-İsfehânî, **el-Müfredât fi garîbi’l-kur’ân**, “Belege”, Dârü’l-ma’rife, Beyrut ts., s. 60; Ebü’l-Feth Ziyâüddin Nasrullah b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, **el-Meseli’s-Sâir fi edebi’l-kâtib ve’s-şâir**, Darü nehdeti’l-mısr, Kahire 1980-1984, s. 94.

2 Mustafa – ez-Zeyyât – Abdülkadir – en-Neccâr, **el-Mü’cemü’l-Vasît**, “Belâga”, I, s. 70; İbnü’l-esîr, **el-Meseli’s-Sâir...**, s. 94; er-Râgıb el-İsfehânî, **el-Müfredât fi garîbi’l-kur’ân**, “Belege”, s. 60.

3 Nurettin Turgay, **Arap Dili Belâgatı ve Kur’ân**, Tibyan Yayıncılık, İzmir 2015, s. 21; Nasrullah Hacımüftüoğlu, **İ’câz ve Belâgat Deyimleri**, Kültür Eğitim Vakfı Yayınevi, Erzurum 2001, s. 10.

fasîh olmasıyla beraber müktezây-ı hâle uygun olmasıdır.”⁴ Belâgat sözün ve mütেকellimin özelliği olarak kullanılır; fakat kelime için kullanılmaz.⁵

Belâgat ile ilgili olan fesâhat ise, (فَصْح) “fe-su-he” fiilinden türemiş olup sözlükte; “açık ve anlaşılır olma” gibi anlamlarda kullanılır.⁶ Istilahta olarak fesâhat; “sözün ses ve mana kusurlarından arınmış olmasıdır.” Fesahatlı söz, manası rahat anlaşılın, telaffuzu kolay, dizilişi mükemmel olan sözdür.⁷ Zemahşeri’ye göre fesâhat; “söz telaffuz edilirken ifade bozukluğundan uzak olmasıdır.”⁸

Belâgat, hem sözün hem de mütেকellimin vasfı olarak kullanılırken fesâhat kelime, kelâm ve mütেকellim için kullanılır.⁹ Sözün belâgatlı olması; sözün söylenme yeri ve işitenlerin durumuna göre kişinin eğilimini oraya sevk etmesidir.¹⁰ Kelamın belâgatlı olması; kelime ve cümlelerin fasîh olmasıyla beraber kelamın muhatabın durumuna uygun olmasıdır.¹¹ Mütেকellimin belâgatı ise, mütেকellimin merâmını belîğ bir kelamla açıklayabilme melekesidir.¹²

Kelimenin fasîh olması; tenâfûr-u hurûftan, kiyasa muhalefet etmekten ve garâbetten salim olması,¹³ kulağa hoş gelmeyen kelimelerden uzak olmasıdır.¹⁴

⁴ Ali b. Muhammed eş-Şerîf el-Cürcânî, **Ta’rifât**, “Belâgat” Mektebetü Lübnân, Lübnân 1985, s. 47; Nusrettin Bolelli, **Belâgat**, M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2016, s. 28; Abdü’l-fettâh Feyûd Besyûnî, **İlmu’l-me’ânî dirâse belâgiyye ve’n-nakdiyye li mesâilî’l-me’ânî**, Müessesetü’l-mühtâr, Kahire 2015, s. 23.

⁵ Sa’düddîn Teftâzânî, **Muhtasarü’l-meânî**, el-Mektebetü’l-Asriyye, Lübnân 2010, s. 141-142; Bolelli, **Belâgat**, s. 28; Besyûnî, **İlmu’l-me’ânî dirâse belâgiyye...**, s. 23.

⁶ İbrahim Mustafa – Ahmed Hasan ez-Zeyyât – Hamid Abdülkadir – Muhammed Ali en-Neccâr, **el-Mü’cemü’l-Vasît**, “el-Fesâhat”, II, s. 690; Turgay, **Arap Dili Belâgatı ve Kur’ân**, s. 27; el-Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsu’l-Mühît**, “Fesuhe”, s. 234; ez-Zemahşerî, **Esâsü’l-Belâga**, “Fesuhe”, II, s. 24.

⁷ Ali el-Carim-Mustafa Emin, **el-Belâgatü’l-vâdiha**, Darü’l-Meârif, Kâhire/Mısır, s. 5; Turgay, **Arap Dili Belâgatı ve Kur’ân**, s. 28.

⁸ ez-Zemahşerî, **Esâsü’l-Belâga**, “Fesuhe”, II, s. 24.

⁹ Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydanî, **el-Belâgatü’l-Arabiyye**, Darü’l-Kalem, Şam 1996, I, s. 111; Bolelli, **Belâgat**, s. 14; Teftâzânî, **Muhtasarü’l-meânî**, s. 136-142; İbnü’l-esîr, **el-Meselû’s-Sâir...**, s. 94; Besyûnî, **İlmu’l-me’ânî dirâse belâgiyye...**, s. 23.

¹⁰ el-Cârim-Emin, **el-Belâgatü’l-vâdiha**, s. 9; Teftâzânî, **Muhtasarü’l-meânî**, s. 221-222; Besyûnî, **İlmu’l-me’ânî dirâse belâgiyye...**, s. 23.

¹¹ el-Meydanî, **el-Belâgatü’l-Arabiyye**, I, s. 129; Besyûnî, **İlmu’l-me’ânî dirâse belâgiyye...**, s. 30; el-Hatîp el-Kazvînî, **el-İzâh fî ulumi’l-belâga**, Darü’l-kütübi’l-ilmiyye, Beyrut 2003, s. 13.

¹² el-Meydanî, **el-Belâgatü’l-Arabiyye**, I, s. 131; el-Cârim-Emin, **el-Belâgatü’l-vâdiha**, s. 8-9; Hıfni Nasîf-Sultan Muhammed-Muhammed Deyyâb-Mustafa Temmûm, **Durûsü’l-Belaga**, Mektebetü Ehli’l-Eser, Kuveyt 2004, s. 25.

¹³ Nasîf-Muhammed-Deyyâb-Temmûm, **Durûsü’l-Belaga**, s. 17-18; el-Meydanî, **el-Belâgatü’l-Arabiyye**, I, s. 111; el-Cârim-Emin, **el-Belâgatü’l-vâdiha**, s. 5-7; el-Kazvînî, **el-İzâh fî ulumi’l-belâga**, s. 13.

Kelamın fasîh olması; kelamın akıcı olmasıyla beraber zayıf oluşumdan, tenafür-i kelimât ve ta'kidten salim olmasıdır.¹⁵ Habenneke'nin ifade ettiği gibi, belâgat bilginlerine göre bir kelamın fasîh olması için; kelimeleri basit, manaları açık, dizilişi mükemmel, kelimelerinin birbiriyle uyumlu ve fasîh olması gerekmektedir. Ayrıca kelamın fasih olması için yapmacık olmaktan, dil kaidelerine aykırılıktan, kelime ve terkiplerinde Arapça konumu dışında olmaktan, içinde tiksindiri kelimeler, zayıf oluşum, lafzî ve ma'nevî ta'kidten uzak olmalıdır.¹⁶

Mütেকellimin fasîh olması ise, her ne amaçla olursa olsun mütেকellimin maksadını akıcı ve anlaşılır bir şekilde açıklayabilme melekeseine sahip olmasıdır.¹⁷ Fasîh konuşmacı ise, konuşması akıcı ve anlaşılır olan, meramını bocalamadan akıcı bir üslûpla ifade etme melekesi olan, istediği anlamı kolay kelime ve cümlelerle ifade edebilen kişi şeklinde tavsîf edilir.¹⁸

1.2. TARİHİ SEYRİ

Belâgat ilmi, ilimler içerisinde bağımsızlığını en son elde eden ilimlerden biridir. Terimlerinin doğuşu, konularının ortaya çıkışı ve alanda eserlerin yazılması diğer edebî ilimlere göre daha geç olmuştur.¹⁹

Belâgat ilmi, ilk olarak şiir tenkidi şeklinde başlamıştır. İslami dönemde ise ilk olarak Kur'ân'ı anlama maksadıyla âlimler tarafından ele alınıp incelenmiştir.²⁰ Belâgatla ilgili çalışmaları tarihi seyir içerisinde İslam öncesi ve İslam sonrası şeklinde incelemek mümkündür.

1.2.1. İslam Öncesi

Cahiliye Arapları dillerine oldukça önem vermişlerdir. O dönemde birçok hatip ve şairin ortaya çıkması ve Arap edebiyatının en önemli eserlerinden sayılan şiirlerin

¹⁴ el-Meydânî, **el-Belâgatü'l-Arabiyye**, I, s. 111; el-Carim-Emin, **el-Belâgatü'l-vâdiha**, s. 5-7; el-Kazvîni, **el-İzâh fî ulumi'l-belâga**, s. 13.

¹⁵ el-Kazvîni, **el-İzâh fî ulumi'l-belâga**, s. 15.

¹⁶ el-Meydânî, **el-Belâgatü'l-Arabiyye**, I, s. 116.

¹⁷ Nasîf-Muhammed-Deyyâb-Temmûm, **Durûsü'l-Belaga**, s. 22.

¹⁸ el-Meydânî, **el-Belâgatü'l-Arabiyye**, I, s. 127.

¹⁹ Şevki Dayf, **el-Belaga Tatavvur ve Târîh**, Darü'l-meârif, Kâhire 1965, s. 10-11.

²⁰ M. A. Yekta Saraç, **Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat**, Bilimevi, İstanbul 2001, s. 18; Dayf, **el-Belaga Tatavvur ve Târîh**, s. 11.

ve hitabetlerin ortaya çıkması bu duruma örnek gösterilebilir. Cahiliye Araplarının bir yere temsilci olarak gönderdikleri heyetlerinin başına güçlü şairleri ve hatipleri getirmeleri dile verilen öneme işaret etmektedir. Belâgatın Cahiliye Arapları yanında önemli bir yeri vardı. Belâgat ile ilgili bilgiler teoriye tam olarak dökülmemiş olsa bile bir şekilde şiirlerinde ve hutbelerinde birtakım prensiplerin bilgisine sahip olmuşlardır. Bu dönemde belâgat teorisi olarak nitelenebilecek edebi eleştirileri, Arapların panayırlarında yapılan edebi atışmalarda veya bir şiir ve hutbe hakkında yapılan değerlendirmeler şeklinde ortaya çıkmaktadır.²¹ Mesela Ukaz panayırındaki şiir hakemlerinden olan Nâbiga ez-Zübyânî, kırmızı bir çadırdaki şiirler dinler ve karşılaştırmalı tenkitler yapardı. Onun bir şairin şiirini övmesi o şairin meşhur olmasını sağlardı.²²

Kur’ân’da, Cahiliye Araplarının belîğ ve fasîh olduklarına işaret eden ayetler bulunmaktadır. “*Rahman olan Allah Kuran’ı öğretti. İnsanı yarattı, ona konuşmayı öğretti.*”²³, “*Onlara baktığın zaman cüsseleri hoşuna gider; konuşurlarsa sözlerini dinlersin.*”²⁴, ve “*İnsanlardan öyleleri vardır ki, dünya hayatı hakkında söyledikleri senin hoşuna gider. Hatta böylesi kalbinde olana (samimi olduğuna) Allah’ı şahit tutar. Hâlbuki o, hasımların en yamanıdır.*”²⁵ ifadeleri onların durumunu gözler önüne sermektedir.²⁶

“...Korku gidince ise, mala düşkünlük göstererek sizi sivri dilleri ile incitirler.”²⁷, “...Sana böyle söylemeleri, sadece, tartışmaya girişmek içindir. Onlar

²¹ Dayf, **el-Belaga Tatavvur ve Târîh**, s. 9-10.

²² Îsâ Âli el-Âkûb, **el-Müfessel fî ulûmi’l-belâgati’l-arabiyye**, Müdüriyyetü’l-kutubi ve’l-metbûâtî’l-câmia, Halep 2000, s. 25.

²³ er-Rahmân 55/1-4.

²⁴ el-Münâfikûn 63/4; ayetin tam meali şöyledir: “*Onlara baktığın zaman cüsseleri hoşuna gider; konuşurlarsa sözlerini dinlersin; tıpkı, sıralanmış kof kütük gibidirler; her çığlığı kendi aleyhlerine sayarlar; onlar düşmandır, onlardan çekin; Allah canlarını alsın, nasıl da aldatılıp döndürülüyorlar.*”

²⁵ el-Bakara 2/204.

²⁶ Dayf, **el-Belaga Tatavvur ve Târîh**, s. 9.

²⁷ Ahzâb, 33/19; ayetin tam meali şöyledir: “*(Gelseler de) size karşı pek hasistirler. Hele korku gelip çattı mı, üzerine ölüm baygınlığı çökmüş gibi gözleri dönerek sana baktıklarını görürsün. Korku gidince ise, mala düşkünlük göstererek sizi sivri dilleri ile incitirler. Onlar iman etmiş değillerdir; bunun için Allah onların yaptıklarını boşa çıkarmıştır. Bu, Allah'a göre kolaydır.*”

şüphesiz kavgacı bir millettir."²⁸ ayetleri, Cahiliye döneminde olanların bu alandaki yetkinliklerine vurgu yapmaktadır.²⁹

Bir meleke olarak belâgat toplumun her aşamasında kendini göstermiş, öyleki en belâgatlı ifadeler ve darb-ı meseller günümüze kadar ulaşmıştır.³⁰ Kur'ân'ın nazil olmasıyla beraber şiir ve hitabetin zirvede olduğu bu dönemde Araplara meydan okumuştur. Nitekim *"De ki: "İnsanlar ve cinler, birbirine yardımcı olarak bu Kuran'ın bir benzerini ortaya koymak için bir araya gelseler, and olsun ki, yine de benzerini ortaya koyamazlar."*³¹ ve *"Eğer kulumuza indirdiğimiz Kuran'dan şüphe ediyorsanız, siz de onun benzeri bir sure getirin; eğer iddianızda doğru iseniz, Allah'tan başka, güvendiklerinizi de çağırın."*³² gibi ayetlerde bunu görmek mümkündür.³³ İnkârcı müşrikler Kur'ân'ın bu üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalmışlardır. Rasulullah'ın azılı düşmanı olan Velid b. Muğîre, ayetleri Hz. Peygamber'den dinlerken şu sözleri dile getirmekten kendini alıkoymamıştır: *"Vallahi az önce Muhammed'den öyle sözler dinledim ki ne insan sözü ne de cin. Öyle tatlı öyle etkileyici ki, dalları meyve dolu, kökleri ise tâ derinlere uzanan büyük bir ağaca benziyor. O dâima galip gelir, asla mağlup olmaz."*³⁴

Sonuç olarak, Cahiliye döneminde belâgatın insanlar arasında yaygın olduğu; ancak ıstılahlarıyla birlikte bir ilim olarak mevcut olmadığını söyleyebiliriz.

1.2.2. İslam Sonrası

Mucize olan Kur'ân-ı Kerîm, dil bilimlerinin gelişmesinde etkili olmuştur. İslam'ın ilk yıllarından itibaren Müslümanlar Kur'ân'ı anlamak amacıyla büyük gayret sarf etmişlerdir. Sahabe, Peygamber (s.a.s.) hayattayken anlamadığı yerleri O'na sorarlardı. Ancak Hz. Peygamberden sonra Araplar dışındaki diğer milletlerin de İslam'a girmesiyle birlikte bu milletler de Kur'ân'ı Kerîm'i anlama gayreti içine

²⁸ ez-Zuhruf 43/58.

²⁹ Dayf, **el-Belaga Tatavvur ve Târîh**, s. 9.

³⁰ Mâzin el-Mübârek, **el-Mûcez fi Târîhi'l-Belaga**, Darü'l-fikir, Beyrut 1968, s. 24.

³¹ el-İsrâ 17/88.

³² el-Bakara 2/23.

³³ Ali Bulut, **Belâgat**, M. Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2015, s. 19-20.

³⁴ ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, Mektebetü'l-ubeykân, Riyâd 1998, VI, s. 256.

girmişlerdi. Kur'ân'ı Kerîm'in anlaşılması için bir taraftan hadîs-i şerîfler tedvin edilirken diğer taraftan Kur'ân üzerine filolojik çalışmalar yapılmaya başlanmıştı.³⁵

İslamî dönemde Kur'ân-ın i'câzı ve edebî tenkitten dolayı belâgat çalışmaları hızlı bir şekilde devam etmiştir. Bu çalışmaları dört dönem halinde incelemek mümkündür.³⁶ Bu dönemlere değinmek konumuz açısından faydalı olacaktır.

1.2.1. Birinci Dönem

Bu dönem, Kur'ân-ı Kerîm'in indirilmesinden itibaren başlar ve yaklaşık olarak IV. yüzyıl sonlarına kadar sürmektedir. Bu döneme hazırlık dönemi de diyebiliriz. Bu dönemdeki belagatla ilgili çalışmalar; dil, edebiyat, tefsir ve kelim ilimleriyle beraber incelenmiştir; ancak temel gaye Kur'ân-ı tam manasıyla anlamak olmuştur. İlk Arapların büyük çoğunluğu Kur'ân'ın belâgatını ve fesahat anlayabiliyordu; ancak yeni neslin, bilhassa Arap olmayan Müslüman kesimin onu anlayabilmeleri için bazı çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Özellikle Kur'ân'ın Müslümanlar arasında daha iyi bir şekilde anlaşılabilmesi için “i'câzü'l-kur'ân”, “meâni'l-kur'ân”, “i'râbü'l-kur'ân” vb. alanlarda çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların semereleri ancak V. yüzyıldan sonra hazırlanan eserlerde görülmeye başlanmış ve bunun akabinde belâgat bağımsızlığına kavuşmuştur. Bu dönemde yetişen dil ve edebiyat bilginlerinin birçoğu tefsirci oldukları için bu devirde yazılan tefsirler belâgata dair ilk bilgiler için vazgeçilmez birer kaynak durumunda olmuştur.³⁷

İslam âleminin sınırları genişleyince Arap olmayan Müslüman kesimin Kur'ân'ı yanlış anlama kaygısı başlamış ve Arap dili kaidelerinin sistemleştirilmesine ihtiyaç duyulmuştur. İlk asırlarda kaideler tefsir, kelim vb. ilimler içerisindeydi.³⁸ Sîbeveyhi, *el-Kitâb* adlı eserinde dil konularına ek olarak daha sonra belâgat ilminin bir kolu kabul edilip meânî ilmi alanına giren müsned, takdîm-tehîr, kıyasa muhalefet vb. konuları da ele almıştır. Müberred, *el-Kâmil* adlı eserinde dil konularına ek olarak mecâz, temsîl, istiâre, teşbîh vb. konulardan bahsetmiştir. Câhiz ise, *el-Beyân ve't-*

³⁵ Bulut, **Belâgat**, s. 20.

³⁶ Saraç, **Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat**, s. 17.

³⁷ Turgay, **Arap Dili Belâgatı ve Kur'ân**, s. 33; Bulut, **Belâgat**, s. 20; Mâzin el-Mübârek, **el-Mûcez fi Târîhi'l-Belâga**, s. 38-39.

³⁸ Abdülfettah Laşin, **Meânî fi dâvi esâlibi'l-kur'âni'l-kerîm**, Darü'l-fikri'i-arabî, Kahire ts. s. 13-15; Bulut, **Belâgat**, s. 21; Abdülkadir Hüseyin, **el-Muhtasar fi târihi'l-belâga**, Darü'l-garîb, Kahire 2001, s. 53-55.

tebyîn adlı kitabında meleke olarak belâgatı işlerken teşbîh, mecâz, kinâye, hüsn-i taksîm vb. konuları da geniş bir şekilde anlatmıştır.³⁹

1.2.2. İkinci Dönem

Bu dönem, IV. yüzyıl sonlarından başlar ve VIII. yüzyıl sonlarına kadar sürmektedir. Bu döneme gelişme dönemi de denilebilir. Belâgatın bağımsız bir ilim haline geldiği ve terimlerinin ortaya çıkmaya başladığı bu dönemde yazılan eserlerde belâgatın konuları ön planda bulunmaktadır.⁴⁰ Abdülkâhir el-Cürcânî'nin *Delâilü'l-i'câz* ve *Esrârü'l-belâga* adlı kitapları bu dönemin en önemli eserleridir. ez-Zemahşerî, Cürcânî'nin bu iki eserini esas alarak Kur'ân'ın belagatını geniş bir şekilde ele alan *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl* adlı tefsiri kaleme almıştır. Bu dönemin sonlarında belâgat; beyân, meânî ve bedî'den ibaret olan klasik şeklini almıştır.⁴¹

Bu dönemde yazılmış diğer önemli eserler şunlardır:⁴²

1. Fahreddin er-Râzî: *Nihâyetü'l-îcâz fî dirâyeti'l-i'câz min esrâri'l-belâga ve delâili'l-i'câz*,
2. Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî: *Miftâhu'l-ulûm*,
3. Ziyâeddin İbnü'l-Esîr: *el-Meselü's-sâ'ir fî edebi'l-kâtib ve's-şâ'ir ve el-Câmi'u'l-kebîr fî sînâ'ati'l-manzûm mine'l-kelâm ve'l-mensûr*,
4. İbn Ebü'l-İsba' el-Mısri: *Bedîu'l-Kur'ân* ve *et-Tahrirü't-tahbîr fî ilmi'l-bedî'*,
5. Yahya b. Hamza el-Alevî'nin, *et-Tirâzü'l-mütazammin li-esrâri'l-belâga ve ulûmi hakaiki'l-i'câz*.

1.2.3. Üçüncü Dönem

VIII. yüzyıl ortalarından XIII. yüzyıl sonlarına kadar sürmektedir. Bu dönem, olgunluk dönemi olarak da isimlendirilmektedir. Bu dönemde, diğer ilim dallarında oluşan duraklama gibi belâgat ilminde de duraklama olmuş, belâgatla ilgili çalışmalar,

³⁹ Laşin, *Meânî fî davi esâlibi'l-kur'âni'l-kerîm*, s. 13-15; Bulut, *Belâgat*, s. 21; Abdülkadir Hüseyin, *el-Muhtasar fî târihi'l-belâga*, s. 53-55; Dayf, *el-Belaga Tatavvur ve Târîh*, s. 46-49.

⁴⁰ Dayf, *el-Belaga Tatavvur ve Târîh*, s. 123-125; Turgay, *Arap Dili Belâgatı ve Kur'ân*, s. 34; Mâzin el-Mübârek, *el-Mûcez fî Târîhi'l-Belaga*, s. 89-90.

⁴¹ Mâzin el-Mübârek, *el-Mûcez fî Târîhi'l-Belaga*, s. 105-107.

⁴² Abdülkadir Hüseyin, *el-Muhtasar fî târihi'l-belâga*, s. 192-193.

Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-ulûm* eserinin üçüncü kısmından istifade edilerek Hatîb el-Kazvînî tarafından yazılan *Telhîsü'l-Miftâh* kitabı üzerine yazılan şerh, haşiye ve ta'likatlar olmuştur. Müstakil eserler yerine tasnif, tarîf ve değerlendirmelerle yetinilmiştir. Bu dönemde yazılan şerh ve haşiyelerde dikkat çeken bir diğer özellik de yazarın kendi alanıyla ilgili terimlere büyük çapta yer vermesidir.⁴³

Bu dönemin en önemli özelliklerinden biri belâgatla ilgili yazılan eserlerde beyân, meânî ve bedî' kısımlarının tam oturmuş olmasıdır. Ayrıca gelişen felsefe, kelam vb. ilimlerde belâgat terimlerine yer verilerek onların üzerinde durulmuştur. Bedî' iyyât adıyla Hz. Peygamber'i öven yeni bir nazım şekli ortaya çıkmıştır.⁴⁴

Bu döneme kadar gelen belâgat çalışmaları genel özellikleri bakımından kelâm ve felsefe mektebi ve Arap ve buleğa mektebi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.⁴⁵

Bu iki mektep hakkında bilgi vermek konumuz açısından faydalı olacaktır.

1.2.3.1. Kelâm ve Felsefe Mektebi

Bu mektepte mantıkî tarîfler, tasnîfler, felsefî ve mantıkî terimler hâkimdir. Bu mektep mensupları, yeni bir anlayış geliştirme yerine mantık kaidelerine uygun bir tanım ve bu tanımla bir örnek vererek anlaşılması zor bir metin oluşturma yoluna gitmişlerdir. Bu metinlerin daha iyi kavranması için de şerhler ve haşiyeler yazılmıştır. Özellikle Sekkâkî'den sonra gelen belâgat ilim adamları bu zor metinlerin anlaşılması için büyük çaba sarf etmişlerdir. Bu eserleri detaylı bir şekilde bazen tahlil bazen de tenkit etmişlerdir. Genelde İslam dünyasının doğu kesiminde bulunan bu mektebin metoduna göre yazılmış önemli eserler şunlardır:

1. Abdülkâhir el-Cürcânî: *Delâ'ilü'l-i'câz*,
2. ez-Zemahşerî: *el-Keşşâf*,
3. Fahreddin er-Râzî: *Nihâyetü'l-îcâz fî dirâyeti'l-i'câz*,
4. Sekkâkî: *Miftâhu'l-ulûm*,
5. Bedreddin b. Mâlik: *el-Misbâh fî ulûmi'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*

⁴³ Laşin, *Meânî fî davi esâlibi'l-kur'âni'l-kerîm*, s. 15-17; Turgay, *Arap Dili Belâgatı ve Kur'ân*, s. 34.

⁴⁴ Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, s. 25-26; Turgay, *Arap Dili Belâgatı ve Kur'ân*, s. 34.

⁴⁵ Turgay, *Arap Dili Belâgatı ve Kur'ân*, s. 34.

6. Hatîb el-Kazvînî: *Telhîsü'l-Miftâh* ve *el-Îzâh*,
7. Sa'deddin et-Teftâzânî: *el-Mutavvel* ve *el-Muhtasar*'ı.⁴⁶

1.2.3.2. Arap ve Buleğa Mektebi

Bu mektebin mensupları felsefî-mantıkî terim ve tanımlardan daha çok edebî zevkleri esas almışlar, getirmiş oldukları birçok misallerle edebî zevk ve belâgat metodunun ortaya çıkması için büyük gayret sarf etmişlerdir. Bu mektebin yazmış oldukları kitaplarla ilgili, anlaşılması kolay olduğundan, şerh ve haşiye yazılmamıştır.⁴⁷

1.2.4. Dördüncü Dönem

XIII. yüzyıl sonlarından itibaren başlar ve günümüze kadar sürmektedir. Bu döneme yeni dönem, modernleşme veya çağdaş dönem de denilebilir.⁴⁸ İslam dünyasında yenilik arayışlarının başladığı bu dönemde yetişen belâgat ilim adamları, diğer ilimlerde olduğu gibi, klasik belâgat çalışmalarını savunup o metodla hareket eden ve ona yeni bir metod getirmek isteyenler olmak üzere iki grup olarak ele alınabilir. Bu dönem belâgat ilim adamlarının en belirgin özelliği, önceki dönemlerde yazılıp bu dönemde yayınlanan şerh ve haşiyelerden istifade edilerek konuyu kendi fikir ve düşüncelerine göre ifade etmedir. Bu dönemde klasik belâgât metodunu savunan belâgatçılar ve kitapları şunlardır:

1. Hüseyin b. Ahmed el-Mersafî: *el-Vesîletü'l-edebiyye ile'l-ulûmi'l-arabiyye*,
2. Ahmed el-Hâşimî: *Cevâhirü'l-belâga fî'l-meânî* ve *'l-beyân ve'l-bedî'*,
3. Ahmed Mustafa el-Merâgî: *Ulûmü'l-belâga*.⁴⁹

Belagata yeni bir metod getirmek isteyenler genellikle Batı edebiyatını okumuş, bu edebiyatın etkisinde kalmışlardır. En önemli temsilcileri Tâhâ Hüseyin, Abbas Mahmûd el-Akkâd ve İbrahim el-Mâzinî'dir.⁵⁰

⁴⁶ Dayf, *el-Belaga Tatavvur ve Târîh*, s. 272-274.

⁴⁷ Dayf, *el-Belaga Tatavvur ve Târîh*, s. 272-274.

⁴⁸ Turgay, *Arap Dili Belâgatı ve Kur'ân*, s. 34.

⁴⁹ Kâzım Yetiş, "Belâgat", *DİA*, TDVY, İstanbul 1992, c. V, s. 383.

⁵⁰ Yetiş, "Belâgat", V, s. 383.

1. 3. BELÂGATIN BÖLÜMLERİ

Belâgat bir ilim olarak üç kısma ayrılır: Beyân, meânî ve bedî. Şimdi bu ilim dallarını kısaca açıklayacağız:

1. 3. 1. Beyân İlmi

Beyân; sözlükte, “ortaya çıkmak”,⁵¹ “anlaşılır hale getirmek”, “açık-seçik olmak”⁵² gibi anlamlara gelir. Kur’ân’da beyan ifadesi üç yerde zikredilmiş olup bu ayetlerde “ilân etme”⁵³, “açıklama”⁵⁴ ve “ifade etme”⁵⁵ anlamlarında kullanılmıştır.

İstılahta ise, anlamı ifade etmede sözü açık hale getirmek için gereken melekeyi kazandıran, düşünceleri farklı şekillerde ifade etme kural ve metodlarını inceleyen ilimdir.⁵⁶ Bir mana, birçok farklı kelimeyle ifade edilebilir. Beyân ilmi de, kişiye amacını farklı söz ve metodlarla dile getirme imkânı kazandırmaktadır. İfadelerdeki açıklık ölçüsü, teşbih, istiâre, kinâye ve mecaz-ı mürsel ile değişmektedir.⁵⁷ İşte beyân ilminin konusunu bu edebî sanatlar oluşturmaktadır. Bu bakımdan beyân, sözün kullanma yerine göre bazı kısımlara ayrılmaktadır. Yani bir söz gerçek anlamında kullanılıyorsa hakikattir. Gerçek anlamı dışında kullanılmışsa mecaz, istiâre ve teşbih olmaktadır. Gerçek anlamıyla beraber daha etkili bir mecazi anlamda getirilmişse kinâye adını almaktadır.⁵⁸ Şimdi de beyân ilminin gelişimden bahsedeceğiz:

⁵¹ er-Râgıb el-İsfahânî, **Müfredâtü elfâzi'l-kur'ân**, “Beyân”, ed-Darü's-şâmiye, Beyrut 2011, s. 157; ez-Zemahşerî, **Esâsü'l-belâga**, “Beyyin”, I, s. 88; Mustafa – ez-Zeyyât – Abdülkadir – en-Neccâr, **el-Mü'cemü'l-Vasît**, “Beyyene”, I, s. 80; el-Cürçânî, **Ta'rîfât**, “Beyân” s. 21; Muhammed Ahmed Kasım-Muhyiddin Dîb, **Ulûmu'l-belâga**, el-Müessesetü'l-Hadise li'l-kitâb, Tarablus 2003, s. 138.

⁵² Ebü'l-Fazl Cemalüddin b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, **Lisanü'l-Arab**, “Beyân”, Darü'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrut, 2009, XIII, s. 81; ez-Zemahşerî, **Esâsü'l-Belâga**, “Beyyin”, s. 88; Mustafa – ez-Zeyyât – Abdülkadir – en-Neccâr, **el-Mü'cemü'l-Vasît**, “Beyyene”, s. 80.

⁵³ Âl-i İmran 3/138. Ayetin meâli şöyledir: “*Bu Kuran, insanlara bir açıklama, sakınanlara yol gösterme ve bir öğüttür.*”

⁵⁴ el-Kıyâme 75/19. Ayetin meâli şöyledir: “*Sonra onu sana açıklamak Bize düşer.*”

⁵⁵ er-Rahmân 55/4. Ayetin meâli şöyledir: “*Ona ifade etmeyi öğretti.*”

⁵⁶ Ebü Yakub Siracüddin Yusuf b. Ebi Bekr b. Muhammed b. Ali el-Harezmi es-Sekkâkî, **Miftâhü'l-ulûm**, Darü'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrut 1983, s. 162; el-Meydânî, **el-Belâgatü'l-Arabiyye**, II, s. 126; el-Kazvînî, **el-İzâh fî ulumi'l-belâga**, s. 5; Kasım-Dîb, **Ulûmu'l-belâga**, s. 138.

⁵⁷ el-Kazvînî, **el-İzâh fî ulumi'l-belâga**, s. 5; es-Seyyîd Ahmed el-Haşimî, **Cevâhirü'l-belâga**, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1999, s. 216.

⁵⁸ el-Meydânî, **el-Belâgatü'l-Arabiyye**, II, s. 127-128; Ahmed Mustafa el-Merâgî, **Ulûmu'l-belâga**, Darü'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrut 1993, s. 211.

Beyân ilminin kurucusu Ma'mer b. el-Müsennâ et-Temîmi'dir. Daha sonra sırasıyla; el-Câhiz, İbnü'l-Mü'tez, Kudame b. Ca'fer ve Ebû Hilâl el-Askerî, İbn Raşık el-Kayrevânî ve Abdülkâhir el-Cürcânî bu ilmin gelişmesinde rol oynayan belli başlı ilim adamlarıdır.⁵⁹

Sonuç olarak beyân ilminin gayesinin, düşünceleri yerinde ve zamanında uygun bir tarzda ifade edebilme ve edebî eserleri daha iyi bir şekilde anlayabilme olduğunu söyleyebiliriz.

1. 3. 2. Meânî İlmî

Meânî, “ma'na” kelimesinin çoğulu olup sözlükte “kast edilen şey” manasındadır.⁶⁰ Bir belâğat terimi olarak ise; ileri sürülen amaca uygun olması için, sözün muktezâ-yı hâle uygun olmasına dair kuralları ele alan ilim dalıdır.⁶¹

Meânî ilmi nahvin ruhu ve felsefesidir. Onun amaç ve sebeplerini açıklamaktadır. Bir sözün kısa mı uzun mu söyleneceği, bir cümlemin inşâ mı haber mi şeklinde getirileceği; vasl, fasl ve kasrın ne zaman zikredilmesi gerektiği; cümledeki unsurların takdîm ve tehlîrlerinin ne anlama geldiği gibi, hususların tamamı bu ilim sayesinde öğrenilmektedir.⁶²

Meânî ilminin öncelikli hedefi Kur'ân-ı Kerîm'in i'caz yönlerini öğrenmektir. Bu yönler, lafızların dizilişindeki zerafet, terkiplerdeki parlaklık ve sadelik, nitelemelerdeki güzellikler, lafızların tatlılığı, kelimelerdeki anlam genişliği vb. özelliklerdir. Bütün bunlar bize Kur'ân'ın zamanın geçmesiyle ebedi mucize olduğunu göstermektedir.⁶³

Meânî ilmi sayesinde bir sözün güzellik ve çirkinliğine vâkıf olma becerisi kazanılıp geliştirilmektedir. Bu ilimde kast edilen bir diğer amaç da, sözü hatadan korunmuş bir şekilde ifade etmek ve takdim-ta'hir, hazîf-zikir, îcaz-itnâb, fasıl-vasıl

⁵⁹ Kasım-Dîb, **Ulûmu'l-belâga**, s. 139-140; el-Merâğî, **Ulûmu'l-belâga**, s. 7-10; Bolelli, **Belâgat**, s. 34.

⁶⁰ Mustafa – ez-Zeyyât – Abdülkadir –en-Neccâr, **el-Mü'cemü'l-Vasît**, “el-Ma'na” II, s. 633; İsmail Durmuş, “Meânî”, **DİA**, Ankara 2003, XXVIII, s. 204.

⁶¹ el-Merâğî, **Ulûmu'l-belâga**, s. 41; el-Meydânî, **el-Belâgatü'l-Arabiyye**, I, s. 138; Kasım-Dîb, **Ulûmu'l-belâga**, s. 259; Ebû Muhammed Fazl b. Hasan b. Ahmed b. el-Abbâs es-Safûrî, **el-Belâga fûnûnuhâ ve efnânuhâ**, Darü'l-fürkân, Ürdün 1989, s. 85; el-Hâşimî, **Cevâhirü'l-belâga**, s. 46.

⁶² el-Merâğî, **Ulûmu'l-belâga**, s. 42.

⁶³ Bulut, **Belâgat**, s. 51; Kasım-Dîb, **Ulûmu'l-belâga**, s. 259-260.

gerektiren sebeplerin bilinmesidir. Yani biri teşekkür etmek veya özür dilemek istediğinde sözü îcazlı söyler; övmek istediğinde sözü uzatır; subûtu ifade etmek için ise cümle-i ismiyyeyi getirir.⁶⁴

Ayrıca meânî ilmiyle, düz yazı ve şiirde belâgatın sırlarına vâkıf olunmaktadır. Bu ilimle sırların peşinden gidip onları elde etmekle belîg kimselerin minvalinde hareket edilmiş olunmaktadır.⁶⁵ Şimdi de meânî ilminin gelişimini ele alacağız:

Meânî ilminin gelişim tarihi nahiv ilmi ve nazım teorisiyle yakından ilgilidir. Kelime terim olarak meâni’ş-şî’r türü eserlerinde “şiir temaları”, meâni’l-kur’ân eserlerde “sözlük anlamı, etimoloji ve gramer ağırlıklı tefsir ve te’vil” yerine kullanılmıştır. Belâgatın içeriğine yakın diğer bir terim de “meâni’n-nahv”dir. Bu terim ilk olarak, Mettâ b. Yûnus’un Aristo mantığını savunup ileri sürmesinden dolayı Ebû Saîd es-Sîrâfî’nin Arap dil mantığını savunmasıyla aralarında meydana gelen tartışmada yer verilmiştir.⁶⁶

Arap gramerinin günümüze ulaşan en önemli kitaplarından biri Sîbeveyhi’nin *el-Kitâb* adlı eseridir. Bu eserde meânî ilmiyle ilgili olarak cümle tahlilleri, cümlelerdeki tarîf-tenkîr, takdîm-tehîr, hazif vb. konular yer aldığı için Sîbeveyhi’yi meânînin ilk kurucusu sayanlar vardır. Bîşr b. Mu’temir’in *Sahîfetü’l-Belâga*’sında lafız-anlam uygunluğunun gerekliliği, manaların dinleyicilerin kültür seviyesine göre zikredilmesi gibi düşünceler meânî ilminin çekirdeğini meydana getirmiştir. Câhiz, *el-Beyân ve’t-tebyîn* adlı eserinde çeşitli belâgat konularına dağınık bir şekilde değindiği gibi îcâz-itnâb, lafızların makama göre hafif, akıcı vb. yönlerden seçilmesi gibi meânî konularına da yer vermiştir.⁶⁷

İbnü’l-Mu’tez, *el-Bedî’* adlı eserinde i’tirâz, iltifât gibi konuları incelemiş, Ebü’l-Hasan İbn Vehb meânî ilmi konularının yer aldığı *el-Burhân fî vücûhi’l-beyân* adlı eserinde talep, haber, hazif, takdîm-tehîr, iltifat, kelâmın muktezâ-i hâle

⁶⁴ Kasım-Dîb, *Ulûmu’l-belâga*, s. 259-260; Bulut, *Belâgat*, s. 51; Fazl Hasan Abbas, *el-Belâga fûnûnuhâ ve efnânuhâ*, s. 87-88.

⁶⁵ el-Merâğî, *Ulûmu’l-belâga*, s. 42.

⁶⁶ Durmuş, “Meânî”, *DİA*, XXVIII, s. 204.

⁶⁷ Ahmed Matlûb, *Esâlibü’l-belâgiyye*, Darü’l-kalem, Beyrut 1989-1990, s. 67; el-Hâşimî, *Cevâhirü’l-belâga*, s. 46.

mutabakatı vb. konulara değinmiştir.⁶⁸

Merâğî'ye göre bu ilmi ilk olarak düzenleyip yayılması sağlayan ilk kişi Abdulkâhir el-Cürcânî'dir. Ondan önce Câhız, Ebû Hilâl el-Askerî vb. belâgat ilim adamları bu ilmin kurallarını koymuş olmalarına rağmen Cürcânî'nin bu ilme yaptığı katkıyı yapamamışlar.⁶⁹

1. 3. 3. Bedî' İlmi

Bedî' ifadesi “بَدْعٌ” fiilinden “فَعِيلٌ” kalıbında olup sözlükte; “örneksiz ve modelsiz olarak bir şey icat eden, örneği ve modeli olmadan yaratılmış olan” demektir.⁷⁰ Nitekim Kur'ân'da, “*O göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır.*”⁷¹ meâlindeki ayette bedî' bu mânaya gelmektedir.⁷²

Belâgat terimi olarak bedî', edebî sanatlarla örülü ifadenin lafız yönünden kusursuz, mâna açısından da mâkul ve bir ahenge sahip olmasını sağlayan ilim şeklinde tanımlanmıştır.⁷³ Bedî' ilmi, manayla ilgili güzelleştiriciler (muhassinât-ı ma'neviyye) ve lafızla ilgili güzelleştiriciler (muhassinât-ı lafziyye) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.⁷⁴

Şimdi de bu iki muhassinâtı inceleyeceğiz:

Muhassinât-ı ma'neviyye; sözün manevi güzelliklerini kapsamaktadır. Bunu ek

⁶⁸ el-Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâga*, s. 46-47; Ahmed Matlûb, *Esâlîbü'l-belâgiyye*, s. 67-71.

⁶⁹ el-Merâğî, *Ulûmu'l-belâga*, s. 41; el-Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâga*, s. 47.

⁷⁰ Mustafa – ez-Zeyyât – Abdülkadir – en-Neccâr, *el-Mü'cemü'l-Vasît*, “بَدْعٌ”, el-Mektebetü'l-İslamiyye, Kâhire 1960; Hacımüftüoğlu, “Bedî”, *DİA*, V, s. 320; el-Merâğî, *Ulûmu'l-belâga*, s. 318; el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-Arabiyye*, II, s. 368; ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâga*, “بَدْعٌ”, I, s. 50; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Mühît*, “البَدِيعُ”, s. 702; el-Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâga*, s. 298.

⁷¹ el-Bakara 2/117.

⁷² el-Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâga*, s. 298.

⁷³ el-Kazvînî, *el-İzâh fî ulumi'l-belâga*, s. 255; el-Merâğî, *Ulûmu'l-belâga*, s. 318; es-Sekkâkî, *Miftâhü'l-ulûm*, s. 423; el-Kazvînî, *et-Telhîs fî vücûhi'l-belâga*, Darü'l-fikeri'l-arabi, 1904, s. 347; el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-Arabiyye*, II, s. 369; Hacımüftüoğlu, “Bedî”, *DİA*, V, s. 320; Abdülaziz Atîk, *İlmü'l-bedî*, Darü'n-nehdeti'l-arabiyye, Beyrut, s. 7.

⁷⁴ el-Merâğî, *Ulûmu'l-belâga*, s. 319; es-Sekkâkî, *Miftâhü'l-ulûm*, s. 423; el-Kazvînî, *et-Telhîs fî vücûhi'l-belâga*, s. 347; el-Meydânî, c. II, s. 369; Bulut, *Belâgat*, s. 265; Atîk, *İlmü'l-bedî*, s. 7.

olarak lafzi güzelliklerine de Őum lu vardır; fakat mana unsuru daha hakimdir.⁷⁵ Bu baŐlık altında tıbâk, muk bele, mur  t-ı naz r, tevriye, leff-  neŐir, cem, taksim, tecah l-i  rif, m b laĝa,  sl b-i hak m vb. sanatlar ele alınmaktadır.⁷⁶

Muhassinât-ı lafziyye ise, nesirde veya nazımda yer alan lafızla ilgili g zelleŐtiricilere denir.⁷⁷ Bu güzellik manayla da alakalıdır; fakat lafız yönü daha aĝırlıklıdır.⁷⁸ Lafızların da ses ve manaya dayalı olarak eŐ anlamlılık, yakın anlamlılık, zıt anlamlılık, eŐ seslilik, köklerinin birbirine yakınlıĝı, um m-hus s vb. gibi birçok  zelliĝi vardır. Bu nedenle ifadelerin g zelliĝinde lafız seçimi büyük bir önem arz etmektedir. Bazen bir lafzın yerine eŐ anlamlısı bir lafız konulduĝunda ifadenin g zelliĝi kaçabilmektedir. Mesela “Ak akçe kara gün içindir.” ifadesi yerine eŐ anlamlılarını kullanarak “Beyaz akçe siyah gün içindir.” dediĝimizde atasözündeki güzellik ortadan kaybolmaktadır.⁷⁹

Muhassinât-ı lafziyye baŐlıĝı altında cinas, seci, redd ’l-ac z ale’s-sadr, m m sele, m v zene, teŐr , l z m  m  l  yelzem gibi sanatlar ele alınmaktadır.⁸⁰ Şimdi de bedî ilminin geliŐiminden bahsedeceĝiz:

Belâgat ilminin bir bölümü olan bedî’in prensiplerini açıklayan ve ana konularını tanımlayan ilk kişi Halife  bn ’l-Mu’t z’dir. *Kitâbü’l-Bedî* adlı eserinde bedî’in Őairlerin icadı olmadıĝını bunun Kur’ân-ı Kerîm’de, hadiste ve Arap Őiirinde var olduĝunu ifade etmektedir. Ayrıca ilim olarak terim haline gelmeden önce de Őairlerin teşbîh, cinâs vb. bedî’ sanatlarını ve onların güzelliklerini anlamıŐ oldukları bir tarzda kullandıklarını örneklerle ispat etmeye çalıŐmıŐtır.  bn ’l-Mu’t z bu eserinde, istiâre, cinâs, redd ’l-ac z ale’s-sadr, mut baka ve el-mezheb ’l-kelam  adlarıyla tesbit ettiĝi beş unsur için bedî’ ifadesini kullanmaktadır. Bedî’ sanatının bu beş taneden ibaret olduĝunu ifade ederek baŐkalarının buna ilaveler yapabileceĝini s ylemektedir.⁸¹

⁷⁵ el-Mer ĝ , *Ul mu’l-bel ga*, s. 319; el-Meyd n , *el-Bel gat ’l-Arabiyye*, II, s. 369; el-Kazv n , *el- z h fi Ulumi’l-Bel ga*, s. 255.

⁷⁶ Bulut, *a.g.e.*, s. 266.

⁷⁷ el-Mer ĝ , *Ul mu’l-bel ga*, s. 319.

⁷⁸ el-Meyd n , *el-Bel gat ’l-Arabiyye*, II, s. 369.

⁷⁹ Bulut, *Bel gat*, s. 345.

⁸⁰ Bulut, *Belâgat*, s. 345.

⁸¹ el-Hâşimî, *Cevâhirü’l-belâga*, s. 298-299; el-Meydânî, *el-Belâgatü’l-Arabiyye*, II, s. 369-370.

IV. yüzyılda bedî' teriminin kapsamı biraz daha genişlemektedir. Kudâme b. Ca'fer, *Nakdû's-şi'r* adlı eserinde bedî' terimini kullanmamakla beraber İbn Mu'tez'in zikrettiği edebî sanatlara yenilerini ilave etmektedir. Ebü'l-Hasan el-Cürcânî *el-Vasata* adlı eserinde bedî' terimine yer vererek cinâs, teşbîh-i belîğ, istiâre gibi konular üzerinde durmuş ve bunlara bedî' isminin verildiğini söylemektedir.⁸² Ebû Hilal el-Askerî, *Kitâbü's-Sinâ'ateyn* adlı eserinin dokuzuncu babını otuz beş fasıl halinde bedî' ilmine ayırmaktadır.⁸³

V. yüzyılda İbn Reşîk el-Kayrevânî, Abdülkâhir el-Cürcânî ve İbn Sinan el-Hafâcî gibi önemli belâgat ilim adamları yetişmiştir. İbn Reşîk, *el-Umde* adlı eserinde önceki yazarların tesbit ettikleri altmışa yakın edebî sanatı açıklamıştır. el-Hafâcî, *Sirrû'l-fesâha* adlı eserinde kelamın fesahatı hakkında konuşurken manalarının birbiriyle uyumlu olması ve lafızların yerinde kullanılması gerektiğinden bahsederek bu uyumun bedî' sanatların bulunmasıyla oluştuğuna işaret etmiştir. Cürcânî ise, *Esrârü'l-belâga* kitabında bedî' kavramını genel manasıyla alarak cinâs, tıbâk, tevşîh, istiare vb. ana konuların bedî'in bölümleri olduğunu ifade etmiştir.⁸⁴

Reşîdüddin Vatvât ise, sadece bedî' sanatlarını kapsayan *Hadâiku's-sihr* kitabında elliye yakın edebî sanatı Farsça ve Arapça misallerle anlatır. Üsâme b. Münkız da, *el-Bedî' fî nakdi's-şi'r* adlı eserinde çoğunu bedî' sanatlarının oluşturduğu doksan beş belâgat terimini toplamıştır.⁸⁵

VII. yüzyıl edebî sanatların gelişip bağımsız eserlerin te'lîf edildiği ve bedî'in bir ilim olarak ortaya çıktığı dönemdir. Bu asrın ilk dönemlerinde Fahreddin er-Râzî, el-Cürcânî'nin belâgat alanındaki eserlerini *Nihâyetü'l-îcâz fî dirayeti'l-i'câz* adıyla özetlemiştir. Ayrıca Râzî, Cürcânî'de bulunmayan bedî' sanatlarının birçoğunu Vatvât'ın kitabından nakletmiştir. Râzî, konuları ayrıntılı bir şekilde işlemiş ve bedî'in müstakil bir ilim olarak ortaya çıkmasına büyük katkı yaptığı söylenebilir. es-Sekkâkî, el-Cürcânî'nin belâgata dair ortaya koyduğu felsefî ilkelere dayanarak, *Miftâhu'l-ulûm* kitabıyla, edebî sanatları mantıkî bir sistem halinde gruplandırmıştır. Ayrıca belâgatın bir bölümü sayılan bedî'e bağımsız edebî sanat kimliği kazandırmıştır. es-Sekkâkî

⁸² Atîk, *İlmü'l-bedî'*, s. 12-15; el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-Arabiyye*, II, s. 369-370.

⁸³ el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-Arabiyye*, II, s. 370; Atîk, *İlmü'l-bedî'*, s. 12-15.

⁸⁴ Atîk, *İlmü'l-bedî'*, s. 24-27; el-Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâga*, s. 299.

⁸⁵ Atîk, *İlmü'l-bedî'*, s. 55-56.

bedî' terimini zikretmeden mâna ve lafza ait yirmi dokuza yakın edebî terimi açıklar ve konuları birbirinden ayırarak belâgat ismi altında beyân ve meânî ilimlerini ayrı olarak açıkladıktan sonra bedî' ilmine, “tahsînü'l-kelâm” amacıyla kullanılan sanatlar diyerek ona yer verir.⁸⁶

Ahmed b. Yûsuf et-Tîfâşî, yetmiş yakın edebi sanatı barındıran *el-Bedî'* kitabı yazmıştır. Hatîb el-Kazvînî, “Üçüncü sanat bedî' ilmidir.” diyerek bedî' ilmini beyân ve meânîden sonra gelen bir bölüm olarak ele almaktadır. Kazvînî'nin kitaplarını şerh eden Halhâlî, Seyyid Şerîf el-Cürcânî, Teftâzânî vb. belâgat ilim adamları da aynı kanaati benimsemişlerdir.⁸⁷

Bedî' ilmiyle ilgili olarak İbnü'l-Mu'tez'den Sekkâkî'ye kadar birçok bağımsız eserler yazılmıştır. Sekkâkî ve Hatîb el-Kazvînî'den sonra bedî' bir esere müstakil olarak geçmemiş ve belagat kitaplarında “üçüncü fen” ele alınmıştır. Müstakil eserler yazmak yerine önceden yazılmış olanlara şerh ve haşiyeler yazılmıştır. Meselâ Kazvînî'nin *el-Îzâh* ve *Telhîsü'l-miftâh*'ının birçok şerh ve haşiyesi yapılmıştır.⁸⁸

⁸⁶ Atîk, *İlmü'l-bedî'*, s. 56-57.

⁸⁷ Atîk, *İlmü'l-bedî'*, s. 51-52.

⁸⁸ Atîk, *İlmü'l-bedî'*, s. 72-73.

İKİNCİ BÖLÜM

İTNÂB VE KISIMLARI

2. 1. İTNÂB'IN TANIMI

İtnâb “أُطْنَبَ يُطْنَبُ” babından masdar olup sözlükte konuşma ve tasvir yaparken mübâlağa yapmaktır.⁸⁹ Ayrıca “uzun çadır ipi, sinir, ağaç kökü damarı” manalarına gelen “tunb” kelimesinden veya “atın sırtının ve ayaklarının uzun olması” manasında olan “taneb” kökünden ifâl babından masdar olup “develerin uzun dizi halinde gitmesi, bir yerde uzun süre ikamet etme, rüzgârın şiddetle esmesi, sözü abartma ve uzatma” gibi manalara da gelmektedir.⁹⁰

Terim olarak ise, yeni bir faydanın hâsıl olması için alışıl gelmiş lafızlardan daha fazla lafızla haşv ve tatvîl yapmaksızın amacı dile getirmeye denir.⁹¹ İtnâba yakın olan diğer kavramlar tatvîl ve haşvdir. Manaya katkısı olmayacak şekilde uzatıp hangi lafzın zaide olduğu belli değilse buna tatvîl, anlama katkısı olmadığı halde hangi lafzın zaide olduğu biliniyorsa buna da haşv denir.⁹² Ancak tatvîl ve haşv kelimada ayıp olup belagat mertebesinde uzaktırlar.⁹³

Müsâvât; kastedilen herhangi bir anlamı kendisine eşit mikdardaki kelimelerle dile getirmektir.⁹⁴ Yani mana ve lafzın birbirinden fazla olmadan; mana kadar lafız, lafız kadar da mana olacak şekilde kelamın söylenmesidir.⁹⁵ Kelamda asıl olan

⁸⁹ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, “İtnâb”, I, s. 654; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Mühît*, “et-Tunub”, s. 109-110.

⁹⁰ Durmuş, “İtnâb”, *DİA*, İstanbul 1999, c. XIX, s. 215; ez-Zemahşerî, *Esasü'l-Belaga*, “Tunb”, I, s. 614-615; Mustafa – ez-Zeyyât – Abdülkadir – en-Neccârî, *el-Mü'cemü'l-Vasît*, “Tunb”, II, s. 567.

⁹¹ el-Merâğî, *Ulûmu'l-belâga*, s. 191; Nasîf-Muhammed-Deyyâb-Temmûm, *Durûsü'l-Belaga*, s. 88; Ali b. Muhammed eş-Şerîf el-Cürcânî, *Ta'rîfât*, “İtnâb” Mektebetü Lübnan, Beyrût 1985, s. 29; el-Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâga*, s. 201.

⁹² Nasîf-Muhammed-Deyyâb-Temmûm, *Durûsü'l-Belaga*, s. 88; el-Merâğî, *Ulûmu'l-belâga*, s. 191; el-Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâga*, s. 201.

⁹³ el-Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâga*, s. 202.

⁹⁴ el-Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâga*, s. 207; el-Kazvînî, *el-İzâh fi Ulumi'l-Belâga*, s. 139; el-Cârim-Emin, *el-Belâgatü'l-vâdiha*, s. 240; Fazl Hasan Abbas, *el-Belâga fî fînûnuhâ ve efnânuhâ*, s. 507.

⁹⁵ Nasîf-Muhammed-Deyyâb-Temmûm, *Durûsü'l-Belaga*, s. 90.

müsâvât olup sade olmasından dolayı halk arasında en çok kullanılan üslûptur.⁹⁶

İtnâbın karşılığı olan îcâz ise, “az lafızla çok mânâyı ifade etmek”⁹⁷ veya “kastedilen anlamın gereği ne ise sözü onunla açıklamak”⁹⁸ şeklinde tanımlanır. Şayet ibare kısa olduğundan dolayı anlatılmak istenen anlam tam olarak îfâ edilmezse buna da ihlâl denir.⁹⁹

Îcâz ve itnâbın ölçüsü günlük konuşmadan hareketle belirlenir. Ayrıca hitabın konusu ve muhatabın durumu da bu konuda belirleyici olmaktadır. Nitekim “*Yâ rabbi, kemiklerim zayıfladı, başımdaki saçlar ak pak oldu.*”¹⁰⁰ ayeti örfe göre itnâbdır. Zira halkın örfünde ve konuşmada bu düşünce, kısaca “yaşlandım” cümlesiyle ifade edilmektedir.¹⁰¹

Kelamda itnâb veya îcâz yapılması hususunda farklı görüşler vardır. Bunları şu şekilde özetlemek mümkündür:

Îcâzı tercih edenler: Kelamın az ve öz olması, uzun olup açık olmamasından daha evladır. Ayrıca kelamın uzaması beraberinde zorluk getirir. Zorluğun olduğu yerde de külfet vardır, derler.¹⁰²

İtnâbı tercih edenlere göre ise, konuşma açıklama yapmak için yapılmaktadır. Açıklamanın iyi yapılabilmesi; sözün uzatılması ve muhatabı ikna edilmesiyle olmaktadır. Ayrıca bu görüşü savunanlara göre kelamın en evla olanı en açık olanıdır. Açık olma; çok manayı kapsamayı gerektirmektedir. Söz detaylı söylenilmediğinde bu durum gerçekleşmez, derler.¹⁰³ Bu bağlamda şöyle denilebilir: Sözün belîğ olması zaman ve mekâna göre değişkenlik arz etmektedir. Bu durumda itnâb olması gereken

⁹⁶ el-Kazvînî, **el-Îzâh fi ulumi'l-Belâga**, s. 139.

⁹⁷ el-Merâğî, **Ulûmu'l-belâga**, s. 182; el-Kazvînî, **et-Telhîs...**, s. 209-210; el-Hâşimî, **Cevâhirü'l-belâga**, s. 197.

⁹⁸ Nasîf-Muhammed-Deyyâb-Temmûm, **Durûsü'l-Belaga**, s. 87; el-Merâğî, **Ulûmu'l-belâga**, s. 182; el-Hâşimî, **Cevâhirü'l-belâga**, s. 197.

⁹⁹ el-Merâğî, **Ulûmu'l-belâga**, s. 183; Hikmet Akdemir, “Îcâz”, **Belağat Terimleri Ansiklopedisi**, Nil Yayınları, İzmir 1999, s. 106; Nasîf-Muhammed-Deyyâb-Temmûm, **Durûsü'l-Belaga**, s. 87; el-Kazvînî, **el-Îzâh fi Ulumi'l-Belâga**, s. 139.

¹⁰⁰ Meryem 19/4; ayetin tam meali şu şekildedir: Şöyle demişti: “Rabbim! Gerçekten kemiklerim zayıfladı, saçlarım ağardı. Rabbim! Sana yalvarmakla şimdiye kadar bedbaht olup bir şeyden mahrum kalmadım.”

¹⁰¹ Durmuş, “İtnâb”, **DİA**, c. XIX, s. 215; es-Sekkâkî, **Miftâhü'l-Ulûm**, s. 276.

¹⁰² el-Merâğî, **Ulûmu'l-belâga**, s. 199.

¹⁰³ el-Merâğî, **Ulûmu'l-belâga**, s. 199.

yerde itnâb ile, îcâz olması gereken yerde îcâz ile gelmesi gerekmektedir.

İtnâbın kullanıldığı yerler şunlardır:

1. Hükümdarın halkı için yayınladığı bildirilerde,
2. Vali vb. yetkililerin âmirlerine yazmış oldukları mektuplarda şahit oldukları durumları ve gerçekleştirecekleri önemli işleri bildirmede,
3. Vaaz ve irşadda itaate teşvik etme ve gûnahtan sakındırmada,
4. Aşiretler arasında sulh yapmak için yazılan hutbelerde,
5. Övme, senâ ve hicivlerde,
6. Hükümdarın düşmana karşı tedbir alınmasını istediği durumlarda halka yazdığı hutbelerde,
7. Genel konularla ilgili hitabet, tebrik ve kutlamalarda,
8. Sevgi vb. hislerin dile getirilmesinde,
9. Elem ve acıların dile getirilmesinde,
10. Borç vb. akitlerin yazılmasında.¹⁰⁴

Îcâzın kullanıldığı yerler ise şunlardır:

1. Hükümdarların savaş ve kriz zamanlarında valilere yazdığı mektuplarda,
2. Sultanların emir ve yasaklarında,
3. Hükümdarların vergi ve gümrük vergilerini temin etmek, devletin diğer işleri hakkında gerekli tedbirleri almada,
4. Vaad ve uyarı bildiren yazılarda,
5. Yapılan ihsanlara ve iyiliklere karşılık teşekkür etmede,

¹⁰⁴ el-Merâğî, **Ulûmu'l-belâga**, s. 200; Bulut, "Kur'ân-ı Kerim'de İtnâb Üslûbu", III, s. 186-187; el-Hâşimî, **Cevâhirü'l-belâga**, s. 205-206.

6. Merhamet dilemek, şikâyet etmek, yetkili olanın kendisine iyi bakmasını ve ihtimam göstermesini istediği durumlarda,

7. Suçtan dolayı yakasını kurtarmak ve özür dilemek için yazılan yazılarda,

8. Ezberi ve anlamayı kolaylaştırmada,

9. Sözü uzatma durumunda oluşan usanma ve bıkkınlığı gidermede,

10. Anlatılmak isteneni ifade etme imkânının olmaması durumunda.¹⁰⁵

Belagat ilminde itnâb ve îcâzın önemli bir yeri vardır. Öyleki bir bedevîye belâğatin ne olduğu sorulduğunda *الْإِيجَازُ مِنْ غَيْرِ عَجْزٍ وَالْإِطْنَابُ مِنْ غَيْرِ خَطَلٍ* “acizlik göstermeden îcâz, manayı bozmadan da itnâb yapmaktır.” söyleyerek belâgatı kısaca îcâz ve itnâb olarak tanımlamıştır. Aynı anlamda başka bir belâgat bilgini ise şunları ifade etmiştir: “Sözü uzun tutmanın icap ettiği yerde îcâza gitmek bir kusurdur. Îcâzlı bir ifadenin gerektiği yerde de sözü uzun tutmak ifade acizliğidir.” Bu şekilde her ifadenin yerinde ve zamanında güzel olduğuna işaret etmiştir.¹⁰⁶

2.2. İTNÂB ÇEŞİTLERİ

İtnâb çeşitleri ele alındığında değişik açılardan yapılan kısımlandırmaların olduğu görülecektir. Bu değişiklik bazen itnâbı oluşturan cümlelerin yapısından, bazen itnâbın gayesinden, bazen de bu iki bakış açısı birlikte göz önüne alınmasından kaynaklanmaktadır.¹⁰⁷

İbnü'l-Esîr itnâbı yapısı bakımından iki kısma ayırmaktadır:

- 1- Tek cümlede oluşan itnâb,
- 2- Birden fazla cümlede oluşan itnâbdır.

Tek bir cümlede oluşan itnâbı da hakiki ve mecazi olmak üzere iki kısma

¹⁰⁵ el-Merâğî, *Ulûmu'l-belâga*, s.200; Bolelli, *Belâgat*, s. 365; el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-Arabiyye*, II, s. 40-42.

¹⁰⁶ Bulut, “Kur’ân-ı Kerim’de İtnâb Üslûbu”, III, s. 186.

¹⁰⁷ Bulut, “Kur’ân-ı Kerim’de İtnâb Üslûbu”, III, s. 187.

ayırmaktadır.¹⁰⁸

Hakiki olan itnâba “gözümle gördüm”, “elimle tuttum”, “ayağımla bastım” ve “ağzımla tattım” gibi cümleler örnek verilmektedir. Bu örneklerde herhangi bir fazlalığın olduğu zannına kapılmamalıdır. Zira böyle bir kullanım durumun önemine binaen olmaktadır. Bunun örneği Kur’ân’da Ahzâb Sûresi’nde geçmektedir. Ayetin meali şu şekildedir: “*Bunlar sizin dillerinize doladığınız boş sözlerdir.*”¹⁰⁹ Ayette “bi efvâhiküm” ifadesinin geçmesi, sözlerinin sadece dilde kalıp zihinlerinde tasavvur ettiğine ve bilfiil gerçekleşmemesine delalet etmektedir.¹¹⁰ Ayrıca Nur Sûresi’nde geçen İfk hadisesi de hakiki itnâba örnektir. Şöyleki ayette “وَتَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُمْ” ifadesinde “بِأَفْوَاهِكُمْ” lafzı gereksiz gibi durmaktadır. Ancak ayetin devamındaki “*Bilmediğiniz şeyleri ağzınıza alıyordunuz.*”¹¹¹ ifadesine bir hazırlık olması için böyle bir kullanım olmuştur. Zira sizin söylediğiniz doğruluk değeri olmayan dilde dolaşan boş bir laftır gibi bir anlam kastedilmiştir.¹¹² Bu iki ayet dışında birçok örnek verilebilir.¹¹³

Mecazi itnâba ise, Hac Sûresi 46. ayet örnek verilebilir. Ayette geçen “sudûr” lafzı şu hikmete binaen getirilmiştir: Te’kid anlamından ziyade, ayetin bahsettiği topluluğun gerçek anlamda kör olanlar olmayıp kalplerinin kör olmasına delalet etmektedir.¹¹⁴ Ayrıca bu ayette geçen sudûr lafzının getirilmesiyle ilgili olarak Zemahşerî şöyle demektedir: Gerçekte olan şey, gözbebeğinin nurunu kaybetmesi sonucu gözün görme işlevini kaybetmesidir. Kalbin kör olması ifadesi ise istiâre ve darbı meseldir. Şöyle ki: Bilinen şeyin hilafına, körlüğü kalbe gerçek manada nisbet edip göze nisbet etmemek, bu hususun daha iyi bir şekilde anlaşılabilmesi için

¹⁰⁸ Ebü'l-Feth Ziyaüddin Nasrullah b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, **el-Meselü's-Sâir fî edebi'l-kâtib ve's-şâir**, II, s. 346.

¹⁰⁹ el-Ahzâb 33/4. Ayetin tam meali şöyledir: “*Allah insanın içine iki kalp koymamıştır. Allah, zihar yapmanız suretiyle eşlerinizi, anneleriniz gibi yaratmamıştır; evlatlıklarınızı da öz oğullarınız gibi saymanızı meşru kılmamıştır. Bunlar sizin dillerinize doladığınız boş sözlerdir. Allah gerçeği söylemektedir, doğru yola O erıştırir.*”

¹¹⁰ İbnü'l-esîr, **el-Meselü's-Sâir...**, II, s. 346-347; Muhammed Tahir İbn Âşûr, **Tefsîrû't-Tahrîr ve't-Tenvîr**, Darü't-Tûnusiyye, Tûnus 1984, XXI, s. 260.

¹¹¹ en-Nûr 24/15. Ayetin tam meali şöyledir: “*Onu dillerinize dolamıştınız. Bilmediğiniz şeyleri ağzınıza alıyordunuz. Onu önemsiz bir şey sanıyordunuz, oysa Allah katında önemi büyüktü.*”

¹¹² İbn Âşûr, **Tefsîrû't-tahrîr ve't-tenvîr**, XVIII, s. 178.

¹¹³ Nahl Sûresi 26. ayette: “*Onlardan öncekiler düzen kurmuşlardı. Bunun üzerine Allah, binalarının temelini çöktürdü de tavanları başlarına yıkıldı. Azap, onlara farketmedikleri yerden geldi.*” Ayette geçen “*min fevkihîm*” şunun için getirilmiştir: Tavan yıkıldığı zaman onların altında olup-olmadıkları belirsiz olduğundan bu ifade onların tavanın altında olup azapla helak olduğunu belirtir. Ayrıca detaylı bilgi için bkz. İbnü'l-esîr, **el-Meselü's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-şâir**, II, s. 348-350.

¹¹⁴ İbn Âşûr, **Tefsîrû't-tahrîr ve't-tenvîr**, XVII, s. 290.

somutlaştırma ihtiyacının gerekli olmasındandır.¹¹⁵

İbnü'l-Esîr ise, birden fazla cümlede oluşan itnâbı şu şekilde dört kısma ayırmaktadır:

1. Bir şeyin birkaç yolla zikredilmesi; fakat bu tekrarın kendine has bir özelliğinin olması,

2. Bir şeyin önce olumlu daha sonra olumsuz bir ifadeyle zikredilmesi veya bunun aksi önce olumsuz daha sonra da olumlu bir ifadeyle zikredilmesi,¹¹⁶

3. Manayı ifade ettikten sonra bunu teşbihle misal getirmek,

4. Mana tam olarak ifade edildikten sonra birçok gayeden dolayı kaside, hütbe vb. şeyler eklemek, şeklinde itnâb yapılmaktadır.¹¹⁷

İbnü'l-Esîr'in genel olarak itnâbı oluşturan cümlelerin yapısına göre zikrettiği bu kısımlandırma, belâgat bilginleri arasında, Kazvî'nin yaptığı kısımlandırma kadar yayılmamıştır. Kazvî, itnâbın gayesine göre kısımlandırma yapmıştır. Kazvî'nin yaptığı kısımlandırmaya göre itnâbın sekiz türü vardır:¹¹⁸

A. İzâh B. Atıf C. Tekrar D. İğâl E. Tezyîl F. Tekmîl G. Tetmîm H. İ'tirâz

Biz Kazvî'nin yaptığı taksimata göre konumuzu ele alıp bu kısımları inceleyeceğiz.

2.2.1. İzâh

Anlamın muhatab tarafından daha iyi bir şekilde anlaşılabilmesi ve anlamın farklı şekillerde sunulabilmesi için cümledeki kapalı ifade açıklanmaktadır. Böylece

¹¹⁵ ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf an hakaiki't-tenzîl**, Mektebetü'l-Ubeykân, Riyâd 1998, IV, s. 202; İbnü'l-esîr, **el-Meselü's-Sâir...**, II, s. 350.

¹¹⁶ Buna Tevbe 44-45 ayetler örnek gösterilebilir: “Allah'a ve ahiret gününe inananlar, mallarıyla, canlarıyla savaşmak istediklerinden ötürü geri kalmak için senden izin istemezler. Allah sakınanları bilir.

Ancak Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, kalbleri şüpheye düşüp şüphelerinde bocalayan kimseler senden izin isterler.” Ayrıca detaylı bilgi için bkz. İbnü'l-esîr, **el-Meselü's-Sâir...**, II, s. 352-353.

¹¹⁷ İbnü'l-esîr, **el-Meselü's-Sâir...**, II, s. 351-355.

¹¹⁸ Bulut, “Kur'ân-ı Kerim'de İtnâb Üslûbu”, III, s. 187.

itnâb yapılarak anlama açıklık getirilmektedir. İtnâb yapmanın yollardan biri de îzâhtır.

Îzâh, أَوْضَحَ fiilinden masdar olup “ortaya çıkmak, görünmek” gibi manalara gelir.¹¹⁹

Istilah olarak ise, dinleyicinin zihninde manayı kesinleştirmek ve mananın iki şekilde gösterilmesini sağlamak için ifadenin iki defa zikredilmesidir. İlk olarak mübhem ve mücmel söylendikten sonra, açıklama yapılarak tafsilli bir şekilde ifade edilir.¹²⁰ İfadenin kapalı bir şekilde söylenmesinden sonra açık bir şekilde dile getirilmesinde şöyle bir fayda vardır: Mana kapalı bir şekilde söylendiğinde, dinleyici mananın açık ve ayrıntılı olanını öğrenmek için iştiyakı doğacak ve oraya dikkatini verecektir. Açıklama yapılmasıyla tam olarak manayı kavrayacak ve zihnine yerleştirmiş olacaktır. Ayrıca kişi zorluk ve elem çekerek öğrendiği bilgiden daha fazla lezzet ve haz alacaktır.¹²¹ Bu kısma “el îzâh ba’de’l-ibhâm” ismi verilmiştir.¹²²

Kur’an’da bunun birçok örneği vardır. Mesela Tâhâ Sûresi 25. ayette geçen “صَدْرِي” ifadesi اشْرَحْ لِي kısmını açıklığa kavuşturmuştur. Zira “bana genişlik ver” genel bir ifade olup bununla herhangi bir şey için genişlik verilmesi istenmiştir denilebilir. “Göğsüme” ifadesiyle bunun ne olduğu hususunda tefsiri yapılmıştır.¹²³

Yine aynı sûrenin 120. ayeti de buna örnek verilebilir. Şöyleki ayette فَوَسَّوْا إِلَيْهِ الشَّيْطَانُ “Derken Şeytan ona vesvese verdi.” ibaresinden sonra gelen “Ey Âdem! Sana sonsuzluk ağacını ve çökmesi olmayan bir saltanatı göstereyim mi?”¹²⁴ ifadesiyle vesvesenin ne olduğu açıklanmaktadır.¹²⁵

¹¹⁹ el-Fîrûzâbâdî, **Kamûsü’l-Mühîd**, “Vedaha”; Mustafa – ez-Zeyyât – Abdülkadir –en-Neccâr, **el-Mü’cemü’l-Vasît**, “Vedaha”, s. 246-247.

¹²⁰ el-Haşimî, **Cevâhirü’l-belâga**, s. 202; Şevki Dayf, **İlmü’l-Meânî**, Darü’n-Nehdeti’l-Arabiyye, Lübnân 2009, s. 188; el-Kazvînî, **el-Îzâh fî ulumi’l-belâga**, s. 151; Bulut, **Belâgat**, s. 172; Bolelli, **Belâgat**, s. 367; el-Merâğî, **Ulûmu’l-belâga**, s. 192; Fazl Hasan Abbas, s. 482; el-Meydânî, II, s. 66; el-Merâğî, **Ulûmu’l-belâga**, s. 192.

¹²¹ el-Kazvînî, **el-Îzâh fî ulumi’l-belâga**, s. 151-152; Şevki Dayf, **İlmü’l-Meânî**, s. 188-189; Fazl Hasan Abbas, **el-Belâga fûnûnuhâ ve efnânuhâ**, s. 482; el-Meydânî, **el-Belâgatü’l-Arabiyye**, II, s. 66; el-Merâğî, **Ulûmu’l-belâga**, s. 192.

¹²² Nasîf-Muhammed-Deyyâb-Temmûm, **Durûsü’l-Belâga**, s. 93; el-Kazvînî, **el-Îzâh fî ulumi’l-belâga**, s. 151; el-Merâğî, **Ulûmu’l-belâga**, s. 192.

¹²³ el-İsferâyînî, **el-Etvel fî Ulûmil-Belâga**, II, s. 67.

¹²⁴ Taha 20/120.

¹²⁵ İbn Âşûr, **Tefsîrû’t-tahrîr ve’t-tenvîr**, XVI, s. 325.

Hicr Sûresi'nde geçen;

”وَقَضَيْنَا إِلَيْهِ ذَلِكَ الْأَمْرَ أَنَّ دَابِرَ هَؤُلَاءِ مَقْطُوعٌ مُصْبِحِينَ“

“Böylece Lut’a bunların sonlarının kesilmiş olarak sabahlayacaklarını bildirdik.”¹²⁶ ayetinde “أَنَّ دَابِرَ هَؤُلَاءِ مَقْطُوعٌ مُصْبِحِينَ” cümlesi, “ذَلِكَ الْأَمْرَ” ifadesindeki mübhem olanı izah ederek kapalılığı ortadan kaldırmıştır.¹²⁷ Ayrıca Razi bu ayette başta mübhem bir ifade kullanıldıktan sonra tefsir edilmesinde, durumun yücelik ve azametinin ortaya çıkarıldığını söylemiştir.¹²⁸

Saf Sûresi'ndeki 10-11 ayetlerde de mübhem ifadeden sonra tefsir yapılmıştır. Şöyleki

”يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ تَأْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ“

“Ey inananlar! Sizi can yakıcı bir azabdan kurtaracak, kazançlı bir yolu size göstereyim mi? Allah’a ve Peygamberine inanırsınız; Allah yolunda canlarınızla, mallarınızla cihat edersiniz; bilerseniz, bu sizin için en iyi yoldur.”¹²⁹ İkinci ayet birinci ayette geçen can yakıcı azaptan kurtulmaya sebep olacak ticareti açıklamıştır. Zira ilk ayette yapılacak olan bir ticaretin var olduğu dile getirildiği zaman bunu işiten kimse, bu ticaretin ne olduğunu sorgular. İkinci ayet isti’naf-ı beyan cümlesi olup bu ticaretin Allah yolunda can ve mal ile cihat etmek olduğunu izah etmiştir.¹³⁰

Şu’arâ Sûresi’ndeki 132-134. ayetlerde geçen أَمَّاكُمْ بِمَا تَعْلَمُونَ ifadesi sonraki ayetle açıklanmıştır. Şöyleki ilk ayette insanlara birtakım ihsanların yapıldığı belirtilmektedir. Ardından gelen ayet ile bu ihsanların hayvanlar, çocuklar, bağlar ve pınarlar olduğu izah edilmiştir.¹³¹ Zemahşerî bu ayetlerle ilgili olarak şöyle der: Allah, verdiği nimetlerine karşılık onları uyarma hususunda mübalağalı ifadeler kullanmıştır. Şöyleki أَمَّاكُمْ بِمَا تَعْلَمُونَ ifadesiyle onları gaflet uykusundan uyandırdı. Daha sonraki

¹²⁶ el-Hicr 15/66.

¹²⁷ İbn Âşûr, **Tefsîrû’t-tahrîr ve’t-tenvîr**, XIV, s. 65; es-Suyûtî, **el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân**, Müessesetü’r-Risale, Lübnân 2015, s. 562; el-Haşimî, **Cevâhirü’l-belâga**, s. 202.

¹²⁸ Fahrüddin er-Razî, **Mefâtiḥü’l-Gayb**, Darü’l-fikir, Lübnan 1981, XIX, s. 206.

¹²⁹ es-Saf 61/10-11.

¹³⁰ İbn Âşûr, **Tefsîrû’t-tahrîr ve’t-tenvîr**, XXVIII, s. 194; ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf...**, VI, s. 107.

¹³¹ Nasîf-Muhammed-Deyyâb-Temmûm, **Durûsü’l-Belaga**, s. 93.

ayette verdiği nimetleri saymak suretiyle kendisini onlara tanıtarak nimet verdiği gibi amellerin karşılığını da verenin O olduğunu ifade etmektedir.¹³²

نِعْمَ ve بِنَسْن fiilleri bu kısım içine girmektedir. Ancak bunların bu kısma dâhil olabilmesi için mahsusun mahzûf bir mübtedaya haber olma şartı aranmaktadır. Şayet mahsus, müahher mübteda kendisinden önceki cümle de mükaddem haber olarak takdir edilirse o zaman böyle bir durum söz konusu olamaz.¹³³

Kur'an'da geçen övme ve yerme fiillerinde genelde mahsus hazfedilmiştir. Birkaç ayette ise açık olarak geçmektedir. Mesela Maide sûresinin 80. ayetindeki أَنْ سَخَطَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ¹³⁴ ifadesini mahsus olarak takdir edenler, bu ifadeyi mahsus bir mübtedaya haber yapmaktadır.¹³⁵

Ayrıca Kazvî'nî'ye göre tevşî' "el îzâh ba'de'l-ibhâm" altına girer.¹³⁶ Şimdi de tevşî'yi açıklayacağız:

Tevşî' sözlükte "atılmış olan pamuğun toplanıp bir araya getirilmesi" anlamına gelir.¹³⁷ İstilah olarak ise, cümlede tesniye bir lafızla gelen ifadeyi birbirine atıf yaparak açıklamaktır.¹³⁸ Bazı âlimler tesniye olarak gelen ifadenin "cümlelerin sonunda olması" kaydını koymuşlardır.¹³⁹ Bununla beraber tesniye olarak gelen ifadenin sonda gelmediği ve tesniye olmayıp cem' olarak gelen tevşî' örnekleri de mevcuttur.¹⁴⁰ Tevşî'nin meydana gelebilmesi için tesniye ve cem' olarak gelen ifadenin cümlelerin

¹³² ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf...**, IV, s. 407.

¹³³ el-İsferâyînî, **el-Etvel fî Ulûmil-Belâga**, II, s. 68; Ebû Muhammed Bahâüddîn Abdullah b. Abdurrahman b. Abdullah b. Akîl el-Hemedânî, **Şerhu İbni Akîl elâ Elfiyyeti İbni Mâlik**, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Lübnân 2005, II, s. 102-103; Mustafâ el-Ğalâyînî, **Camiü'd-dürûsî'l-arabî**, Darü'l-kutubî'l-ilmîyye, Lübnan 2005, I, s. 62.

¹³⁴ Ayetin tam meali şöyledir: "Onlardan birçoğunun inkâr edenleri dost edindiklerini görürsün. Andolsun ki kendileri için önceden (ahirete) gönderdikleri şey; Allah'ın onlara azap etmesi ne kötüdür! Onlar azap içinde ebedî kalıcıdırlar."

¹³⁵ Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Nureddin Ali b. Adil en-Nu'manî ed-Dımaşkî, **el-Lübâb fî ulûmî'l-kitâb**, Darü'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1998, VII, s. 471; ez-Zemahşerî **el-Keşşâf...**, II, s. 279.

¹³⁶ el-Kazvî'nî, **el-İzâh fî Ulumi'l-Belâga**, s. 152; el-İsferâyînî, **el-Etvel fî Ulûmil-Belâga**, II, s. 69.

¹³⁷ İbn Manzûr, **Lisanü'l-Arab**, "Veş", VIII, s. 468 ; el-Fîrûzâbâdî, **Kamûsü'l-Mühîd**, "Veş",; İsmail b. Hammad el-Cevherî, **es-Sihâh**, "Veş", Darü'l-hadîs, Kahire 2009, s. 1247.

¹³⁸ el-Kazvî'nî, **el-İzâh fî Ulumi'l-Belâga**, s. 152; el-Merâğî, **Ulûmu'l-belâga**, s. 193; el-İsferâyînî, **el-Etvel fî Ulûmil-Belâga**, II, s. 69; Fazl Hasan Abbas, **el-Belâga fûnûnuhâ ve efnânuhâ**, s. 482.

¹³⁹ el-Kazvî'nî, **et-Telhîs**, s. 222-223; Ahmed Matlûb, **Esâlibü'l-belâgiyye**, s. 232.

¹⁴⁰ Fazl Hasan Abbas, **el-Belâga fûnûnuhâ ve efnânuhâ**, s. 485.

herhangi bir yerinde olması da yeterli olmaktadır.¹⁴¹

Kur’ân-ı Kerîm’de “İki deniz bir değildir. Birinin suyu tatlı ve kolay içimlidir; diğeri tuzlu ve acıdır.”¹⁴² ayette “iki deniz” ifadesinden sonra bu ikisinin ne olduğu açıklanmıştır. Bu da tevşîye örneklik teşkil etmektedir.

2.2.2. Atıf

Sözlükte “meyletmek, eğilmek, şefkatli davranmak” manalarına gelir.¹⁴³

Terim olarak ise atıf, “bir kelime veya cümleyi, öncesinde geçen kelime veya cümleye belli edatlarla bağlamak” anlamındadır.¹⁴⁴ Atıf iki şekilde yapılır:

2.2.2.1. Özel Lafzı Genele Atıf

Atıf çeşitli şekiilerde yapılmaktadır. Atfın yapıldığı şekillerden biri de özel lafzı genele atıf yapmaktır. Bu çeşit atıfta has olan lafzın önemine ve faziletine binaen amm lafızdan farklı bir hususmuş gibi zikredilmesi söz konusudur.¹⁴⁵

Kur’an’ı Kerîm’de bunun birçok örneği bulunmaktadır. Bunlardan birkaç tanesini zikretmek faydalı olacaktır.

Örnek: 1

“حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى”

“Namazlara ve orta namaza devam edin.”¹⁴⁶ ayetindeki “وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى” ifadesi, genel olan lafza atfedilerek zikredilmiştir. “Orta namaz”dan maksadın ne

¹⁴¹ Kasım-Dîb, *Ulûmu’l-belâga*, s. 363.

¹⁴² el-Fâtır 35/12.

¹⁴³ el-Fîrûzâbâdî, *Kamûsü’l-Mühît*, “Atefe”, s. 838; er-Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fi garîbi’l-kur’ân*, “Atefe” s. 338.

¹⁴⁴ el-Kazvînî, *el-İzâh fi ulumi’l-Belâga*, s. 153; Bulut, *Belâgat*, s. 175.

¹⁴⁵ el-Meydânî, *el-Belâgatü’l-Arabiyye*, II, s. 69; Nasîf-Muhammed-Deyyâb-Temmûm, *Durûsü’l-Belaga*, s. 93.

¹⁴⁶ el-Bakara 2/238.

olduğu hakkındaki görüşlerde ihtilaf vardır.¹⁴⁷ Zahir görüşe göre bu namaz ikindi namazı olup zikredilmesi onun faziletini göstermektedir.¹⁴⁸

Örnek: 2

“مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ”

“Allah’a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail’e ve Mikail’e düşman olan kimse inkâr etmiş olur. Allah şüphesiz, inkâr edenlerin düşmanıdır.”¹⁴⁹ ayetinde “melekler” lafzından sonra “Cebrail” ve “Mikail” lafızları zikredilmiştir. Bu ayette iki meleğin atıf yoluyla zikredilmesindeki hikmet, vasıflarının farklı olmasından dolayı zat bakımından da farklıymış gibi göstererek onları üstün kılma ve faziletlerini ortaya koymak içindir.¹⁵⁰

Örnek: 3

“وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ”

“Sizden, iyiye çağıran, doğruluğu emreden ve fenalıktan meneden bir cemaat olsun. İşte başarıya erişenler yalnız onlardır.”¹⁵¹ ayette “iyiliğe çağıran” ifadesinden sonra “doğruluğu emreden ve fenalıktan meneden” vasıfları zikredilmiştir. “Doğruluğu emretmek ve fenalıktan men etmek” diğer tüm hayırlara üstün olması nedeniyle ayette bu iki vasıf getirilmiştir.¹⁵²

Bazı müfessirler bu ayetin özel lafzı genel lafza atfetmek kapsamına giremeyeceğini söylerler. Şöyleki: “Hayır” lafzı ya iyilik yapmak ya da kötülüğü sakındırma olup bunun dışında herhangi bir şeyi barındırmaz. O zaman şöyle söylemek daha doğru olur: Başta hayra çağırmak genel olarak zikredilmiş daha sonra

¹⁴⁷ Ebû Hayyân Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf b. Hayyân el-Endulûsî, **el-Bahrü'l-Mühît**, Darü'l-kutubü'l-ilmiyye, Beyrut 1993, II, s. 248-251; İbn Adil, **el-Lübâb fi ulûmi'l-kitâb**, VI, s. 227-234.

¹⁴⁸ el-Meydânî, **el-Belâgatü'l-Arabiyye**, II, s. 69.

¹⁴⁹ el-Bakara 2/98.

¹⁵⁰ Ebü's-Senâ Şihâbüddin Mahmud b. Abdullah b. Mahmud el-Hüseynî, el-Âlûsî, **Rûhü'l-meânî fi tefsîri'l-kur'âni'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî**, Darü ihyaü't-türâsi'l-arabiyye, Lübnan ts.

¹⁵¹ Âl-i İmrân 3/104.

¹⁵² Âlûsî, **Rûhü'l-meânî...**, VI, s. 21; Ebû Hayyân, **el-Bahrü'l-Mühît**, III, s. 23.

iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak önemli olduğundan dolayı iki defa zikredilmiştir.¹⁵³

Örnek: 4

”فِيهِمَا فَاكِهَةٌ وَنَخْلٌ وَرُمَّانٌ“

”İkisinde de türlü türlü meyveler, hurmalıklar ve nar ağaçları vardır.”¹⁵⁴ ayette “türlü türlü meyveler” zikredildikten sonra “huralıklar” ve “nar ağaçları” ifadeleri getirilerek bu ikisinin faziletine delalet edilerek umûmdan sonra özel ile atıf yapılmıştır.¹⁵⁵ Bazı müfessirler ise; “atıf mûgayeratı gerektirir.”¹⁵⁶ kuralı gereği “huralıklar” ve “nar ağaçları” ifadelerinin meyvelerden olmadığını savunmuşlardır. Hatta bir kişi “vallahı meyve yemeyeceğim” dese ve bu ikisini yese yeminini bozmuş sayılmaz.¹⁵⁷

2.2.2.2. Genel Lafzı Özele Atıf

Atıf yapma şekillerinden biri de genel lafzı özele atıf yapmaktır. Bu tür atıfta, has olan lafzın önemine bîanen ondan sonra amm bir lafzın getirilmesidir. Böyle yapılarak has olan ifade bir defa tek başına, bir defa da amm lafzın kendisini kapsamasından dolayı iki kere ifade edilmiş olunmaktadır. Bu onun faziletine dikkat çekilmesi söz konusudur.¹⁵⁸

Kur’ân-ı Kerîm’de bunun birçok örneği bulunmaktadır.

Örnek: 1

”وَمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ وَالنَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ...”

¹⁵³ Âlûsî, **Rûhü’l-meânî...**, VI, s. 21.

¹⁵⁴ er-Rahmân 55/68.

¹⁵⁵ Âlûsî, **Rûhü’l-meânî...**, XXVII, s. 122; Ebû Hayyân, **el-Bahrü’l-Mühîr**, VIII, s. 197; ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, VI, s.18; Semîn Halebî, **ed-Dürrü’l-Mesûn fî ulûmi’l-kitâbi’l-meknûn**, Darü’l-kalem, Dimaşk 1986-1994, X, s. 184.

¹⁵⁶ Halebî, **ed-Dürrü’l-Mesûn...**, X, s. 184; Ebû Hayyân, **el-Bahrü’l-Mühîr**, VIII, s. 197.

¹⁵⁷ Halebî, **ed-Dürrü’l-Mesûn...**, X, s. 184; Ebû Hayyân, **el-Bahrü’l-Mühîr**, VIII, s. 197; Âlûsî, **Rûhü’l-meânî...**, XXVII, s. 122.

¹⁵⁸ Matlûb, **Esâlîbü’l-belâgiyye**, s. 234; el-Meydânî, **el-Belâgatü’l-Arabiyye**, II, s. 69; Bolelli, **Belâgat**, s. 367; Nasîf-Muhammed-Deyyâb-Temmûm, **Durûsü’l-Belâga**, s. 93; el-Haşimî, **Cevâhirü’l-belâga**, s. 202.

“Rableri tarafından Musa, İsa ve peygamberlere verilene inandık, onları birbirinden ayırt etmeyiz, biz O’na teslim olanlarız” de.”¹⁵⁹ ayetinde “وَالنَّبِيُّونَ” ifadesi “مُوسَى وَعِيسَى” ifadesine atfedilmiştir. Musa ve İsa peygamberin özellikle zikredilmesi ayetin Yahûdi ve Hristiyanlardan bahsetmesinden dolayıdır.¹⁶⁰

Örnek: 2

“رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِمَنْ دَخَلَ بَيْتِي مُؤْمِنًا وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ”

“Rabbim! Beni, anamı, babamı, evime inanmış olarak gireni, inanan erkek ve kadınları bağışla; zâlimlerin de yalnız helakını artır.”¹⁶¹ ayetinde Hz. Nûh kendisinden başlayarak anne-babasına, evine giren müslümanlara dua ettikten sonra genel bir ifadeyle bütün müslümanlara da dua etmektedir. Ayette kendisine dua etmesi duaya çokça muhtaç olduğunu göstermektedir. Ayrıca anne-babasına dua etmesi de onları çok sevdiğinden affedilmelerini istediği ortaya çıkmaktadır.¹⁶²

Örnek: 3

“وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمُنَافِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ”

“And olsun ki, sana daima tekrarlanan yedi ayetli Fatiha’yı ve Kur’an-ı Azîm’i verdik.”¹⁶³ ayetinde “وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ” ifadesi “سَبْعًا مِنَ الْمُنَافِي” ifadesine atfedilmiştir.

¹⁵⁹ Âl-i İmrân 3/84.

¹⁶⁰ Âlûsî, **Rûhü'l-meânî...**, III, s. 215; Ebu's-Suûd b. Muhammed el-İmâdî el-Hanefî, **İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâye'l-kerîm**, Mektebetü'r-Riyâdî'l-Hadîse, Riyâd 1974, I, s. 509.

¹⁶¹ Nûh 71/28.

¹⁶² Âlûsî, **Rûhü'l-meânî...**, XXIX, s. 81; Ebu's-Suûd, **İrşâdü'l-akli's-selîm...**, V, s. 402; el-Meydânî, **el-Belâgatü'l-Arabiyye**, II, s. 70; Nasîf-Muhammed-Deyyâb-Temmûm, **Durûsü'l-Belâga**, s. 93; el-Haşimî, **Cevâhirü'l-belâga**, s. 202.

¹⁶³ el-Hicr 15/87.

Tekrarlanan yedi ayet Fâtiha suresidir.¹⁶⁴ Has olarak zikredilmesi faziletli olduğunu gösterir.¹⁶⁵

Örnek: 4

“قُلْ إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ”

“De ki: “Namazım, ibadetlerim, hayatım ve ölümüm, âlemlerin Rabbi Allah içindir.”¹⁶⁶ ayette ibadet ifadesinden namaz anlaşılmasına rağmen, namazın ayrıca anılması faziletine binaendir.¹⁶⁷

Örnek: 5

“أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ وَأَنَّ اللَّهَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ”

“Allah’ın onların sırlarını ve gizli toplantılarını bildiğini, Allah’ın görünmeyenleri bilen olduğunu bilmiyorlar mıydı?”¹⁶⁸ ayetinde Allah’ın sırları ve gizli yaptıkları toplantılarını bildiğini bildirdikten sonra O’nun her şeyi bildiğini ifade etmektedir.¹⁶⁹ Bu da Allah’ın ezeli ilminin yüceliğini vurgulamak için yapılan itnâbtır.

Örnek: 6

“يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلَائِكَةُ صَفًّا”

¹⁶⁴ “سبعاً من المثاني” ifadesinin ne olduğu hususunda alimler ihtilaf etmişlerdir. Müfessirlerin büyük çoğunluğu bunun Fatiha suresi olduğunu beyan etmişlerdir. Hz. Ömer, Hz. Ali, İbn Mes’ûd, Mücahid, Ebû Hureyre, Hasan el-Basrî ve Dehhak bu görüştedir. Bazı alimler bundan maksadın yedi uzun sure olan El-Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide, E’nâm, A’râf, Enfâl ve Tevbe’dir. İbn Ömer ve Said b. Cübeyr bu görüştedir. Ayrıca detaylı bilgi için bkz. er-Razî, **Mefâtihü’l-Gayb**, XIX, s. 211-214.

¹⁶⁵ Âlûsî, **Rûhü’l-meânî**..., XIV, s. 79; İbn Âşûr, XIV, s. 79; Ebu’s-Suûd, **İrşâdü’l-akli’s-selîm**..., III, s. 325.

¹⁶⁶ el-En’âm 6/162.

¹⁶⁷ Matlûb, **Esâlîbü’l-belâgiyye**, s. 234; Ebu’s-Suûd, **İrşâdü’l-akli’s-selîm**..., II, s. 315.

¹⁶⁸ et-Tevbe 9/78.

¹⁶⁹ Matlûb, **Esâlîbü’l-belâgiyye**, s. 234.

“*Cebrail ve meleklerin dizi dizi durdukları gün...*”¹⁷⁰ ayette “Rûh”¹⁷¹ (Cebrail) “melekler” lafzından anlaşılmasına rağmen, Rûh’un ayrıca anılması, faziletini ortaya koymak içindir.¹⁷²

2.2.3. Tekrar

Tekrar sözlükte, “yapılan bir şeyi bir veya birden fazla uygulamak” anlamına gelmektedir.¹⁷³ İstilah anlamı ise, “bir lafzı değişik fayda ve gayeden dolayı tekrar etmektir.”¹⁷⁴ Bu tekrar ile anlamı zihne yerleştirmek, terğîb, terdîd, taaccüp, hasretini ortaya koyma vb. gayeler amaçlanmaktadır. Belâgat âlimleri bu gayeleri şöyle sıralamaktadır:

2.2.3.1. Anlamı Zihne Yerleştirmek ve Te’kid Etmek

İtnâbın bir kısmı olan tekrarın çeşitli gayeler için geldiğini yukarıda zikrettik. Bu gayelerden biri de anlamın zihinde tam olarak tasavvur edilmesi ve pekişmesidir. Bu şekilde yapılan tekrar ile kişi olayı daha güzel bir surette anlayıp kavrayacaktır. Bu tür tekrarlara Kur’ân ayetlerinin birçoğunda rastlamamız mümkündür. Bunlardan birkaç örneği ele alıp inceleyelim.

“فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا”

“Elbette güçlükle beraber şüphesiz bir kolaylık vardır. Gerçekten, güçlükle beraber bir kolaylık vardır.”¹⁷⁵ ayetlerinde “الْعُسْرُ” kelimesi ma’rife olarak tekrar edilmiş, “يُسْرًا” kelimesi ise nekire olarak getirilmiştir. “Ma’rifelerin tekrarı aynı

¹⁷⁰ en-Nebe 78/38. Ayetin tam meali şöyledir: “*Cebrail ve meleklerin dizi dizi durdukları gün, Rahman olan Allah’ın izni olmadan kimse konuşamayacaktır. Konuştuğu zaman da doğruyu söyleyecektir.*”

¹⁷¹ Ruhun hakikatı hakkında birkaç görüş dile getirilmiştir. Ruh, göklerden ve dağlardan daha büyük olan bir melektir. İbn Mes’ûd bu görüştedir. Ruh, yaratılış bakımından meleklerin en büyüğüdür. İbn Abbas bu görüştedir. Ruh, insan suretinde olup onlar gibi yiyip içen mahlukatlardır. Mücahid bu görüştedir. Ayrıca detaylı bilgi için bkz. er-Razî, *Mefâtiḥü’l-gayb*, XXXI, s. 24-25.

¹⁷² Ebu’s-Suûd, *İrşâdü’l-akli’s-selîm...*, V, s. 460; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf...*, VI, s. 302.

¹⁷³ İbn Manzûr, *Lisanü’l-Arab*, “kerrere”, XVI, s. 64-66; Nasîf-Muhammed-Deyyâb-Temmûm, *Durûsü’l-Belâga*, s. 94.

¹⁷⁴ el-Kazvînî, *el-İzâḥ fî ulumi’l-belâga*, s. 153; el-Meydânî, *el-Belâgatü’l-Arabiyye*, II, s. 72; Matlûb, *Esâlibü’l-belâgiyye*, s. 234; Ebû Abdullâh Muhammed b. Muhammed b. Abdullâh b. Mâlik, *el-Misbâḥ fî’l-Meânî ve’l-Beyân ve’l-Bedi’*, Mektebetü’l-âdâbi bi’l-cemâmîz, Mısır 1989, s. 232; el-Merâğî, *Ulûmu’l-belâga*, s.193; el-Haşimî, *Cevâhirü’l-belâga*, s. 202.

¹⁷⁵ el-İnşirâḥ 94/5-6.

şeyler olduğunu, nehirelerin tekrarı ise farklı şeyler olduğunu gösterir.”¹⁷⁶ kuralı gereği bu ayetler şunu gösterir: Tek bir zorluk varken iki de kolaylık vardır.¹⁷⁷ Bu anlamda Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: “Tek bir zorluk iki kolaylığa galip gelemeyecektir.”¹⁷⁸

“كَأَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ”

“Hayır; öyle olmayın; yakında bileceksiniz. Hayır; gözünüzü açın; yakında bileceksiniz.”¹⁷⁹ ayetlerde ikaz ve tehdit için tekrar yapılmıştır.¹⁸⁰ İkinci ayette “ثُمَّ” lafzının getirilmesi uyarının birinci ayetinkinden daha şiddetli olduğunu gösterir.¹⁸¹ Bazıları bu ayetlerde tekrarın olmadığını, birinci ayeti kabirdeki bilgiye, ikinci ayeti de dirildikten sonraki bilgiye yorumlamışlardır. Bu görüşü Hz. Ali savunmuştur. Dehhâk’a göre ise birinci uyarı kâfirlere, ikincisi ise mü’minlere yapılmıştır.¹⁸²

2.2.3.2. Anlamın Kolay Bir Şekilde Anlaşılmasını Sağlamak

“Cümlelerin unsurları (öğeleri) fazla olduğu zaman muhatap, bunlar arasındaki uzun fasıladan dolayı manayı anlamakta güçlük çekebilir. Bu durumu ortadan kaldırmak için, daha önce zikri geçen kelimelerden biri tekrarlanır.”¹⁸³

“يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ”

“Yusuf babasına: “Babacığım! “Rüyamda on bir yıldız, güneş ve ayın bana secde ettiklerini gördüm” demişti.”¹⁸⁴ “رَأَيْتُهُمْ” ifadesi te’kid için tekrarlanmıştır.¹⁸⁵

¹⁷⁶ İbn Âşûr, *Tefsîrû’t-tahrîr ve’t-tenvîr*, XXX, s. 415; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf...*, VI, s. 397; er-Râzî, *Mefâtihü’l-gayb*, XXXII, s. 7; el-Haşimî, *Cevâhirü’l-belâga*, s. 203.

¹⁷⁷ er-Râzî, *Mefâtihü’l-gayb*, XXXII, s. 7; İbn Âşûr, *Tefsîrû’t-tahrîr ve’t-tenvîr*, XXX, s. 413-416; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf...*, VI, s. 397; Ebû Hayyân, *el-Bahrü’l-Mühîr*, VIII, s. 484; Kâdî Ebû Muhammed Abdü’l-Hak b. Gâlib b. Atiyye el-Endülüsi, *el-Müherrerü’l-Vecîz fî tefsîri’l-kitâbi’l-azîz*, Dârü’l-kutubi’l-ilmiyye, Beyrut 2001, V, s. 497.

¹⁷⁸ Buhârî, “Tefsîr”, 94.

¹⁷⁹ et-Tekâsür 102/3-4.

¹⁸⁰ er-Râzî, *Mefâtihü’l-gayb*, XXXII, s. 78; Nasîf-Muhammed-Deyyâb-Temmûm, *Durûsü’l-Belaga*, s. 94; el-Merâgî, *Ulûmu’l-belâga*, s.193; Matlûb, *Esâlibü’l-belâgiyye*, s. 234; el-Haşimî, *Cevâhirü’l-belâga*, s. 203.

¹⁸¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf...*, VI, s. 425; Matlûb, *Esâlibü’l-belâgiyye*, s. 234.

¹⁸² Âlûsî, *Rûhü’l-meânî*, XXX, s. 224-225; İbn Atiyye, *el-Müherrerü’l-Vecîz ...*, V, s. 519.

¹⁸³ Akdemir, *Belağat Terimleri Ansiklopedisi*, s. 196.

¹⁸⁴ Yusûf 12/4.

¹⁸⁵ Âlûsî, *Rûhü’l-meânî*, XII, s. 179.

Bazı müfessirler “رَأَيْتُهُمْ” ifadesinin gizli bir soruya cevap olarak geldiğini ve bunun başlangıç cümlesi olduğunu belirtmişlerdir. Şöyleki: Ya’kûp (a.s.) Yusûf’a (a.s.) yıldız, güneş ve ayı nasıl gördüğünü sormuş, O da secde ettikleri bir halde gördüğünü söylemiştir. Bu durumda tekrar olmaktan çıkmaktadır.¹⁸⁶

”لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا أَتَوْا وَيُجِبُونَ أَنَّ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا فَلَا تَحْسَبَنَّهُمْ بِمَفَازَةٍ مِنَ الْعَذَابِ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ“

“Sanma ki ettiklerine sevinen, yapmadıkları ile övülmek isteyenler, evet, sanma ki onlar azaptan kurtulacaklardır. Onlar için elem verici bir azap vardır.”¹⁸⁷ “فَلَا تَحْسَبَنَّهُمْ” ifadesi aradaki mesafe uzadığından te’kid için getirilmiştir.¹⁸⁸

”ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَصَبَرُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ“

“Sonra şüphesiz Rabbin, eziyet edildikten sonra hicret edip, ardından da sabrederek cihad edenlerin yardımcısıdır. Bütün bunlardan sonra Rabbin elbette çok bağışlayan, pek esirgeyendir.”¹⁸⁹ “إِنَّ رَبَّكَ” ifadesi mesafe uzadığı için tekrar edilmiştir.¹⁹⁰

2.2.3.3. Terğîb

Tekrar yapmanın gayelerinden biri de terğîbtir. Terğîb, “istek uyandırma, sevdirmek, teşvik etme” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁹¹ Kur’ân ayetlerinde insanları uyarmak, teşvik etmek vb. nedenlerden dolayı bu tür ifadelere rastlamak mümkündür. Şimdi bunlardan birkaçını ele alıp inceleyelim.

”يَا قَوْمِ اتَّبِعُونِ أَهْدِكُمْ سَبِيلَ الرَّشَادِ يَا قَوْمِ إِنَّمَا هَذِهِ الدُّنْيَا مَتَاعٌ وَإِنَّ الْآخِرَةَ هِيَ دَارُ الْقَرَارِ“

¹⁸⁶ Ebû Hayyân, **el-Bahrü’l-Mühît**, V, s. 281; Âlûsî, **Rûhü’l-meânî**, XII, s. 179; ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf...**, III, s. 255.

¹⁸⁷ Âl-i İmrân 3/188.

¹⁸⁸ Âlûsî, **Rûhü’l-meânî**, VI, s. 152; er-Râzî, **Mefâtihü’l-gayb**, IX, s. 136.

¹⁸⁹ en-Nahl 16/110.

¹⁹⁰ Ebu’s-Suûd, **İrşâdü’l-akli’s-selîm...**, III, s. 405-406; el-Kazvînî, **el-Îzâh fî Ulumi’l-Belâga**, s. 153.

¹⁹¹ el-Fîrûzâbâdî, **el-Kamûsu’l-Mühît**, “Rağibe”, s. 90.

“Ey milletim! Bana uyun, sizi doğru yola eriştireyim. Ey milletim! Şüphesiz bu dünya hayatı geçicidir, ama ahiret, doğrusu işte o, kalınacak yurttur.”¹⁹² “يَا قَوْمُ” ifadesi ikinci ayette tekrar edilmiştir.¹⁹³ İlk olarak doğru yol genel bir ifade ile zikredilmiş, daha sonra doğru yolun, geçici dünya menfaatlerine aldanmayıp ebedi hayat için çalışmak olduğu şeklinde açıklanmıştır.¹⁹⁴

”يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَرْوَاحِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ وَإِنْ تَعْفُوا وَتَصْفَحُوا وَتَغْفِرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ“

“Ey inananlar! Eşleriniz ve çocuklarınızdan size düşmanlık edenler olur, onlardan sakının; ama siz affeder, suçlarını örter ve bağışlarsanız bilin ki Allah da bağışlar ve acır.”¹⁹⁵ “وَتَصْفَحُوا وَتَغْفِرُوا” ifadeleri “تَعْفُوا” anlamında¹⁹⁶ olup terğib için tekrar edilmişlerdir.¹⁹⁷

2.2.3.4. Terdîd

Tekrar yapmanın gayelerinden biri olan terdîd, “bir lafzın farklı kelimelere bağlanarak tekrar edilmesidir.”¹⁹⁸ Bu tarz tekrarlar kişinin zihninde, anlamın tam olarak yer edinmesi ve pekiştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu tür tekrarlar Rahmân ve Müddesir surelerinde çokça geçmektedir.

”فَبَايَ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ“

“O halde Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?”¹⁹⁹

Yüce Allah bu ayeti otuzbir defa tekrar etmiştir. Bununla nimetlerini açıklamış ve hatırlatmıştır.²⁰⁰ Bu açıklama ve hatırlatma ile nefislerin uyandırılıp harekete

¹⁹² el-Mü'min 40/38-39.

¹⁹³ Matlûb, **Esâlîbü'l-belâgiyye**, s. 235.

¹⁹⁴ İbn Âşûr, **Tefsîrû't-tahrîr ve't-tenvîr**, XXIV, s. 149; İbn Adil, **el-Lübâb fî ulûmi'l-kitâb**, XVII, s. 58.

¹⁹⁵ et-Teğâbün 64/14.

¹⁹⁶ Bazı alimler bu üç ifade arasında anlam farklılığının olduğunu söylemişlerdir. Af: Suçluyu cezalandırmaya hazırlanıp bun dan vazgeçmek, fakat azarlama olabilir. Safh: Suçluyu azarlama dan onu affetmektir. Gafr ise: Suçu gizleyip onu yaymamaktır. Detaylı bilgi için bkz. İbn Âşûr, **Tefsîrû't-Tahrîr ve't-Tenvîr**, XXVIII, s. 285.

¹⁹⁷ el-Haşimî, **Cevâhirü'l-belâga**, s. 203.

¹⁹⁸ el-Haşimî, **Cevâhirü'l-belâga**, s. 203; el-Meydânî, **el-Belâgatü'l-Arabiyye**, II, s. 72; el-Kazvînî, **el-Îzâh fî Ulumi'l-Belâga**, s. 153; Akdemir, **Belağat Terimleri Ansiklopedisi**, s. 197.

¹⁹⁹ er-Rahmân 55/13.

geçirilmesi amaçlanmıştır.²⁰¹ Râzî bu kadar tekrarın takrir, tekrar, nimetleri hatırlatma vb. birçok hikmet için zikredildiğini söylemiştir.²⁰²

“وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ”

“O gün yalanlamış olanların vay haline!”²⁰³

Din gününü yalanlayanları uyarmak ve küfür üzere kalıp günah işlemeye devam edenlere cehennem azabını korkutmak için bu ifade dokuz defa tekrar edilmiştir.²⁰⁴ Kurtubî bu surede yapılan tekrarların gerekçesini şöyle açıklamıştır: İnsanların inkâr ettikleri şeyler değişkenlik gösterdiğinden, yalanlamaları oranına göre aralarında paylaşılmıştır. Zira her bir yalanlayan kimseye yalanladığı şeyin azabı vardır ve yalanladığı şey bazen diğer kişilerin azabından daha ağır olabilir.²⁰⁵

2.2.3.5. Taaccüp Etmek

Tekrar yapmanın gayelerinden biri de taaccüp etmektir. Bu tarz tekrarlarda gaye, kişinin zihnini hayrete düşürerek söylenenlerden ibret almasını sağlamaktır. Bu tür tekrara Kur’ân’dan şu ayetleri örnek verebiliriz:

“فَقُلْ كَيْفَ قَدَّرَ ثُمَّ قُلْ كَيْفَ قَدَّرَ”

“Canı çıkası, ne biçim ölçüp biçti! Canı çıkası; sonra yine ne biçim ölçüp biçti!”²⁰⁶ ayette tekrarın olması, Velîd b. Müğîre’nin biçip ölçmesine karşılık duyulan taaccüpten dolayıdır.²⁰⁷

²⁰⁰ Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethü’l-Kadîr*, el-Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut 2010, IV, s. 166; Vehbe Züheylî, *et-Tefsîrü’l-Vecîz alâ Hâmişi’l-Kur’ân’il-Azîm*, Dârü’l-fikir, Dımaşk 1994, s. 532.

²⁰¹ Abdürrahman b. Muhammed b. Mahlûf Ebu Zeyd es-Seâlibî, *el-Cevâhirü’l-Hisân fî Tefsîri’l-Kur’ân*, Dâru ihyâi’t-türâs, Beyrut 1997, V, s. 349.

²⁰² er-Râzî, *Mefâtihi’l-gayb*, XXIX, s. 97-98.

²⁰³ el-Mürselât, 77/15.

²⁰⁴ el-Meydânî, *el-Belâgatü’l-Arabiyye*, II, s. 74; el-Kazvînî, *el-İzâh fî ulumi’l-Belâga*, s. 153.

²⁰⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekr el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, Müessesetü’r-risâle, Beyrut 2006, XXI, s. 501-502.

²⁰⁶ el-Müddessir 74/19-20.

²⁰⁷ el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, XXI, s. 378; Matlûb, *Cevâhirü’l-belâga*, s. 235; Ebû’l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medârikü’t-Tenzîl ve Hakâikü’t-Te’vîl*, Daru ibn kesîr, Beyrut 2017, III, s. 564.

Bu ifade, bir kimsenin bir şeyden duyduğu hayreti ve onu mükemmel görmesinden dolayı söylediği bir sözdür. Bu söz, bir kimsenin kıskandığı bir kimseye bu şekilde beddua edeceği bir hale geldiğinde söylenmektedir. Râzî, ayetteki bu ifade için şu iki açıklamanın yapılabileceğini söylemektedir: Birincisi, onun zekâsından dolayı, muhatapları hayret etmeye davet edip Efendimiz'in işi hakkında bu adamın ileri sürdüğünden daha büyük ve daha kuvvetli bir şüphe ileri sürerek, onun işinin zedelenmesinin mümkün olmadığıdır. İkincisi de bu kimseyi, alay içinde övmek olup bu kişinin ileri sürdüğü şey pek önemsizdir.²⁰⁸

2.2.4. İğâl

Sözlükte “derine dalmak, en uzak noktasına ulaşmak, süratli yürüyüş” manalarına gelir.²⁰⁹

Belagat terimi olarak ise, “anlam tamamlandıktan sonra bir beyti veya sözü pekiştirmek, süslemek ve açıklamak gibi bir yarar için nükte ifade eden bir şeyle bitirmeye denir.”²¹⁰ Kudâme b. Ca'fer îgâlî şöyle tanımlamıştır: “Şairin beytin kafiyesini getirmeden önce beyti tamamlaması, daha sonra kafiye getirirken fazladan bir söz ile beytini tamamlamasıdır.”²¹¹ Ebû Hilâl el-Askeri, “Makta'ya ulaşmadan önce kelamın tamamlanması, makta' ifade edilirken de ondan daha açık ve güzel bir anlamın fazladan getirilmesidir.” şeklinde tanımlamıştır.²¹²

İğâl hem şiirde hem de düz yazıda kullanılır. Bazıları ise îgâlî sadece şiire has kılmışlardır.²¹³ Şimdi de îgâl ile ilgili Kur'ân-ı Kerîm ve şiirlerden birkaç örnek verelim:

“أُولَئِكَ الَّذِينَ اسْتَرَوْا الدَّلَالََةَ بِالْهُدَىٰ فَمَا رَبِّحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ”

²⁰⁸ er-Razî, *Mefâtihü'l-gayb*, XXX, s. 200.

²⁰⁹ el-Cevherî, *es-Sihâh*, “Veğl”, s. 1258; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kamûsu'l-Mühîd*, “Veğl”, s. 1069; Durmuş, “İtnâb”, *DİA*, c. XIX, s. 217; el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-Arabiyye*, II, s. 76; Atîk, *İlmü'l-bedî'*, s. 112; Fazl Hasan Abbas, *el-Belâga fûnûnuhâ ve efnânuhâ*, s. 488.

²¹⁰ el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-Arabiyye*, II, s. 76; Atîk, *İlmü'l-bedî'*, s. 112-113; Fazl Hasan Abbas, *el-Belâga fûnûnuhâ ve efnânuhâ*, s. 488-489; Matlûb, *Esâlibü'l-Belâgiyye*, s. 235; es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 566.

²¹¹ Atîk, *İlmü'l-bedî'*, s. 113.

²¹² Atîk, *İlmü'l-bedî'*, s. 113.

²¹³ el-Kazvînî, *el-İzâh fî ulumi'l-Belâga*, s. 154; Fazl Hasan Abbas, *el-Belâga fûnûnuhâ ve efnânuhâ*, s. 489; Matlûb, *Esâlibü'l-Belâgiyye*, s. 235; es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 566.

“Onlar, doğruluk yerine sapıklığı aldılar da alışverişleri kar getirmedi; doğru yolu bulamamışlardı.”²¹⁴ ayette geçen “وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ” ifadesi tekrar olup önceki manayı pekiştirmiştir.²¹⁵

“أَفَحُكُّمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَنْغُونَ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْمًا لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ”

“Cahiliye devri hükmünü mü istiyorlar? Yakinen bilen bir millet için Allah’tan daha iyi hüküm veren kim vardır?”²¹⁶

“لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ” ifadesinin başındaki “لام” (lam) beyan için gelmiştir. Bu harf kelimde kasdedilen ifadeye dâhil olur.²¹⁷ Ayrıca ayetin bu fâsıla ile bitmesi önceki ve sonraki ayet fâsıllarına uygun olmuştur.²¹⁸

“وَلَا تَسْمَعْ الصُّمَّ الدُّعَاءَ إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ”

“...dönüp giden sağırlara da çağırışı duyuramazsın.”²¹⁹

Bu ayette Allah (c.c.) Peygamber Efendimiz’den kâfirlerden umudunu kesmesini istemiştir. Zira onlar ölümler gibi olup anlamazlar, sağırlar gibi olup işitemezler, körler gibi olup görmezler ve hiçbir delile yönelmezler. Allah (c.c.) Efendimiz’e teselli vermiştir. “إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ” ifadesi de sağır olanların durumunu pekiştirmek için getirilmiştir. Çünkü arkasına dönüp giden kimse, uzak mesafede olduğu için kendisini çağıran kimsenin sesini idrak edemez.²²⁰

“قَالَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُوا الْمُرْسَلِينَ اتَّبِعُوا مَنْ لَا يَسْأَلُكُمْ أَجْرًا وَهُمْ مُهْتَدُونَ”

“Ey Milletim! Gönderilen elçilere uyun. Sizden bir ücret istemeyenlere uyun, onlar doğru yoldadırlar.”²²¹ “وَهُمْ مُهْتَدُونَ” ifadesi olmadan da ayetin manası tamdır; fakat bununla ayetin kendilerine hitap ettiği kişilere dünyevi amaçlardan uzaklaşıp din

²¹⁴ el-Bakara 2/16.

²¹⁵ İbn Âşûr, **Tefsîrû't-tahrîr ve't-tenvîr**, I, s. 301.

²¹⁶ el-Mâide 5/50.

²¹⁷ İbn Âşûr, **Tefsîrû't-tahrîr ve't-tenvîr**, VI, s. 227-228; Ebû Hayyân, **el-Bahrû'l-Mühîr**, III, s. 516; er-Râzî, **Mefâtihü'l-gayb**, XII, s. 17.

²¹⁸ Bulut, **Belagat**, s. 179.

²¹⁹ en-Neml 27/80.

²²⁰ er-Râzî, **Mefâtihü'l-gayb**, XXIV, s. 216; el-Meydânî, **el-Belâgatü'l-Arabiyye**, II, s. 79; ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf...**, IV, s. 472; Âlûsî, **Rûhü'l-meânî**, XX, s. 20.

²²¹ Yâsîn 36/20-21.

ve dünya saadetine sağlanması için peygamberlere uymaya teşvik etmek amacıyla te'kid için getirilmiştir.²²²

“فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقُّ مِثْلٍ مَا أَنْتُمْ تَنْطِفُونَ”

“Göğün ve yerin Rabbine and olsun ki bu, sizin konuşmanız kadar kesin ve gerçektir.”²²³

“مِثْلٍ مَا أَنْتُمْ تَنْطِفُونَ” ifadesi îgâle örnektir. Burada Allah’ın va’dinin şüphesiz meydana geleceği, bunda hiç kimsenin şüphesinin olmaması gerektiği vurgulanmıştır.²²⁴

“وَإِنَّ صَخْرًا لَّنَتَأْتِيَ الْهَدَاةَ بِهِ كَأَنَّهُ عَلَمٌ فِي رَأْسِهِ نَارٌ”

“(İyiliğe rehber olan) mürşitler, kardeşim Sahr’a uyarlar.

Sanki O (Sahr) başında ateş bulunan yüksek bir dağdır.”²²⁵

Bu beyitte Hansa kardeşi Sahr’ı övüyor. Hansa’nın sözü normalde “كَأَنَّهُ عَلَمٌ” ifadesinde bitiyor. Zira bu sözle O’nun kendisine uyulmada dağ gibi olduğu dile getiriliyor. Beytini tamamlayıp süslemek için “فِي رَأْسِهِ نَارٌ” ifadesini getirerek övgüsünü artırmıştır.²²⁶

“كَأَنَّ عُيُونَ الْوَحْشِ حَوْلَ خَبَائِنَا وَأَرْحُلُنَا الْجَزَعُ الَّذِي لَمْ يُنْقَبْ”

“Sanki çadır ve yüklerimizdeki vahşi hayvanların gözleri delinmemiş olan boncuklar gibidir.”

İmrü’l-Kays bu beyitte avladıkları zebra ve antilopların gözlerini etrafında oturdukları çadıra benzetmektedir. Yaptığı teşbihten sonra “الَّذِي لَمْ يُنْقَبْ” ifadesinin zikretmesi, zebra ve antilopların gözlerinin öldükten sonra daha çok boncuğa benzediği içindir. Burada şöyle bir soru sorulabilir: “الَّذِي لَمْ يُنْقَبْ” ifadesi gelmeden de

²²² Ebu’s-Suûd, *İrşâdü’l-akli’s-selîm...*, IV, s. 499 ; es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, s. 566.

²²³ ez-Zâriyât 51/23.

²²⁴ es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, s. 566.

²²⁵ Akdemir, *Belağat Terimleri Ansiklopedisi*, s. 199.

²²⁶ Fazl Hasan Abbas, *el-Belâga fûnûnuhâ ve efnânuhâ*, s. 489; Akdemir, *Belağat Terimleri Ansiklopedisi*, s. 199; el-Kazvînî, *el-İzâh fî ulumi’l-Belâga*, s. 154; el-Meydânî, *el-Belâgatü’l-Arabiyye*, II, s. 77; Matlûb, *Esâlibü’l-Belâgiyye*, s. 236.

teşbih tamamlanıyorsa bu ifade niçin zikredilmiştir? Cevap olarak şöyle denilmiştir: Bu ifade müşebbeh ve müşebbeh bih arasındaki teşbihi tam olarak gerçekleştirmek için getirilmiştir. Zira boncuklar genelde delikli olduğu, göz de ise böyle bir durum söz konusu olmadığından bu ifade zikredilerek aralarında tam benzerlik olduğu ifade edilmektedir.²²⁷

2.2.5. Tezyîl

Sözlükte “bir şeyi başka bir şeye kuyruk yapmak, eklemek” manalarına gelmektedir.²²⁸

Belagat terimi olarak ise, bir cümleden sonra onun mefhum ve mantukunu te’kid etmek için birinci cümlemin anlamını kapsayan bir cümle getirmektir.²²⁹ İbn Sinan tezyîlin tanımını şöyle yapmıştır: “Lafzın manadan fazla ve üstün olmasıdır.” O’nun yaptığı bu tanımdan tatvîl veya itnâbı kasdettiği anlaşılmaktadır. Zira O, lafızların manalara delaletini müsavât, tezyîl ve işaret olmal üzere üçe ayırmaktadır. Ayrıca O’nun yaptığı bu tanım, müteahhir ülemanın tezyîlle ilgili yaptığı tanıma uymamaktadır.²³⁰

Ebû Hilâl ise bu üslupla ilgili olarak şunları söylemiştir: “Tezyîl, işaret ve ta’rizin zıddıdır. Eş anlamlı lafızları tekrar ederek sözü anlamayana mananın açıklanması, anlayan kimseye ise te’kid olması için yapılır.”²³¹

Tezyîl iki kısma ayrılmaktadır:

2.2.5.1. Darb-ı Mesel Gibi Yaygınlaşan

Tek başına bir anlam ifade eden ve kendinden önceki cümleye ihtiyacı olmayan tezyîl kısmıdır.²³² Bu kısım tezyîle Kur’ân-ı Kerîm ve şiirlerde rastlamak mümkündür. Kur’ân’dan birkaç ayeti ele alıp inceleyeceğiz:

²²⁷ Fazl Hasan Abbas, *el-Belâga fûnûnuhâ ve efnânuhâ*, s. 490.

²²⁸ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kamûsu’l-Mühîd*, “Zeyl”, s. 1012 ; el-Cevherî, *es-Sihâh*, “Zeyl”, s. 412; Fazl Hasan Abbas, *el-Belâga fûnûnuhâ ve efnânuhâ*, s. 492.

²²⁹ es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, s. 566; Matlûb, *Esâlibü’l-Belâgiyye*, s. 236-237; el-Kazvînî, *el-İzâh fî ulumi’l-Belâga*, s. 154; Fazl Hasan Abbas, *el-Belâga fûnûnuhâ ve efnânuhâ*, s. 492; Nasîf-Muhammed-Deyyâb-Temmûm, *Durûsü’l-Belâga*, s. 95; el-Merâğî, *Durûsü’l-Belâga* s. 195; Durmuş, “İtnâb”, *DİA*, c. XIX, s. 215.

²³⁰ Matlûb, *Esâlibü’l-Belâgiyye*, s. 236.

²³¹ Matlûb, *Esâlibü’l-Belâgiyye*, s. 237.

”وَمَا أُنَبِّئُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّي“

“Ben nefsimi temize çıkarmam; çünkü nefis, Rabbimin merhameti olmadıkça, kötülüğü emreder.”²³³ “إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ” ifadesi müstakil olarak bir anlam ifade edip önceki cümleye ihtiyaç duymamaktadır.²³⁴

”وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا“

“De ki: Hak geldi, batıl yok oldu. Şüphesiz batıl, ortadan kalkmaya mahkûmdur.”²³⁵ “إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا” ifadesi tezyîl olup önceki cümlelerin mantukunu te’kid etmiştir. Bu söz halk arasında batılın hemen ortadan kalktığını gördükleri zaman dile getirmiş oldukları bir ifade olmuştur. Böylece darb-ı mesel haline gelmiştir.²³⁶ “كَانَ” kelimesi batılın ortadan kalkmasının batılın tabiatında olduğuna delalet edip aynı zamanda bir zaman diliminde kendisini gösterip yok olacağına işaret etmektedir. Netice olarak batıl geçici olduğundan hakkın sabit olduğu ortaya çıkmaktadır.²³⁷

”وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ أَفَإِنْ مِتَّ فَهُمْ الْخَالِدُونَ كُلُّ نَفْسٍ دَائِقَةُ الْمَوْتِ...”

“Senden önce de hiçbir insanı ölümsüz kılmadık, sen ölürsün de onlar baki kalır mı? Her can ölümü tadacaktır.”²³⁸

Bu ayetlerde iki tane tezyîl örneği bulunmaktadır. Birincisi “أَفَإِنْ مِتَّ فَهُمْ الْخَالِدُونَ” ayetidir. Bu ayet birazdan inceleyeceğimiz darb-ı mesel olarak yaygın olmayan kısma girmektedir. İkincisi ise “كُلُّ نَفْسٍ دَائِقَةُ الْمَوْتِ” ayeti olup darb-ı mesel olarak yaygınlaşan kısma dâhildir. Bu ayet birinci cümleyi te’kid etmek için gelmiştir.²³⁹

Şiirden bu kısım tezyîle şu mısra örnektir:

²³² el-Meydânî, **el-Belâgatü'l-Arabiyye**, II, s. 86; Nasîf-Muhammed-Deyyâb-Temmûm, **Durûsü'l-Belâga**, s. 95; Fazl Hasan Abbas, **el-Belâga fünûnuhâ ve efnânuhâ**, s. 492; Matlûb, **Esâlibü'l-Belâgiyye**, s. 238; el-Haşimî, **Cevâhirü'l-belâga**, s. 205; Akdemir, **Belağat Terimleri Ansiklopedisi**, s. 200 Bolelli, **Belâgat**, s. 374.

²³³ Yûsuf, 12/53.

²³⁴ Bolelli, **Belâgat**, s. 375; Matlûb, **Esâlibü'l-Belâgiyye**, s. 238.

²³⁵ el-İsrâ 17/81

²³⁶ Nasîf-Muhammed-Deyyâb-Temmûm, **Durûsü'l-Belâga**, s. 95; el-Meydânî, **el-Belâgatü'l-Arabiyye**, II, s. 86; Fazl Hasan Abbas, **el-Belâga fünûnuhâ ve efnânuhâ**, s. 492.

²³⁷ İbn Âşûr, **Tefsîrü't-tahrîr ve't-tenvîr**, XV, s. 188.

²³⁸ el-Enbiyâ 21/34-35.

²³⁹ Bulut, **Belâgat**, s. 181; Matlûb, **Esâlibü'l-Belâgiyye**, s. 238.

“تُرْوَرُ فَتَى يُعْطِي عَلَى الْحَمْدِ مَالَهُ وَمَنْ يُعْطِ الثَّمَانَ الْمَحَامِدِ يُحْمَدُ”

“Övgü için malını veren bir genci ziyaret ediyorsun. Kim övgülerin fiyatlarını (karşılıklarını) verirse, o övülür.”²⁴⁰

“وَمَنْ يُعْطِ الثَّمَانَ الْمَحَامِدِ يُحْمَدُ” ifadesi kendinden önceki mısranın mantukunu te’kid etmiştir.²⁴¹

“وَلَسْتُ بِمُسْتَبَقٍ أَحَا لَا تَلْمُهُ عَلَى شَعْبٍ أَيُّ الرِّجَالِ الْمُهْدَبِّ؟”

“Sen dostunun aybı olmasına rağmen devam eyleyensin,

Adam gibi adamlar nerede kaldı.”²⁴²

“أَيُّ الرِّجَالِ الْمُهْدَبِّ” ifadesi tezyîl olup kendinden önceki mısrayı te’kid etmektedir. Bu ifade darb-ı mesel olarak da kullanılmaktadır.²⁴³

2.2.5.2. Darb-ı Mesel Olarak Yaygınlaşmayan

Tek başına bir anlam ifade etmeyen ve kendinden önceki cümleye ihtiyacı olan tezyîl kısmıdır.²⁴⁴ Bu kısım tezyîle Kur’ân-ı Kerîm ve şiirlerde rastlamak mümkündür. Şimdi Kur’ân’dan birkaç ayeti ele alıp inceleyeceğiz:

“... فَارْتَبُوا وَلِيَكُنْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ...”

“...onu yazınız. İçinizden bir kâtip doğru olarak yazsın; katip onu Allah’ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan çekinmesin, yazsın...”²⁴⁵ “وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ” cümlesinin tekrarı olup te’kid için gelmiştir.²⁴⁶

²⁴⁰ Bolelli, *Belâgat*, s. 374.

²⁴¹ el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-Arabiyye*, II, s. 87; el-Cârim-Emin, *el-Belâgatü'l-vâdiha*, s. 250; Fazl Hasan Abbas, *el-Belâga fûnûnuhâ ve efnânuhâ*, s. 494.

²⁴² Matlûb, *Esâlibü'l-Belâgiyye*, s. 238; Fazl Hasan Abbas, *el-Belâga fûnûnuhâ ve efnânuhâ*, s. 494.

²⁴³ Matlûb, *Esâlibü'l-Belâgiyye*, s. 238; Fazl Hasan Abbas, *el-Belâga fûnûnuhâ ve efnânuhâ*, s. 494.

²⁴⁴ el-Haşimî, *Cevâhirü'l-belâga*, s. 205; Matlûb, *Esâlibü'l-Belâgiyye*, s. 237; Nasîf-Muhammed-Deyyâb-Temmûm, *Durûsü'l-Belâga*, s. 95; el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-Arabiyye*, II, s. 86; el-Cârim-Emin, *el-Belâgatü'l-vâdiha*, s. 250; Akdemir, *Belâgat Terimleri Ansiklopedisi*, s. 200; Bolelli, *Belâgat*, s. 375.

²⁴⁵ el-Bakara 2/282.

²⁴⁶ er-Râzî, *Mefâtihü'l-gayb*, VII, s. 116; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, Mektebetü'l-asriyye, Beyrut 2009, I, s. 151; Bolelli, *Belâgat*, s. 376.

“وَأِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا...”

“Karı kocanın arasının açılmasından endişelenirseniz, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin...”²⁴⁷ “حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا” ifadesi te’kid için gelmiştir.²⁴⁸

“أُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ”

“...İşte bunlar dünyada ve ahirette işleri boşa çıkanlardır, işte bunlar mahvolanlardır.”²⁴⁹

“أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ” cümlesi kendinden önceki cümleyi te’kid etmek için gelmiştir. Bu topluluğun yaptığı suçlar öyle kötü ki burada mübalaga olması için “هُمُ” zamiriyle suçlar sadece onlara mahsus edildi. Ayrıca ismi işaret olarak “أُولَئِكَ” kelimesinin getirilmesi bu topluluğun yaptığı kötülüklerin muhatabın zihninde canlı tutulmak istenmesinden dolayıdır.²⁵⁰

“ذَلِكَ جَزَاؤُهُمْ بِمَا كَفَرُوا وَهَلْ نُجَازِي إِلَّا الْكَفُورَ”

“İşte böylece, inkârlarından ötürü onları cezalandırdık. Biz nankörden başkasına ceza mı veririz?”²⁵¹ “وَهَلْ نُجَازِي إِلَّا الْكَفُورَ” cümlesi tezyîl olup kendinden önceki cümlelerin mefhumunu te’kid etmiştir. Ayrıca bu cümle darb-ı mesel olarak da kullanılmaz.²⁵²

Şimdi de bu kısım tezyîlle ilgili olarak şîirden örnek vereceğiz:

“لَمْ يُبْقِ جُودَكَ لِي شَيْئًا أَوْ مِثْلَهُ تَرَكْتَنِي أَصْحَبُ الدُّنْيَا بِلَا أَمَلٍ”

²⁴⁷ en-Nisâ 4/35.

²⁴⁸ es-Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, I, s. 234; Bolelli, *Belâgat*, s. 376.

²⁴⁹ et-Tevbe 9/69.

²⁵⁰ İbn Âşûr, *Tefsîrû't-tahrîr ve't-tenvîr*, X, s. 260; Âlûsî, *Rûhü'l-meânî*, X, s. 134; Ebu's-Suûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm...*, II, s. 576.

²⁵¹ Sebe 34/17.

²⁵² el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-Arabiyye*, II, s. 87; Nasîf-Muhammed-Deyyâb-Temmûm, *Durûsü'l-Belâga*, s. 95; Fazl Hasan Abbas, *el-Belâga fûnûnuhâ ve efnânuhâ*, s. 493; es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 566; Bolelli, *Belâgat*, s. 375; Bulut, *Belâgat*, s. 181.

*“Senin cömertliğin, bana ümit edeceğim bir şey bırakmadı. Beni dünyada (gelecekte endişesi ve) beklentisi olmadan yaşar vaziyette bıraktın.”*²⁵³

Beyitte ikinci mısranın anlaşılabilmesi için birinci mısraya ihtiyaç vardır.²⁵⁴ İkinci mısra, birincisini tek'id etmiştir. Zira birinci mısra “sen öyle cömert ve iyisin ki bu dünyada ümit edeceğim hiçbir şey bırakmadın.” ifadesi kullanıldıktan sonra ümitsiz kalmasının nedenini ikinci mısrayla dile getirerek kendisine iyilik yapanı medhetmiştir.²⁵⁵

2.2.6. Tekmîl

Sözlükte “tamamlamak, sağlamak, bir şeyin cüz ve sıfatlarını tamamlamak, muhafaza etmek” gibi manalara gelir.²⁵⁶

Belagat terimi olarak ise; mütekellimin kelimada ayıp ve kınama ihtimalinin olduğu bir durumda, bu intibayı ortadan kaldıracak bir söz getirmesidir.²⁵⁷ Tekmîle ihtirâs da denir.²⁵⁸ Bazı belagat âlimleri ise; tekml ve tetmîmi aynı anlamda kullanmışlardır.²⁵⁹

Bedreddin b. Malik el-Misbâh adlı eserinde tekml ve ihtirâsı ayrı olarak ele alarak şöyle demiştir: Tekml; övme vb. bir kelimada, sözün mantukunda herhangi bir kusurun olması ihtimaline karşılık sözü hatadan muhafaza etmek maksadıyla başka bir söz getirmektir. İhtirâs ise; kelimada herhangi bir söz sanatını kullandıktan sonra, kelimada mefhum bakımından herhangi bir kusurun olmasından dolayı bunu başka bir

²⁵³ Akdemir, **Belağat Terimleri Ansiklopedisi**, s. 200.

²⁵⁴ el-Cârim-Emin, **el-Belâgatü'l-vâdiha**, s. 250; el-Meydânî, **el-Belâgatü'l-Arabiyye**, II, s. 86;

²⁵⁵ Fazl Hasan Abbas, **el-Belâga fûnûnuhâ ve efnânuhâ**, s. 494.

²⁵⁶ el-Fîrûzâbâdî, **Kamûsü'l-Mühîd**, “el-Kemâl” s.1054; el-Cevherî, **es-Sihâh**, “Kemele”, s. 1011; Mustafa – ez-Zeyyât – Abdülkadir –en-Neccâr, **el-Mü'cemü'l-Vasît**, “Kemele”, s. 798; Fazl Hasan Abbas, **el-Belâga fûnûnuhâ ve efnânuhâ**, s. 494-495.

²⁵⁷ el-Cârim-Emin, **el-Belâgatü'l-vâdiha**, s. 251; Fazl Hasan Abbas, **el-Belâga fûnûnuhâ ve efnânuhâ**, s. 495; el-Meydânî, **el-Belâgatü'l-Arabiyye**, II, s. 84; Nasîf-Muhammed-Deyyâb-Temmûm, **Durûsü'l-Belâga**, s. 96; Matlûb, **Esâlibü'l-Belâgiyye**, s. 239; el-Kazvînî, **el-İzâh fi ulumi'l-Belâga**, s. 156; el-Kazvînî, **et-Telhîs**, s. 229; el-Haşimî, **Cevâhirü'l-belâga**, s. 205.

²⁵⁸ el-Meydânî, **el-Belâgatü'l-Arabiyye**, II, s. 84; Fazl Hasan Abbas, **el-Belâga fûnûnuhâ ve efnânuhâ**, s. 494; el-Kazvînî, **el-İzâh fi ulumi'l-Belâga**, s. 156; Matlûb, **Esâlibü'l-Belâgiyye**, s. 239; el-Haşimî, **Cevâhirü'l-belâga**, s. 205; el-Kazvînî, **et-Telhîs**, s. 229; Bulut, **Belâgat**, s. 181; es-Suyûtî, **el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân**, s. 567; Bolelli, **Belâgat**, s. 377.

²⁵⁹ Durmuş, “İtnâb”, **DİA**, c. XIX, s. 215.

cümleyle tamamlamaya denir.²⁶⁰ Tekmîl bazen kelamın ortasında bazen de kelamın sonunda kullanılır.²⁶¹

Şimdi de Kur’ân-ı Kerim ve şiirlerden bu kısım itnâbla ilgili birkaç örneği ele alıp inceleyeceğiz:

”لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً“

“Müminlerden -özür sahibi olanlar dışında- oturanlarla malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler bir olmaz. Allah, malları ve canları ile cihad edenleri, derece bakımından oturanlardan üstün kıldı.”²⁶²

Ayette “غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ” ifadesinin gelmesi, özür sahibi olanların kendilerini zorlayıp faydasız bir şekilde savaşa gitmelerinin gerekmediğine delalet etmektedir. Ayrıca bu ifadenin getirilmesi, ayetin ta’rîz yoluyla kalplerini kırmaları zannını da ortadan kaldırmaktadır.²⁶³

”يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ“

“Ey İnananlar! Aranızda dininden kim dönerse bilsin ki, Allah, sevdiği ve onların O’nu sevdiği, inananlara karşı alçak gönüllü, inkârcılara karşı güçlü, Allah yolunda cihad eden, yerinin yermesinden korkmayan bir millet getirir.”²⁶⁴

Ayette “أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ” ifadesi olmasaydı inananlara karşı alçak gönüllü olmalarının zayıflık ve güçsüzlükten kaynaklanabileceği vehmi ortaya çıkardı.²⁶⁵

”فَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ رَبُّكُمْ ذُو رَحْمَةٍ وَاسِعَةٍ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُهُ عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ“

²⁶⁰ Matlûb, **Esâlibü'l-Belâgiyye**, s. 239.

²⁶¹ el-Kazvînî, **el-İzâh fî ulumi'l-Belâga**, s. 156-157; Matlûb, **Esâlibü'l-Belâgiyye**, s. 240-241; el-Haşimî, **Cevâhirü'l-belâga**, s. 205.

²⁶² en-Nisâ 4/95.

²⁶³ İbn Âşûr, **Tefsîrû't-tahrîr ve't-tenvîr**, V, s. 170; Bolelli, **Belâgat**, s. 378.

²⁶⁴ el-Maide 5/54.

²⁶⁵ es-Suyûtî, **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, s. 567; Bulut, **Belâgat**, s. 182; Akdemir, **Belağat Terimleri Ansiklopedisi**, s. 201; Matlûb, **Esâlibü'l-Belâgiyye**, s. 241; Alûsî, **Rûhü'l-meânî**, VI, s. 164; Fazl Hasan Abbas, **el-Belâga fûnûnuhâ ve efnânuhâ**, s. 497; el-Kazvînî, **el-İzâh fî ulumi'l-Belâga**, s. 157; Zekiyüddin Abdülazim b. Abdulvahid İbn Ebü'l-İsba', **Tahrîru't-Tahbîr fî sina'âtî's-ş-i'r ve'n-nesr ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân**, el-Meclisü'l-a'lâ li's-şuuni'l-İslâmiyye, Kahire 1963, s. 357.

“Seni yalanlarsa, “Rabbimizin rahmeti geniştir; O’nun azabı suçlu millettten geri çevrilemez” de.”²⁶⁶

Ayette “وَلَا يُرَدُّ بَأْسُهُ عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ” cümlesinin getirilmesiyle Peygamber Efendimiz’i yalanlayanların affedilme vehmi ortadan kaldırılmaktadır.²⁶⁷

“وَاضْمُمْ يَدَكَ إِلَى جَنَاحِكَ تَخْرُجَ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ آيَةً أُخْرَى

“Bir de elini koltuğunun altına sok ki, bir başka mucize olmak üzere o, kusursuz ve lekesiz beyazlıkta çıksın.”²⁶⁸

Bu ayette “مِنْ غَيْرِ سُوءٍ” ifadesinin gelmesi, Hz. Musa’nın vücudunda alaca, cüzam vb. herhangi bir hastalığın olmadığını, bunun bir mucize olduğunu ifade etmek içindir.²⁶⁹

“لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمَانُ وَجُنُودُهُ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ”

“...Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesin.”²⁷⁰

“وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ” cümlesi ihtirâsa örnektir. Bu ayette peygamberlerin masum olduğu ve kendilerine zulmün nisbet edilemeyeceği ortaya çıkmaktadır.²⁷¹

“قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ

“Münafıklar sana geldiklerinde: Şahitlik ederiz ki sen Allah’ın Peygamberisin, derler. Allah da bilir ki sen elbette, O’nun Peygamberisin. Allah, münafıkların kesinlikle yalancı olduklarını bilmektedir.”²⁷²

“وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ” cümlesinin iki cümle arasına girmesi, söylemiş oldukları Allah’ın peygamberi olma özelliğinin gerçek olmayacağı düşüncesini ortadan kaldırmak içindir.²⁷³

²⁶⁶ el-En’âm 6/147.

²⁶⁷ Bulut, **Belâgat**, s. 182.

²⁶⁸ Tâhâ 20/22.

²⁶⁹ el-Meydânî, **el-Belâgatü’l-Arabiyye**, II, s. 85; Fazl Hasan Abbas, **el-Belâga fünûnuhâ ve efnânuhâ**, s. 498; Alûsî, **Rûhü’l-meânî**, XVI, s. 180; İbn Aşûr, **Tefsîrû’t-tahrîr ve’t-tenvîr**, XVI, s. 208; Ebû Hayyân, **el-Bahrü’l-Mühît**, VI, s. 222; es-Suyûtî, **el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân**, s. 567.

²⁷⁰ en-Neml 27/18.

²⁷¹ es-Suyûtî, **el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân**, s. 567; Ebû Hayyân, **el-Bahrü’l-Mühît**, VII, s. 60.

²⁷² el-Münafikûn 63/1.

²⁷³ es-Suyûtî, **el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân**, s. 567.

”فَسَقَى دِيَارَكَ غَيْرَ مُفْسِدِهَا صَوْبُ الرَّبِيعِ وَدِيمَةُ نَهْمِي“

“Bahar yağmuru senin diyarını, sakın ve sürekli yağışlarla, zarar vermeden sulasın.”²⁷⁴ ”غَيْرَ مُفْسِدِهَا“ ifadesi ihtirâs olup sürekli yağan yağmurun çevreye zarar verme ihtimalini ortadan kaldırmaktadır.²⁷⁵

”صَبَبْنَا عَلَيْهَا ظَالِمِينَ سَيَاطَنَا فَطَارَتْ بِهَا أُيْدٍ سِرَاعٌ وَأَرْجُلُ“

“O ata (zulmederek) kamçılarımızı onun üzerine döktük (yani onu kamçılarla dövdük). Böylece süratli (hareket eden) eller ve ayaklar onu uçurdu.”²⁷⁶

”ظَالِمِينَ“ kelimesi söylenilmediği takdirde İbnü’l-Mu’ttez’in atının dayacağı hak ettiği vehmi ortaya çıkabilir. Oysa burada atın asil ve dayanıklı olduğu dile getirilerek övülmektedir.²⁷⁷

”رَجَالٌ إِذَا لَمْ يُقْبَلِ الْحَقُّ مِنْهُمْ وَيُعْطَوْهُ عَادُوا بِالسُّيُوفِ الْقَوَاضِي“

“Öyle adamlardır ki kendilerinden hak kabul edilmediğinde, -verdikleri halde kendileri- keskin kılıçlarını kuşanırlar.”²⁷⁸

Şair Nafi’ kavmi hakkında şunları diyor: Öyle insanlardır ki haklarını hiç kimseye bırakmaz, zulümle hükmetmezler. Toplum içerisinde zelilliği kabul etmez, haklarını vermeyenlere karşı kılıçlarını alıp savaş meydanına çıkarlar.

”وَيُعْطَوْهُ“ ifadesinin kullanılmasıyla onların haksız yere savaş meydanına çıkmadıklarını göstermektedir. Böylece bu ifade ile mana tamamlanmaktadır.²⁷⁹

”وَاصْفَحْ عَنْ سُبَابِ النَّاسِ جُلْمًا وَشَرُّ النَّاسِ مَنْ يَهْوَى السِّبَابَ“

²⁷⁴ Bulut, **Belâgat**, s. 182.

²⁷⁵ Matlûb, **Esâlibü’l-Belâgiyye**, s. 240; el-Meydânî, **el-Belâgatü’l-Arabiyye**, II, s. 85; Nasîf-Muhammed-Deyyâb-Temmûm, **Durûsü’l-Belâga**, s. 96; Bolelli, **Belâgat**, s. 378; Akdemir, **Belâgat Terimleri Ansiklopedisi**, s. 201; Bulut, **Belâgat**, s. 183; Fazl Hasan Abbas, **el-Belâga fûnûnuhâ ve efnânuhâ**, s. 496.

²⁷⁶ Bolelli, **Belâgat**, s. 377.

²⁷⁷ Matlûb, **Esâlibü’l-Belâgiyye**, s. 240; el-Cârim-Emin, **el-Belâgatü’l-vâdiha**, s. 250; Fazl Hasan Abbas, **el-Belâga fûnûnuhâ ve efnânuhâ**, s. 495; el-Kazvînî, **el-İzâh fi ulumi’l-Belâga**, s. 157.

²⁷⁸ Fazl Hasan Abbas, **el-Belâga fûnûnuhâ ve efnânuhâ**, s. 496.

²⁷⁹ Fazl Hasan Abbas, **el-Belâga fûnûnuhâ ve efnânuhâ**, s. 496.

“Hoşgöründen dolayı insanların sövmelerini bağışla. İnsanların en kötüsü sövmeye düşkün olandır.”²⁸⁰

Şair burada “جُلْمًا” kelimesini kullanmakla, sövmeyi bağışlamanın zayıflık ve acizlikten kaynaklanmadığını ifade etmek istemektedir.²⁸¹

”فَوَقَّيْنِي غَيْرَ مَأْمُورٍ وَوَعْدَكَ لِي فَلَيْسَ رُؤْيَاكَ أَضْعَافًا مِّنَ الْحُلْمِ“

“Lütfen bana vermiş olduğun sözleri yerine getir. Senin rüyaların karmakarışık rüyalar değildir.”²⁸²

Şairin emir cümlesini kullanması, muhatabın bunun kesin olarak yerine getirilmesi şeklinde algılamasına neden olabilir. Peşinden “غَيْرَ مَأْمُورٍ” ifadesinin kullanılması bunun bir emir olmayıp bir rica olduğunu ortaya çıkarmaktadır.²⁸³

2.2.7. Tetmîm

Sözlükte “tamamlamak, yerine getirmek, bütünlemek” gibi manalara gelir.²⁸⁴

Belâgat terimi olarak ise; bir nükteden dolayı, maksadın tersine bir intiba vermeyen kelimada cümlenin asıl unsuru olmayan bir ögenin getirilmesidir.²⁸⁵ Bunlar hâl, mef’ûl, temyiz, car-mecrûr gibi ögelerdir.²⁸⁶ Tetmîm manaya zerafet ve güzellik katmaktadır. Kelamdan çıkarıldığı zaman söz basit hale gelmektedir.²⁸⁷

Tetmîm; mübalağa, manayı pekiştirmek ve güzelleştirmek, vezni uygun hale getirmek gibi maksatlar için kullanılmaktadır.²⁸⁸

Tetmîm, îgâlden iki yönden farklılık arz etmektedir:

²⁸⁰ Fazl Hasan Abbas, *el-Belâga fûnûnuhâ ve efnânuhâ*, s. 499.

²⁸¹ Fazl Hasan Abbas, *el-Belâga fûnûnuhâ ve efnânuhâ*, s. 499.

²⁸² Fazl Hasan Abbas, *el-Belâga fûnûnuhâ ve efnânuhâ*, s. 499.

²⁸³ Fazl Hasan Abbas, *el-Belâga fûnûnuhâ ve efnânuhâ*, s. 499.

²⁸⁴ el-Cevherî, *es-Sihâh*, “Temmeme”, s. 136; Mustafa – ez-Zeyyât – Abdülkadir – en-Neccâr, *el-Mü’cemü’l-Vasît*, “Temmeme”, s. 89.

²⁸⁵ el-Meydânî, *el-Belâgatü’l-Arabiyye*, II, s. 88; el-Kazvînî, *el-İzâh fi ulumi’l-Belâga*, s. 158; Matlûb, *Esâlibü’l-Belâgiyye*, s. 241; el-Haşimî, *Cevâhirü’l-belâga*, s. 205; Bulut, *Belâgat*, s. 183; Besyûnî, *İlmu’l-me’ânî dirâse belâgiyye...*, s. 522.

²⁸⁶ Fazl Hasan Abbas, *el-Belâga fûnûnuhâ ve efnânuhâ*, s. 498; Besyûnî, *İlmu’l-me’ânî dirâse belâgiyye...*, s. 522.

²⁸⁷ Akdemir, *Belâgat Terimleri Ansiklopedisi*, s. 201; el-Haşimî, *Cevâhirü’l-belâga*, s. 205.

²⁸⁸ Matlûb, *Esâlibü’l-Belâgiyye*, s. 241-242.

1-Tetmîm, kelamın asıl unsuru değildir; fakat îgâl böyle değildir.

2-Tetmîm, hem cümlelerin ortasında hem de sonunda gelmektedir; fakat îgâl sadece cümlelerin sonunda gelmektedir.²⁸⁹

Tetmîm, tek milden iki yönden farklılık arz etmektedir:

1-Tekmîl kastedilen anlam dışındaki ihtimalleri ortadan kaldırır; fakat tetmîm belagat nükteleri gelir.

2-Tetmîm kelamın asıl unsuru değildir; fakat tek mîl asıl unsur olabileceği gibi asıl unsur olmadan da gelebilir.²⁹⁰

Şimdi de Kur’ân-ı Kerîm ve şiirlerden bu kısım itnâbla ilgili birkaç örneği ele alıp inceleyeceğiz:

”لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ “

”İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki, Allah’a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere inanır. (Allah’ın rızasını gözeterek) yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar...”²⁹¹

Bu ayette geçen “عَلَى حُبِّهِ” ifadesindeki zamir Allah lafzına dönerse o zaman burada tetmîm söz konusu değildir. Ayetin ifade ettiği anlam şu şekilde olur: “Allah’ı sevdiklerinden dolayı mallarını riya olmadan sadece Allah yolunda harcarlar.”²⁹²

Şayet zamir “mal” kelimesine dönerse o zaman burada tetmîm söz konusu olmaktadır. Ayetin anlamı da şu şekilde olmaktadır: “Mallarını sevdikleri halde infak ederler.” İbn Abbas ve İbn Me’sûd şöyle demişlerdir: “Fakir ve yoksul olan bir kişinin, zengin olma beklentisinin olduğu, bununla beraber fakirlikten korktuğu ve

²⁸⁹ Besyûnî, *İlmu’l-me’ânî dirâse belâgiyye...*, s. 522-523.

²⁹⁰ Besyûnî, *İlmu’l-me’ânî dirâse belâgiyye...*, s. 523.

²⁹¹ el-Bakara 2/177.

²⁹² Fazl Hasan Abbas, *el-Belâga fûnûnuhâ ve efnânuhâ*, s. 499; er-Râzî, *Mefâtihü’l-gayb*, V, s. 43; Besyûnî, *İlmu’l-me’ânî dirâse belâgiyye...*, s. 522; Matlûb, *Esâlibü’l-Belâgiyye*, s. 241; el-Kazvînî, *el-İzâh fi ulumi’l-Belâga*, s. 158; es-Suyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi’l-Kur’ân*, s. 567.

hayata veda etmesinin yakın olması durumunda malını infak etmesidir.”²⁹³ Al-i İmrân suresi 92. ayet ve İnsân suresi 8. ayet hakkında yapılan yorumlar bu ayetteki gibi olup tetmîme örnek sayılmaktadır.²⁹⁴

”وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْتَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ نَقِيرًا“

“Erkek veya kadın, mümin olarak, kim yararlı işler işlerse, işte onlar cennete girerler, kendilerine zerre kadar zulmedilmez.”²⁹⁵

Ayette “مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْتَىٰ” ifadesi, salih ameli kim işlerse fark etmeksizin mükâfatını alacağına ve müşriklerin kadınları helak edip mirastan mahrum bırakmalarını kötülemek için getirilmiştir. Ayrıca “وَهُوَ مُؤْمِنٌ” ifadesiyle de salih amelle beraber imanın olması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Her iki ifade de tetmîm için gelmiştir.²⁹⁶

”سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنَ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ“

“Kulunu (Muhammed’i) bir gece Mescidi Haram’dan (Mekke’den), kendisine bir kısım ayetlerimizi göstermek için, çevresini mübarek kıldığımız Mescidi Aksa’ya (Kudüs’e) götüren Allah’ın şanı yücedir. Doğrusu O, işitir ve görür.”²⁹⁷

“أَسْرَى” fiili “لَيْلًا” kelimesini içerisinde barındırmasına rağmen bu kelimenin zikredilmesi tetmîm için olup burdaki tetmîm şunun içindir: Bu gecede meydana gelen İsrâ olayının ne kadar kısa bir zaman diliminde gerçekleştiğine ve Allah’ın sevdiği kullarına sunduğu kerametlerde gecenin özel bir anlamı olduğuna dikkat çekmektedir.²⁹⁸

Şimdi de tetmîme şiirden birkaç örnek vereceğiz:

²⁹³ er-Râzî, *Mefâtiḥü'l-gayb*, V, s. 43; Fazl Hasan Abbas, *el-Belâga fûnûnuhâ ve efnânuhâ*, s. 499 Besyûnî, *İlmu'l-me'ânî dirâse belâgiyye...*, s. 522; el-Kazvînî, *el-İzâh fi ulumi'l-Belâga*, s. 158.

²⁹⁴ Besyûnî, *İlmu'l-me'ânî dirâse belâgiyye...*, s. 522; el-Kazvînî, *el-İzâh fi ulumi'l-Belâga*, s. 158.

²⁹⁵ en-Nisâ 4/124.

²⁹⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Mühît*, III, s. 372.

²⁹⁷ el-İsrâ 17/1.

²⁹⁸ el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-Arabiyye*, II, s. 89; Fazl Hasan Abbas, *el-Belâga fûnûnuhâ ve efnânuhâ*, s. 500; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Mühît*, VI, s. 6; Âlûsî, *Rûhü'l-meânî*, XV, s. 4-5; er-Râzî, *Mefâtiḥü'l-gayb*, XX, s. 147.

“خَاصُّوا الْفُتُوحَ عَلَى تَقْصِيرِ عَدَّتِهِمْ حَتَّى حَسِبْتَ فُرَادَى الرَّثْلِ مَلْيُونًا”

“Sayıları ve hazırlıkları az olmasına rağmen fetihlere öyle daldılar ki neredeyse sen, o düzenli ordunu her bir ferdini bir milyon (kişiye denk) zannederdin.”²⁹⁹

Şiirde geçen “عَلَى تَقْصِيرِ عَدَّتِهِمْ” (sayıları az olmasına rağmen) ifadesi tetmîme örnektir. Burada şair, Tarık b. Ziyad’ın ordusunu Endülüs’ü fethettiği esnada vasfetmektedir.³⁰⁰

“إِنِّي عَلَى مَا تَرَيْنَ مِنْ كِبَرِي أَعْرِفُ مِنْ أَيْنَ تُؤْكَلُ الْكَتِفُ”

“Ben -yaşlı olduğumu gördüğün halde- kürek etinin nereden yenildiğini (zeki ve tecrübeli) bilirim.”³⁰¹

Şair bu şiirde dâhî olduğunu ve kürek etinin alt taraftan yenmesi gerektiğini, üst taraftan yenmesinin zor olacağını ifade etmektedir. Bu söz, insanların iç âlemini bilen kimseye darb-ı mesel olmuştur. Ayrıca “عَلَى مَا تَرَيْنَ مِنْ كِبَرِي” ifadesi tetmîm olup bununla şair kendisini övmektedir.³⁰²

“وَحُفُوقُ قَلْبٍ لَوْ رَأَيْتَ لَهْيَهُ يَا جَنَّتِي لَرَأَيْتَ فِيهِ جَهَنَّمَ”

“Şayet çarpan kalbimin alevini görseydin, Ey cennetim! Cehennemi orada sanırdın.”³⁰³

“يَا جَنَّتِي” ifadesi getirilmese de anlam tamamlanmaktadır; ama veznin uygun hale gelmesi için getirilmektedir.³⁰⁴

²⁹⁹ Akdemir, **Belağat Terimleri Ansiklopedisi**, s. 202; el-Kazvînî, **el-İzâh fi ulumi'l-Belâga**, s. 158.

³⁰⁰ Akdemir, **Belağat Terimleri Ansiklopedisi**, s. 202.

³⁰¹ Besyûnî, **İlmu'l-me'ânî dirâse belâgiyye...**, s. 523; Fazl Hasan Abbas, **el-Belâga fûnûnuhâ ve efnânuhâ**, s. 500.

³⁰² el-Meydânî, **el-Belâgatü'l-Arabiyye**, II, s. 89; Besyûnî, **İlmu'l-me'ânî dirâse belâgiyye...**, s. 523.

³⁰³ Matlûb, **Esâlibü'l-Belâgiyye**, s. 242.

³⁰⁴ Matlûb, **Esâlibü'l-Belâgiyye**, s. 242.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARA CÜMLE

3.1. ARA CÜMLENİN TANIMI

İ'tirâz kelimesi sözlükte “engel olmak, karşı çıkmak, dikilmek” gibi manalara gelmektedir. Nehir, yol vb. yerlerde kereste konulup orada geçenlerin geçmesine engel olunduğunda, bunu “عَرَضَ وَاعْتَرَضَ الشَّيْءُ” ile ifade etmek mümkündür. Ayrıca “اعْتَرَضَ الشَّيْءُ دُونَ الشَّيْءِ” ifadesi aynı anlamda kullanılmaktadır.³⁰⁵

İstilah olarak i'tirâz; bir sözün içerisinde veya mana bakımından muttasıl olan iki cümle arasına, yanlış anlama vehmini ortadan kaldırma dışında, bir nükteden dolayı i'rapta mahalli olmayan bir veya birden fazla cümle getirmektir. Bu cümleye, cümle-i mu'terize (ara cümle) denir.³⁰⁶

İbn Cinnî: İtirâz cümlesinin Arap kelimada sıkça kullanıldığını ifade etmektedir. Bunu Kur'ân-ı Kerîm, nesir ve fesahatlı şiirlerde görmek mümkündür. İtiraz cümlesi pekiştirme için getirildiğinden fiil ile fail, mübteda ile haber gibi, aralarına fasılânın girmesinin (şazz ve te'vil dışında) caiz olmadığı yerlerde kullanımı çirkin görülüp reddedilmez.³⁰⁷ Ayrıca İbnu Hişâm itirâz cümlesinin söze kuvvet ve güzellik getirerek kelamın eksikliğini giderdiğini ifade etmektedir.³⁰⁸

Hâlebî, itirâz cümlesinin isimlendirilmesinde insanların ihtilaf ettiklerini, bazıları buna itirâz, bazıları haşv, bazıları ise buna itmâm dediklerini söylemektedir.³⁰⁹ Hamevî ise, itirâz ve haşvin bir olamayacağını şöyle ayırtmaktadır:

³⁰⁵ İbn Manzûr, **Lisanü'l-Arab**, VIII, s. 189, “Araza”; el-Fîrûzâbâdî, **Kamûsü'l-Mühîd**, “Araza”, s. 646; Mustafa – ez-Zeyyât–Abdülkadir–en-Neccâr, Mustafa–ez-Zeyyât–Abdülkadir–en-Neccâr, **el-Mü'cemü'l-Vasîl**, “İ'teraza”, II, s. 594.

³⁰⁶ el-Kazvînî, **el-İzâh fî ulumi'l-Belâga**, s. 158; el-Kazvînî, **et-Telhîs**, s. 231; Nasîf-Muhammed-Deyyâb-Temmûm, **Durûsü'l-Belâga**, s. 94; el-Meydânî, **el-Belâgatü'l-Arabiyye**, II, s. 80; el-Merâğî, **Durûsü'l-Belâga**, s. 196; el-Haşimî, **Cevâhirü'l-belâga**, s. 203; Fazl Hasan Abbas, **el-Belâga fûnûnuhâ ve efnânuhâ**, s. 500; Besyûnî, **İlmü'l-me'ânî dirâse belâgiyye...**, s. 523; Matlûb, **Esâlibü'l-Belâgiyye**, s. 242.

³⁰⁷ Ebü'l-feth Os mân b. Cinnî, **el-Hasâis**, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Kahire 1952, I, s. 335; Matlûb, **Esâlibü'l-Belâgiyye**, s. 242.

³⁰⁸ Cemalüddin Abdullah b. Yusuf b. Ahmed b. Abdullah b. Yusuf b. Hişâm el-Ensârî el- Mısırî, **Muğni'l-lebîb an kutubi'l-eârîb**, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1991, II, s. 446.

³⁰⁹ Necmüddin Ahmed b. İsmail b. el-Esîr el-Halebî, **Cevherü'l-kenz**, Menşetü'l-meârif, İskenderiye, s. 128

İtirâz konuşanın maksadını daha iyi bir şekilde ifade etmesini sağlamaktadır. Haşv ise, sadece veznin düzgün olması için getirilmektedir.³¹⁰

3.2. ARA CÜMLENİN DİĞER CÜMLELERLE MÜNASEBETİ

Ara cümle i'raptan mahalli olmayan cümlelerden biri sayılmaktadır.³¹¹ İ'raptan mahalli olmayan cümleler ise yedi çeşit olup bu cümleler müfred olan kelimenin yerine geçmemektedir.³¹²

Ara cümleyi bazen diğer cümlelerle karıştırma ihtimali olmaktadır. Fakat ara cümlelerin diğer cümlelerden ayrıldığı yerler vardır. Şimdi ara cümlelerin farklılık gösterdiği birkaç cümleyi ve farklılık noktalarını ele alıp inceleyeceğiz:

a) Ara (İ'tirâz) Cümle ve Hal Cümlesi:

Hal cümlesi i'raptan mahalli olan cümledir. Zira bu cümle mahal olarak nasb konumunda olup müfred bir kelimeye te'vil edilir. Ara cümle ise, i'raptan mahalli olmayıp yerine müfred olan bir kelimenin geçmediği cümledir.³¹³

Ara cümle inşâ³¹⁴ olarak gelebilir. Ama hal cümlesi bu şekilde gelemmez.³¹⁵

Ara cümle geleceğe delalet eden sîn (س) sevfe (سوف) ve len (لن) gibi edatlarla başlayabilir. Fakat hal cümlesinde geleceğe delalet eden bu gibi edatların gelmesi mümtenedir.³¹⁶

³¹⁰ Matlûb, *Esâlibü'l-Belâgiyye*, s. 242; el-Halebî, *Cevherü'l-kenz*, s. 128.

³¹¹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb an kutubi'l-eârîb*, II, s. 440; Kübâve, *İ'râbü'l-cümel ve eşbâhü'l-cümel*, Dârü'l-kâlemi'l-arabî, Halep 1989, s. 33.

³¹² Bu yedi çeşit cümle şunlardır: **a)** Kendisiyle kelamın başladığı ve önceki cümleyle alakası olmayan ibtida (müste'nefe) cümlesi. **b)** Bir sözün içerisinde veya mana bakımından muttasıl olan iki cümle arasına, yanlış anlama vehmini ortadan kaldırma dışında, bir nükteden dolayı gelen i'tirâz cümlesi. **c)** Kendisinden önce geçen cümleyi açıklayıp tefsir eden tefsîriye cümlesi. **d)** Yeminin cevabında gelen kasem cümlesi. **e)** Cezim işlemi yapmayan edat veya cezim yapıp fa (ف) ve izâ (إِذَا) edatıyla beraberlik yapmayan cümle. **f)** Sıla olarak gelen cümle. **g)** İ'rap olarak mahalden yeri olmayan cümleye tabi olan cümle. Ayrıca detaylı bilgi için bkz. İbn Hişâm s. 440-472.

³¹³ Kübâve, *İ'râbü'l-cümel ve eşbâhü'l-cümel*, s. 72.

³¹⁴ İnşâ: Sözü söyleyen kimse hakkında dediğinin doğru veya yalan olduğu hakkında herhangi bir şeyin söylenilmediği cümledir. Detaylı bilgi için bkz. el-Cârim-Emin, *el-Belâgatü'l-vâdiha*, s. 138-140; es-Suyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 570.

³¹⁵ Kübâve, *İ'râbü'l-cümel ve eşbâhü'l-cümel*, s. 73.

³¹⁶ Kübâve, *İ'râbü'l-cümel ve eşbâhü'l-cümel*, s. 73.

b) Ara Cümle ve İsti'nâf Cümlesi

Ara cümle ve isti'nâf cümlesi mahalde i'rabı olmayan cümlelerden olması hususunda müsterektir. Ayrıca bu iki cümle kelimada peş peşe gelme hususunda da ortak özellik göstermektedir.³¹⁷

İsti'nâf cümlesi beyânî ve nahvî olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Beyânî konuşma esnasında gizli sorulan soruya cevap verme şeklinde gelmektedir. Nahvî ise, herhangi bir gizli soru olmadan zikredilen kelimadır. İşte isti'nâf-ı beyânî gizli soruya verilen bir cevap mahiyetinde geldiğinden ara cümleden farklılık göstermektedir. Zira ara cümlede böyle bir durum söz konusu değildir.³¹⁸

c) Ara Cümle ve İltifât

Zemahşerî'den önceki dönemde iltifât ve i'tirâz aynı anlamda kullanılmaktaydı. Zemahşerî ise, bu ikisini farklı anlamda kullanmaktadır. Daha sonra İbn Esîr, Zerkeşî, Suyûtî ve Sekkâkî gibi birçok bilgin onun yolunu takip etmişlerdir.³¹⁹

Kudâme b. Ca'fer i'tirâz cümlesini iltifât olarak isimlendirmektedir.³²⁰ O'na göre iltifât şudur: “Önceki cümleye dönerek onu tamamlayan, noksanını telafi eden ek bir cümle getirmektir.”³²¹

İltifât genel görüşe göre şöyle tanımlanmaktadır: “Söz gaybet, hitâbet veya tekellüm sıgalarından biriyle kullanıldıktan sonra üslûbu değiştirerek bu üç sıgadan birine nakletmektir.”³²²

İltifât ve ara (i'tirâz) cümle, delalet ettikleri mana bakımından da benzerlik göstermektedir. Zira her ikisi de üslûbu monoton olmaktan çıkartıp dinleyenin dikkatini çekerek onu usandırmadan dinleme zevkini artırmaktadır.³²³

³¹⁷ İbn Hişâm, **Muğni'l-lebîb an kutubi'l-eârîb**, II, s. 440.

³¹⁸ İbn Hişâm, **Muğni'l-lebîb an kutubi'l-eârîb**, II, s. 441.

³¹⁹ ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf...**, I, s. 118-120.

³²⁰ es-Suyûtî, **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, s. 568.

³²¹ Durmuş, “İltifât”, **DİA**, İstanbul 2000, c. XXII, s. 152.

³²² Akdemir, **Belağat Terimleri Ansiklopedisi**, s. 125; Bulut, **Belâgat**, s. 90.

³²³ ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf...**, I, s. 120; Akdemir, **Belağat Terimleri Ansiklopedisi**, s. 128.

d) Ara (İ'tirâz) Cümle ve Fasl

Fasl, sözlükte “iki şeyi birbirinden ayırmak, kesmek, uzaklaştırmak” gibi manalara gelmektedir.³²⁴ Istılah olarak ise, “bir cümleyi diğer cümleye atfetmeden zikretmektir.”³²⁵ Şimdi de ara (i'tirâz) cümle ve faslın ortak ve farklı özelliklerini ele alacağız:

Ara cümle ve faslın ortak özelliği, cümlelerin ögeleri arasında veya müstakil cümleler arasında fasıla işlevini yapmalarıdır.³²⁶

Ara cümle ve faslın farklılık noktası ise, ara cümlelerin i'raptan mahalli olmaması ve cümle olmasıdır. Fasl ise, i'raptan mahalli olup müfred olarak da gelmesidir.³²⁷ Bu bağlamda Ebû Hayyân tefsirinde, Bakara suresindeki “وَأَتَى الْمَالَ عَلَىٰ حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ” ayetini ele alarak İbn Atiyye'nin yaptığı yorumdan dolayı şöyle itiraz etmektedir: İbn Atiyye “عَلَىٰ حُبِّهِ” ifadesinin i'tirâz olduğunu söylemektedir. Şayet bundan maksadı nahvî i'tirâz ise, nahvî i'tirâzın cümle olarak gelmesi ve i'raptan mahallinin olmaması gerekmektedir. Bu ifade ise, hem cümle değil hem de i'raptan mahalli vardır. Şayet bu ifadeden maksadı “آتَى” fiilinin iki mef'ûlünü hâlden ayırmak için gelmiştir derse, söylediği söz doğru olmakla birlikte ifade tarzında sıkıntı vardır, denilmektedir.³²⁸

3.3. ARA CÜMLENİN AMAÇ VE MANALARI

Ara (i'tirâz) cümle kişinin kendisini daha iyi ifade etmesini sağlayan bir yapıya sahip olup muhâtâbın beklemediği bir anda mütekellim tarafından cümlede kullanılmaktadır.³²⁹

³²⁴ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Mühîd*, “Fasl”, s. 1042; el-Cevherî, *es-Sihâh*, “Fasl”, s. 890.

³²⁵ Nasîf-Muhammed-Deyyâb-Temmûm, *Durûsü'l-Belâga*, s. 79; Matlûb, *Esâlibü'l-Belâgiyye*, s. 184; el-Kazvînî, *el-İzâh fî ulumi'l-Belâga*, s. 118; Besyûnî, *İlmu'l-me'ânî dirâse belâgiyye...*, s. 430; Bolelli, *Belâgat*, s. 333; Bulut, *Belâgat*, s. 148.

³²⁶ Besyûnî, *İlmu'l-me'ânî dirâse belâgiyye...*, s. 523; Fazl Hasan Abbas, *el-Belâga fûnûnuhâ ve efnânuhâ*, s. 500.

³²⁷ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb an kutubi'l-eârîb*, II, s. 440; Kübâve, *İ'râbü'l-cümel ve eşbâhü'l-cümel*, s. 33; Matlûb, *Esâlibü'l-Belâgiyye*, s. 184.

³²⁸ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Mühîd*, II, s. 7; İbn Atiyye, *el-Müherrerü'l-Vecîz* ..., I, s. 243.

³²⁹ el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-Arabiyye*, II, s. 81.

Ara cümle muhâtâbın beklemediği bir zaman diliminde çeşitli amaç ve manalar için kullanılmaktadır.³³⁰ Şimdi bu amaç ve manalardan birkaç tanesini ele alıp inceleyeceğiz:

3.3.1. Tenzîh

Tenzîh; “uzak olmak, korunmak, Allah’ı beşerin vasıflarından uzak tutmak” gibi anlamlarda kullanılmaktadır.³³¹

Kur’ân-ı Kerîm’de bununla ilgili olarak şu ayetleri örnek verebiliriz:

“وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ الْبَنَاتِ سُبْحَانَهُ وَلَهُمْ مَا يَشْتَهُونَ”

*“Beğendikleri erkek çocukları kendilerine; kızları da Allah’a nisbet ediyorlar. O bundan münezzehtir.”*³³²

“سُبْحَانَهُ” ifadesi ara cümle³³³ olup Allah’ın kız çocuklarını evlat edinmesini nefyetmek için gelmiştir.³³⁴ Fahreddîn Râzî, bu ifade ile ilgili üç mana zikretmektedir: Birincisi; Allah zatına çocuk nisbet edilmesini nehyetmiştir. İkincisi; insanların melekleri kız olarak niteleyip Allah’ın çocukları olduğu hususunda ortaya çıkan bu kötü durumdan dolayı duyulan şaşkınlık ifade edilmiştir. Üçüncüsü; “سُبْحَانَهُ” ifadesi “مَعَادَ اللَّهِ” anlamında olmasıdır ki bu vecih birinci veche yakındır.³³⁵

“وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ”

³³⁰ el-Meydânî, **el-Belâgatü'l-Arabiyye**, II, s. 81; Fazl Hasan Abbas, **el-Belâga fûnûnuhâ ve efnânuhâ**, s. 501; es-Suyûtî, **el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân**, s. 568.

³³¹ el-Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsu'l-Mühît**, “Tenezzüh”, s. 1254; el-Cevherî, **es-Sihâh**, “Nezihe”, s. 1131; Mustafa-ez-Zeyyât-Abdülkadir-en-Neccâr, **el-Mü'cemü'l-Vasît**, “Nezihe”, s. 915; Ali b. Muhammed eş-Şerîf el-Cürcânî, **et-Ta'rîfât**, “Tenzîh”, Mektebetü Lübnan, Beyrut 1985, s. 71.

³³² en-Nahl, 16/57.

³³³ “سُبْحَانَهُ” masdarın yerine geldiğinden dolayı cümledir. Zira bunun aslı “أَنْزَهُهُ تَنْزِيهَا” dir. Detaylı bilgi için bkz. Abdullah Yahya eş-Şüebî, **Minhatü'l-vâhibi'l-aliyye**, Müessesetü'l-kutubi's-sekâfiyye, Beyrut 2010, II, s. 351.

³³⁴ Besyûnî, **İlmu'l-me'ânî dirâse belâgiyye...**, s. 523; Fazl Hasan Abbas, **el-Belâga fûnûnuhâ ve efnânuhâ**, s. 501; s. 95; el-Kazvînî, **et-Telhîs**, s. 231-232; el-Kazvînî, **el-İzâh fi ulumi'l-Belâga**, s. 158; Matlûb, **Esâlibü'l-Belâgiyye**, s. 243; el-Haşimî, **Cevâhirü'l-belâga**, s. 204; es-Suyûtî, **el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân**, s. 568; İbn Âşûr, XIV, s. 182; el-Âkûb, **el-Müfessal fi ulûmi'l-belâgati'l-arabiyye**, 338.

³³⁵ er-Razî, **Mefâtihü'l-gayb**, XX, s. 56.

“‘Allah çocuk edindi.’ dediler. Hâşâ! O, bundan münezzehtir. Göklerde ve yerde olanların hepsi O’nundur, hepsi O’na boyun eğmiştir.”³³⁶

“‘Allah, çocuk edindi’ dediler.” ifadesi Yahudi, Hristiyan ve müşriklerin sözüdür. Zira Yahudiler: “‘Uzeyr, Allah’ın oğludur.’”³³⁷; Hristiyanlar: “‘İsâ, Allah’ın oğludur.’”³³⁸; Müşrikler de: “‘Melekler, Allah’ın kızlarıdır.’”³³⁹ dediler. Yüce Allah onların sözlerini yalanlayarak şöyle buyurmaktadır: “Onların iddia ettiği şeylerden Allah uzaktır. O, bütün kâinatın yaratıcısıdır.” Uzeyr, İsâ ve melekler de bu varlıkların içindedir. İşte “سُبْحَانَهُ” ifadesi ara cümle olup, Allah onların söylemiş oldukları bu kötü sözlerden uzak olduğunu açıkça dile getirmektedir.³⁴⁰

Râzî, geçen ayette Allah (a.c.) kendisinin söylemiş oldukları sözlerden münezzehe olduğunu “بَلْ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ” cümlesiyle ifade etmiştir, demektedir. Zira bu cümleyle, söylemiş oldukları sözlerin birkaç yönden fasit olduğu ortaya çıkmaktadır. Birincisi; varlığı vâcibü’l-vücûd olan Allah dışında her şeyin varlığı mümkündür. Her mümkün olan ise mühdestir. Her mühdes Allah’ın mahlûkatı olup O’nun çocuğu olamaz. İkincisi; Allah’a çocuk nisbet edildiğinde çocuk ya kadîm ya da hadîstir. Kadîm olarak kabul edilirse bu durumda iki kadîm ortaya çıkmış olmaktadır ve bu muhaldir. Hadîs olarak kabul edildiğinde ise, bu durumda O’nun çocuğu değil mahlûku olmaktadır. Üçüncüsü; çocuk babanın cinsinden olmalıdır. Böyle bir şey kabul edilmesi halinde çocuğun babaya benzeyen yönleri olduğu gibi ayrıldığı yönleri de olmaktadır. Bu her ikisinin mürekkeb bir yapıda olduklarını göstermektedir. Böyle bir şeyi iddia etmek mümkün değildir. Son olarak; çocuk edinmek bir ihtiyaca binaen edinilir. Allah ise, samed olup hiçbir şeye muhtaç değildir.³⁴¹

³³⁶ el-Bakara 2/116.

³³⁷ et-Tevbe 9/30.

³³⁸ et-Tevbe 9/30.

³³⁹ es-Saffât 37/149.

³⁴⁰ Âlûsî, *Rûhü’l-meânî*, I, s. 366; es-Sâbûnî, *Safvetü’t-tefâsîr*, I, s. 76; Ebû Hayyân, *el-Bahrü’l-Mühîr*, I, s. 532.

³⁴¹ er-Razî, *Mefâtihü’l-gayb*, IV, s. 25-26.

3.3.2. Tenbîh

Ara cümlelerin amaçlarından biri de tenbîhtir. Tenbîh “uyandırma, harekete geçirme, öğüt verme” gibi anlamlara gelmektedir.³⁴² Bu tarz ifadelerin ara cümle olarak zikredilmesiyle kişinin dikkatini çekme suretiyle oraya odaklanması sağlanmaktadır.

Bu kısma ayet ve birkaç şiiirden örnek verebiliriz:

”الرَّ كِتَابُ أَحْكَمَتْ آيَاتُهُ ثُمَّ فَصَّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ إِنِّي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ وَأَنْ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُمَتِّعْكُمْ مَتَاعًا حَسَنًا إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى وَيُؤْتِ كُلَّ ذِي فَضْلٍ فَضْلَهُ“

*“Elif, Lam, Ra. Bu Kitap, hâkim ve haberdar olan Allah tarafından, Allah’tan başkasına kulluk etmeyesiniz diye ayetleri kesin kılınmış, sonra da uzun uzadıya açıklanmış bir Kitap’tır. Ben size, O’nun tarafından gönderilmiş bir uyarıcı ve müjdeciyim. Rabbinizden mağfîret dileyin ve O’na tevbe edin ki, belli bir süreye kadar sizi güzelce geçindirsın ve her fazilet sahibine faziletinin karşılığını versin.”*³⁴³

”إِنِّي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ“ *“Ben size, O’nun tarafından gönderilmiş bir uyarıcı ve müjdeciyim.”* cümlesi, ”أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ“ *“Allah’tan başkasına kulluk etmeyesiniz diye”* cümlesiyle ”وَأَنْ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ“ *“Rabbinizden mağfîret dileyin.”* cümlesi arasına girmiş olan bir ara cümledir. Buradaki ara cümle, mühkem olan birinci ayetten sonra gelmesi her ne kadar kendisi mühkem olmasa bile kapsamış olduğu anlam yönünden mühkem hükmündedir. Zira ara cümle kendisinden sonra geldiği cümleyle anlam yönünden münâsîp olmaktadır. Beşîr ve nezîr Peygamber Efendimiz’in risâlet görevini kapsayan iki önemli vasıftır. Bu husus bakımından iman edip itaat edene beşîr, yüz çevirip isyan edene de nezîr olması mühkem hükmündedir.³⁴⁴

”وَأَعْلَمُ -فَعِلْمُ الْمَرْءِ يَنْفَعُهُ- أَنْ سَوْفَ يَأْتِي كُلُّ مَا قُدِّرَ“

³⁴² el-Fîrûzâbâdî, *el-Kamûsu’l-Mühît*, “Nübh”, s. 1254.

³⁴³ Hûd 11/1-3.

³⁴⁴ İbn Âşûr, *Tefsîrü’t-tahrîr ve’t-tenvîr*, XI, s. 316.

“Şunu bilesin ki -Çünkü kişinin bilgisi ona fayda verir.- Takdir edilen her şey başa gelecektir.”³⁴⁵

Bu beyitte geçen “فَعَلِمُ الْمَرْءُ يَنْفَعُهُ” (Çünkü kişinin bilgisi ona fayda verir.) ara cümlesiyle ilmin faziletine ve sahibine verdiği faydaya dikkat çekilmektedir.³⁴⁶

”تَقُولُ أَرَأَيْتَ عُرْوَةً لَاهِيًا وَذَلِكَ رُزْءٌ -لَوْ عَلِمْتَ- جَلِيلٌ فَلَا تَحْسَبِي أَنِّي تَنَاسَيْتُ عَهْدَهُ وَلَكِنَّ صَبْرِي -
يَا أُمِّمٌ- جَمِيلٌ“

“Ürve’den sonra onun eğlenirken gördüğünü söylüyorsun. -Şayet bilseydi- bu büyük bir müsibettir. Onun sözünü unuttuğumu sanma. Fakat -Ey Ümeyme!- (bana düşen) güzelce sabretmektir.”³⁴⁷

Bu şiirde geçen “لَوْ عَلِمْتَ” ve “يَا أُمِّمٌ-” ifadeleri ara cümle olup şair bununla müsibetlere karşı sabretmeye dikkat çekmektedir.³⁴⁸

3.3.3. Durumu Tasvir

Ara cümlelerin amaç ve manalarından biri olan durumu tasvir etme; bir olayı, yeri veya görüntüyü okuyucunun zihninde canlandırmadır. Genel olarak görme duyusundan faydalanılarak okuyucunun zihninde resim yapılarak ona izlenim kazandırılmaktadır.

Durumu tasvir etmeye şu ayeti örnek verebiliriz:

”وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكَ وَيَا سَمَاءُ أَقْلَعِي وَغِيضَ الْمَاءِ وَفُضِيَ الْأَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ وَقِيلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ“

“Yere, “Suyunu çek!”, göğe, “Ey gök sen de tut!” denildi. Su çekildi, iş de bitti; gemi Cudi’ye oturdu. “Haksızlık yapan millet Allah’ın rahmetinden uzak olsun” denildi.”³⁴⁹

³⁴⁵ Bulut, **Belâgat**, s. 186.

³⁴⁶ Besyûnî, **İlmu’l-me‘ânî dirâse belâgiyye...**, s. 524; Matlûb, **Esâlibü’l-Belâgiyye**, s. 243; el-Kazvînî, **el-İzâh fi ulumi’l-Belâga**, s. 159; el-Âkûb, **el-Müfesssel fî ulûmi’l-belâgati’l-arabiyye**, s. 338; el-Haşimî, **Cevâhirü’l-belâga**, s. 204.

³⁴⁷ Matlûb, **Esâlibü’l-Belâgiyye**, s. 243; Fazl Hasan Abbas, **el-Belâga fûnûnuhâ ve efnânuhâ**, s. 502.

³⁴⁸ Matlûb, **Esâlibü’l-Belâgiyye**, s. 243; Fazl Hasan Abbas, **el-Belâga fûnûnuhâ ve efnânuhâ**, s. 502.

³⁴⁹ Hûd 11/44.

Bu ayette geçen “وَغِيضَ الْمَاءِ” (su çekildi), “وَقُضِيَ الْأَمْرُ” (iş de bitti) ve “وَأَسْتَوَتْ” (gemi Cudi’ye oturdu) cümleleri ara cümle olarak gelmiştir. Burada iki “قِيلَ” arasında meydana gelen olaylar tasvir edilmektedir.³⁵⁰

3.3.4. Ta’zîm

Ara cümlelerin amaçlarından biri de ta’zîmdir. Ta’zîm, “yüceltme, ululama” gibi anlamlara gelmektedir.³⁵¹

Buna şu ayeti örnek verebiliriz:

“فَلَا أُفْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ”

“Hayır; yıldızların yerleri üzerine yemin ederim ki bunun ne büyük yemin olduğunu bir bilseniz!”³⁵²

“لَوْ تَعْلَمُونَ” (bir bilseniz) cümlesi ara cümle olup bununla şu kastedilmektedir: Yıldızların yerlerini yemin ile yüceltmek ve böylece müksemün aleyhe (Kur’ân’a) olan ta’zîm ortaya çıkmaktadır.³⁵³ Seyyid Kutup burada ara cümlelerin getirilmesiyle ilgili olarak “aslında yemine muhtaç olmayan bu değişmez ve belirgin gerçek, zihinlere yerleştirilmesi için bu anlatım tarzının son derece etkili olduğunu” ifade etmektedir.³⁵⁴

3.3.5. Te’kidi Artırma

Ara cümlelerin amaçlarından biri de te’kidi artırmadır. Bu tarzda ara cümlelerin kullanımı, anlamın tam olarak pekiştirilmesini sağlamaktadır. Buna şu ayeti örnek verebiliriz:

“وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ –حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهَنَا عَلَى وَهْنٍ وَفَصَّالَهُ فِي عَامَيْنِ- أَنْ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ”

³⁵⁰ el-Meydânî, **el-Belâgatü'l-Arabiyye**, II, s. 82; Bulut, **Belâgat**, s. 186.

³⁵¹ el-Fîrûzâbâdî, **el-Kamûsu'l-Mühît**, “İzam”, s. 1138-1139.

³⁵² el-Vâkıa 56/75-76.

³⁵³ Fazl Hasan Abbas, **el-Belâga fûnûnuhâ ve efnânuhâ**, s. 504; el-Meydânî, **el-Belâgatü'l-Arabiyye**, II, s. 83; Besyûnî, **İlmu'l-me'ânî dirâse belâgiyye...**, s. 523; el-Kazvînî, **el-İzâh fî ulumi'l-Belâga**, s. 159; el-Âkûb, **el-Müfesssel fî ulûmi'l-belâgati'l-arabiyye**, s. 339; el-Haşimî, **Cevâhirü'l-belâga**, s. 204.

³⁵⁴ es-Seyyid Kutup, **fî zilâli'l-Kur'ân**, Darü's-şurûk, Kahire 2004, VI, s. 3471.

“Biz insana, ana ve babasına karşı iyi davranmasını tavsiye etmişizdir. Annesi onu, güçsüzlükten güçsüzlüğe uğratarak karnında taşımıştı. Çocuğun sütten kesilmesi iki yıl içinde olur. Bana ve ana babana şükret diye tavsiyede bulunmuşuzdur.”³⁵⁵

Ayette geçen “حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَى وَهْنٍ وَفِصَالُهُ فِي عَامَيْنِ” “Annesi onu, güçsüzlükten güçsüzlüğe uğratarak karnında taşımıştı. Çocuğun sütten kesilmesi iki yıl içinde olur.” cümlesi ara cümledir. Burada ara cümlelerin getirilmesindeki hikmet şudur: Anne ve babaya iyi davranmak tavsiye edildikten sonra daha sonra te’kid yoluyla bu tavsiye tekrar edildi. Zira anne ve baba çocuğun bakımından eğitimine kadar olan bütün işlerini yüklerler. Özellikle annenin zikredilmesi, hamilelik esnasında çektiği sıkıntılar, ona karşı daha şefkatli olması ve her durumunda onunla meşgul olması gibi sebeplerden dolayıdır.³⁵⁶

3.3.6. Aciz Bırakma

Ara cümlelerin amaçlarından biri olan aciz bırakma ile muhatabın çaresiz bırakılması hedeflenmektedir. Bu kısma şu ayeti örnek verebiliriz:

“فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا- فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْجِبَارَةُ”

“Bunu yapamazsanız -ki elbette yapamayacaksınız- yakıtı, insan ve taş olan cehennem ateşinden sakının.”³⁵⁷

“وَلَنْ تَفْعَلُوا” (ki elbette yapamayacaksınız) cümlesi ara cümle olup i’raptan mahalli yoktur. Bu cümle ayetin manasını te’kid etmektedir. Zira “فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا” (bunu yapamazsanız) cümlesinde bulunan şart edatında tereddüt anlamı vardır. Ara cümlelerin getirilmesiyle bu tereddüt ortadan kaldırılmaktadır. Zira “لَنْ” edatı te’kid

³⁵⁵ Lokmân 31/14.

³⁵⁶ Yahya b. Hamza b. Ali b. İbrahim el-Alevî el-Yemenî, **et-Tirâzü’l-mütezzammin li-esrari’l-belâga**, Dârü’l-kütûbi’l-hâdeviyye, Kâhire 1914, II, s. 171; Fazl Hasan Abbas, **el-Belâga fûnûnuhâ ve efnânuhâ**, s. 503; Besyûnî, **İlmu’l-me’ânî dirâse belâgiyye...**, s. 524; el-Kazvînî, **el-İzâh fi ulûmi’l-Belâga**, s. 159; el-Âkûb, **el-Müfessal fî ulûmi’l-belâgati’l-arabiyye**, s. 339; el-Haşimî, **Cevâhirü’l-belâga**, s. 204; ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf...**, V, s. 12.

³⁵⁷ el-Bakara 2/24.

anlamına gelmektedir. Bu onların hiçbir surette Kur’ân’a meydan okuyamadıklarını, böyle bir şeyin olmadığını ve olamayacağını ifade etmektedir.³⁵⁸

3.3.7. Takrîr

Ara cümlelerin amaçlarından biri de tekrirdir. Takrîr “yerleştirmek, tayin etmek, belirlemek, karar vermek” gibi anlamlara gelmektedir.³⁵⁹

Buna şu ayeti örnek verebiliriz:

“قَالُوا تَاللَّهِ لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا جِئْنَا لِنُفْسِدَ فِي الْأَرْضِ وَمَا كُنَّا سَارِقِينَ”

“Dediler ki: Allah'a kasem olsun, siz de muhakkak bilmişsinizdir ki, biz bu yerde fesat çıkarmak için gelmedik ve biz hırsız kimseler olmadık.”³⁶⁰

Ayette geçen “لَقَدْ عَلِمْتُمْ” (siz de muhakkak bilmişsinizdir ki) cümlesi ara cümledir. Burada Hz. Yusûf’un kardeşleri muhâtaplarına fesattan ve hırsızlık töhmetinden uzak olduklarını takrîr etmişlerdir.³⁶¹

3.3.8. Kasedilen Şeyi Açıklama

Ara cümlelerin amaçlarından biri de kasedilen şeyi açıklamadır. Buna şu şiiri örnek verebiliriz:

“لَوْ أَنَّ الْبَاجِلِينَ وَأَنْتَ مِنْهُمْ- رَأَوْكَ تَعْلَمُوا مِنْكَ الْمَطَالَ”

“Eğer cimriler -ki sende onlardansın- seni görselerdi senden işleri geciktirmeyi öğreneceklerdi.”³⁶²

Burada şair “وَأَنْتَ مِنْهُمْ” (ki sende onlardansın) ara cümlesiyle maksadını açıklayarak muhâtabını kötüleyip onu azarlamaktadır.³⁶³

³⁵⁸ Alûsî, *Rûhü'l-meânî*, I, s. 197; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf...*, I, s. 223-224; İbn Âşûr, *Tefsîrû't-tahrîr ve't-tenvîr*, I, s. 107; er-Razî, *Mefâtihü'l-gayb*, II, s. 131-132; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Mühîr*, I, s. 248-249.

³⁵⁹ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kamûsu'l-Mühîr*, “Kerrere”, s. 460; el-Cevherî, *es-Sihâh*, “Kerrere”, s. 928.

³⁶⁰ Yusûf 12/73.

³⁶¹ Besyûnî, *İlmu'l-me'ânî dirâse belâgiyye...*, s. 523.

³⁶² Matlûb, *Esâlibü'l-Belâgiyye*, s. 243; Besyûnî, *İlmu'l-me'ânî dirâse belâgiyye...*, s. 524.

3.3.9. Teberrük

Ara cümlelerin amaçlarından biri olan teberrük, “inayet etmek, kutsanmak” gibi anlamlara gelmektedir.³⁶⁴ Bu tür ifadenin zikredilmesi, bahsi geçen ifadeden bereket umulmasından dolayıdır. Buna şu ayetleri örnek verebiliriz:

”لَقَدْ صَدَّقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّءْيَا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلَنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُءُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ“

“Andolsun ki Allah, elçisinin rüyasını doğru çıkardı. Allah dilerse siz güven içinde başlarınızı tıraş etmiş ve kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Haram’a gireceksiniz.”³⁶⁵

”إِنْ شَاءَ اللَّهُ“ cümlesi ara cümle olup mü’minlerin bir şeyin olmasını istedikleri zaman Allah’ın meşîetini sözlerine katarak bunu istemeleri istenmektedir. Bu ayet aynı zamanda mü’minlere isteklerde adabın nasıl olması gerektiğini öğretmektedir.³⁶⁶

”وَقَالَ ادْخُلُوا مِصْرَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ“

“Allah’ın dileğince, güven içinde Mısır’da yerleşin, dedi.”³⁶⁷

”إِنْ شَاءَ اللَّهُ“ cümlesi ara cümle olarak gelmiştir. Ayet, Mısır’a girmekle açlık, kıtlık ve diğer bütün olumsuzluklardan uzak kalınacağını ifade etmektedir.³⁶⁸

3.3.10. Hasret

Ara cümlelerin amaçlarından biri olan hasretle varlıklara olan hüznün dile getirilmesi sağlanmaktadır. Buna şu şiiri örnek verebiliriz:

”وَإِنِّي -وَإِنْ قُدِّمَتْ قَبْلِي- لَعَالَمٌ بِأَنِّي -وَقَدْ أُخِزْتُ- مِنْكَ قَرِيبٌ“

³⁶³ Besyûnî, *İlmu’l-me‘ânî dirâse belâgiyye...*, s. 524; Matlûb, *Esâlibü’l-Belâgiyye*, s. 243 el-Halebî, *Cevherü’l-kenz*, s. 131.

³⁶⁴ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kamûsu’l-Mühît*, “Bereket”, s. 932.

³⁶⁵ el-Fetih 48/27.

³⁶⁶ el-Meydânî, *el-Belâgatü’l-Arabiyye*, II, s. 81.

³⁶⁷ Yusûf 12/99.

³⁶⁸ Âlûsî, *Rûhü’l-meânî*, XIII, s. 57; Ebu’s-Suûd, *İrşâdü’l-akli’s-selîm...*, III, s. 188.

“Şüphesiz ben -benden önce ölmüş olsanda- sana yakın olduğumu -ölmemiş olsamda- biliyorum.”³⁶⁹

“وَإِنْ قُدِّمْتُ قَبْلِي” ve “وَقَدْ أُخِرْتُ” cümleleri ara cümledir. Şair İbrahim b. Mehdî burada çocuğunun vefatından dolayı duyduğu hüznün ve hasreti dile getirmektedir.³⁷⁰

3.3.11. Vaad

Ara cümlelerin amaçlarından biri olan vaad ile verilen sözün yerine getirilmesi vurgulanmaktadır. Buna şu ayeti örnek verebiliriz:

”يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ مِّنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ وَأَنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ“

“Onlar Allah’tan olan bir nimeti, bolluğu ve Allah’ın, mü’minlerin ecrini zayi etmeyeceğini müjdelemek isterler.”³⁷¹

Kisâî, ayeti “وَإِنَّ اللَّهَ” (hemze kesreli) şeklinde okumaktadır. Ona göre cümle isti’nâf cümlesi olup ayetin manası şöyle olmaktadır: “Onlar Allah’tan olan bir nimeti, bolluğu müjdelemek isterler. Şüphesiz Allah mü’minlerin ecrini zayi etmez.” O’nun dışındaki âlimler ise, “وَأَنَّ اللَّهَ” (hemze fethalı) şeklinde okumuşlardır. Bunlara göre, tâbi’ ve metbû’ arasına girmiş ara cümledir. Anlamı ise yukarıda zikrettiğimiz şekildedir. Râzî, Kisâî’nin görüşünü desteklemektedir. Çünkü onun kırâatına göre mü’minlerin müjdelemesi sadece Allah’ın lütfu ve rahmetinden dolayıdır. Diğer kırâate göre ise, mü’minlerin müjdelemesi Allah’ın lütfu, rahmeti ve sevabı istemelerinden dolayıdır. Kulun Allah’ı istemesi, sevabı istemekle meşgul olmasından daha evladır.³⁷²

3.3.12. Vaîd

Ara cümlelerin amaçlarından biri olan vaîd ile Allah’ın azabına vurgu yapılmaktadır. Buna şu ayeti örnek verebiliriz:

³⁶⁹ Matlûb, *Esâlibü’l-Belâgiyye*, s. 244; Fazl Hasan Abbas, *el-Belâga fûnûnuhâ ve efnânuhâ*, s. 503.

³⁷⁰ Fazl Hasan Abbas, *el-Belâga fûnûnuhâ ve efnânuhâ*, s. 504.

³⁷¹ Âli İmrân 3/171.

³⁷² er-Râzî, *Mefâtihü’l-gayb*, IX, s. 99.

”أُولَئِكَ لَمْ يَكُونُوا مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَاءَ يُضَاعَفُ لَهُمُ الْعَذَابُ مَا كَانُوا يَسْتَطِيعُونَ السَّمْعَ وَمَا كَانُوا يُبْصِرُونَ“

“Bunlar yeryüzünde Allah’ı aciz bırakamazlar. Allah’tan başka kendilerini kurtaracak dostları da yoktur. Azab onlara kat kat verilir; işitemezler ve göremezlerdi.”³⁷³

Bu ayette geçen “مَا كَانُوا” lafzındaki zamirden maksat “أَوْلِيَاءَ” ise, “يُضَاعَفُ لَهُمُ الْعَذَابُ” cümlesi ara cümle olmaktadır. Buna göre anlam şöyle olmaktadır: “Kendilerini Allah’tan kurtaracak bir dostları yoktur, onlara azâp katlanacaktır, dostları hem işitmeğe tahammül edemiyorlardı hem de görmüyorlardı.”³⁷⁴

3.3.13. Teselli

Ara cümlelerin amaçlarından biri olan teselli ile muhataba sabır kaynağı olması için telkinler yapılmaktadır. Böylece muhatabın kalbinin ferahlamasıyla davasını daha iyi şekilde sürdürmesi sağlanmaktadır. Buna şu ayeti örnek verebiliriz:

”وَإِنْ تُكَذِّبُوا فَقَدْ كَذَّبَ أُمَمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ“

“Eğer siz Peygamberi yalanlıyorsanız bilin ki, sizden önceki ümmetler de yalanlamışlardı. Peygambere düşen, sadece apaçık tebliğdir.”³⁷⁵

Bu ayetin hitâp ettiği kişi ya Hz. İbrahim(a.s) ya da Hz. Muhammed (s.a.s.)’dir. Birinci görüş şöyledir: Hz. İbrahim’in kavmi onu yalanladılar. Hz. İbrahim bu durumun şaşılacak bir şey olmadığını zira önceki ümmetlerin de peygamberlerini yalandıklarını ve onların azaptan kurtulamayacağını söylemektedir. Kendisine düşen apaçık tebliğdir. İkinci görüşe göre ise, “فَقَدْ كَذَّبَ أُمَمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ” cümlesi ara cümle olup Hz. Muhammed (s.a.s) Kureyş toplumuna Hz. İbrahim’in kıssasını anlatarak birçok peygamberin gelip kavmini uyardıklarını, kendilerine düşenin

³⁷³ Hûd 11/20.

³⁷⁴ Halebî, *ed-Dürrü’l-Mesûn...*, VI, s. 302-303; Ebû Hayyân, *el-Bahrü’l-Mühît*, V, s. 213.

³⁷⁵ el-Ankebût 29/18.

sadece tebliğ olduğunu söylemektedir. Bu ayetle Peygamberimiz Allah tarafından teselli edilmektedir.³⁷⁶

Ara cümle bazen kullanıldığı cümlede herhangi bir fayda vermez. Böyle gelen ara cümleleri iki kısma ayırabiliriz: Birincisi, kelama herhangi bir güzellik katmadığı gibi çirkinlik de katmaz. Bu kısma şu şiiri örnek verebiliriz:

”سَمِثْتُ تَكَالِيفَ الْحَيَاةِ وَمَنْ يَعِشْ ثَمَانِينَ حَوْلًا لَا أَبَا لَكَ يَسَامُ“

“Hayatın sıkıntılarından bıktım. Kim ki seksen yıl yaşasa -yazık sana- bıkar.”

“لَا أَبَا لَكَ” ifadesinde herhangi bir te’kid anlamı olmadığı gibi çirkinlik de yoktur. Bu ifade darb-ı mesel haline gelmiş olup söze güzellik katmaktadır.³⁷⁷

İkincisi ise, Arap dil kurallarına uygun gelmediğinden dolayı kelimada kullanımı çirkindir. Bunu nesirde kullanmak daha çirkindir. Bunun için böyle bir kullanımı fesahatli ve belîğ bir kelimada görmek mümkün değildir.³⁷⁸ Bu kısma şu şiiri örnek verebiliriz:

”فَقَدْ وَالسَّكُّ بَيْنَ لِي عَنَاءٌ بَوْشَكٍ فِرَاقِهِمْ صُرْدٌ يَصِيحُ“

“Muhakkak ki -şüphe zorluktur- haykıran kuş bana onların neredeyse ayrıldıklarını haber verdi.”

”وَالسَّكُّ“ ifadesinin burada kullanımı çirkindir. Zira “فَقْدُ” edatıyla “بَيْنَ” fiili arasına yemin edatı hariç diğer öğelerin girmesi uygun değildir.³⁷⁹

Yukarıda ara cümlelerin önem arz eden amaçlarını ele alıp inceledik. Bunların dışında terğîb, tefsîr, alay, edebî sanatlara riâyet vb. amaçları da bulunmaktadır.³⁸⁰

³⁷⁶ İbn Âşûr, *Tefsîrû't-tahrîr ve't-tenvîr*, XX, s. 226-227; er-Râzî, *Mefâtihü'l-gayb*, XXV s. 46; en-Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl*, II, s. 670.

³⁷⁷ Matlûb, *Esâlibü'l-Belâgiyye*, s. 244; el-Alevî el-Yemenî, *et-Tirâzü'l-mütezzammin li-esrari'l-belâga*, II, s. 174-175; Kübâve, *İ'râbü'l-cümel ve eşbâhü'l-cümel*, s. 68.

³⁷⁸ Matlûb, *Esâlibü'l-Belâgiyye*, s. 244; el-Alevî el-Yemenî, *et-Tirâzü'l-mütezzammin li-esrari'l-belâga*, II, s. 174-175.

³⁷⁹ Süleyman b. Abdülkavi b. Abdülkerim es-Sırsırî el-Bağdâdî, *el-İksâr fî'ilmî't-tefsîr*, Mektebetü'l-âdâb, Kâhire 1977; Matlûb, *Esâlibü'l-Belâgiyye*, s. 244; el-Alevî el-Yemenî, *et-Tirâzü'l-mütezzammin li-esrari'l-belâga*, II, s. 175.

³⁸⁰ el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-Arabiyye*, II, s. 80-81.

3.4. ARA CÜMLENİN HARFLERİ

Bazı cümlelerde çeşitli anlamlar ifade eden harfler kullanılmaktadır. Mesela atıf harfleri bazen kelimeleri bazen de cümleleri birbirine bağlamak için getirilmektedir. Bunun gibi ara cümlede de bazı harfler getirilmektedir. Ara cümle birbirine lazım olan iki şey arasına girdiğinde bu harfler zikredilmektedir. Ara cümlelerin başında zikredilen bu harfler, atıf veya isti'nâf harfleridir.³⁸¹

Ara cümlelerin başında bazen ف (fa) ve و (vav) harfleri kullanılmaktadır.³⁸² ف (fa) harfine örnek:

”وَمِنْ دُونِهِمَا جَنَّتَانِ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ مُدْهَمَمَتَانِ“

“Bu iki cennetten başka iki cennet daha vardır. Öyleyken, Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlarsınız? Renkleri koyu yeşildir.”³⁸³

و (vav) harfine örnek:

”فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنْثَىٰ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنْثَىٰ وَإِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ“

“Onu doğurduğunda, Allah onun ne doğurduğunu bilirken “Ya Rabbi! Kız doğurdum. Erkek, kız gibi değildir, ben ona Meryem adını verdim...”³⁸⁴

”وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ“ cümlesi ara cümledir. Cümlelerin başında yer alan و (vav) i'tirâz harfidir. Bu söz Allah'ın ilminin her şeyi kapsadığını ifade etmektedir. Buradaki söz, Allah'ı ta'zîm ve tenzîh maksadıyla söylenilmektedir.³⁸⁵

Bazen de ara cümlelerin başında ta'lîl(sebep) anlamını ifade eden إِذْ (iz) veya ibtidâ (başlangıç) حَتَّى' sı kullanılır. Bu iki durum pek yaygın değildir.³⁸⁶

³⁸¹ Kübâve, İ'râbü'l-cümel ve eşbâhü'l-cümel, s. 77.

³⁸² Kübâve, İ'râbü'l-cümel ve eşbâhü'l-cümel, s. 77.

³⁸³ er-Rahmân 55/62-64.

³⁸⁴ Âli İmrân 3/36.

³⁸⁵ Kübâve, İ'râbü'l-cümel ve eşbâhü'l-cümel, s. 77; İbn Âşûr, Tefsîrü't-tahrîr ve't-tenvîr, III, s. 233; Âlûsî, Rûhü'l-meânî, III, s. 133.

³⁸⁶ Kübâve, İ'râbü'l-cümel ve eşbâhü'l-cümel, s. 77-78.

3.5. ARA CÜMLENİN KULLANILDIĞI YERLER

Yukarıda ara cümlelerin kullanıldığı amaçlardan bahsettik. Şimdi de ara cümlelerin kelamın iki cüz'ü arasında, birbirini gerektiren ögeler arasında, birden fazla cümlede kullanımı ve cümle sonunda kullanımını ele alıp örnekleriyle beraber inceleyeceğiz:

3.5.1. Bir Cümlede Kullanımı

Ara cümlelerin bir cümlede kullanımı birbirini gerektiren müsned-müsnedün ileyh, tevâbi', kasem ve şart gibi ögeler arasında oluşur. Bu durumda ara cümle manaya önemli katkılar sağlar. Şimdi ara cümlelerin birbirini isteyen ögelerin arasına girdiği yerleri teker teker ele alacağız.

3.5.1.1. Fiil-Merfû'u Arasında

Kelamda asıl olan önce fiilin daha sonra ref' ettiği ögenin gelmesidir. Bazen ise fiil ve kendisinde amel ettiği fail veya nâib-i fail arasına başka ögeler girebilir.³⁸⁷ İşte bunun gibi ara cümle de bazen fiil ve merfû ettiği öge arasına girebilir. Kur'ân-ı Kerîm'den fiil ve nâib-i fail arasına giren ara cümleye Bakara suresinin 180. ayetini örnek verebiliriz.

”كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ“

“Birinize ölüm geldiği zaman, eğer mal bırakıyorsa, ana babaya, yakınlara, uygun bir tarzda vasiyet etmesi Allah'a karşı gelmekten sakınanlara bir borç olarak size farz kılındı.”³⁸⁸

Âlûsî ayette geçen “إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا” şart cümlesinin “كُتِبَ” fiili ile “الْوَصِيَّةُ” nâib-i faili arasında gelen ara cümle olduğunu ifade ettikten sonra şöyle demektedir: Hüküm başta mücmel olarak geldi, daha sonra tafsilatı yapıldı. Ara

³⁸⁷ el-Ğalâyînî, **Camiü'd-dürûsî'l-arabî**, III, s. 7; Ebû Muhammed Bahaüddin Abdullah b. Abdurrahman b. Akîl el-Hemedânî, **Şerhu İbn Akîl alâ elfıyyeti İbn Mâlik**, I, s. 373; Muhammed b. Muhammed er-Raîmî, **el-Kevâkibu'd-dürriyye**, Müessesetü'l-kutubi's-sekâfiyye, Beyrut 2010, II, s. 328-329.

³⁸⁸ el-Bakara 2/180.

cümlelerin getirilmesi, vacip olan vasiyetin yapılaş şeklini açıklamanın önemine dikkat çekmek içindir.³⁸⁹

Buna şu iki şiiri de örnek verebiliriz:

”شَجَاكَ أَظُنُّ رُبَّعَ الطَّاعِنِينَ وَلَمْ تَغْبُ بِعَدْلِ الْعَازِلِينَ“

“Misafirimizin meskeni –zannediyorum- seni üzmüş. Kınayanın kınamasına aldırış etme.”³⁹⁰

Burada şair, sevgilinin yokluğundan dolayı diyarı harabe bir şekilde gören adamın duyduğu üzüntü ve kederi ve bunun azarlamayı gerektirecek bir durum olmadığını ifade etmiştir. Şiirde geçen “أَظُنُّ” ifadesi ara cümle olup fiil ve fail arasına girmiştir.³⁹¹ “أَظُنُّ” fiili ef’âl-i kulûbtan olup amelden ilga edilmiştir. Şayet “رُبَّعَ” kelimesi nasb halinde okunsa “أَظُنُّ” fiilinin birinci me’fûlu, “شَجَاكَ” ise, ikinci me’ûlu olmaktadır. Bu durumda ara cümle söz konusu değildir.³⁹²

”وَقَدْ أَدْرَكْتَنِي -وَالْحَوَايِثُ جَمَّةٌ- أَسِنَّةُ قَوْمٍ لَا ضِعَافٍ وَلَا عُزْلُ“

“Olayların yoğun olduğu bir zamanda zayıf ve korumasız olmayan bir kavmin yaşlıları bana ulaştılar.”³⁹³

Bu şiirde “وَالْحَوَايِثُ جَمَّةٌ” cümlesi ara cümle olup fiil ile fail arasına girmiştir.³⁹⁴

3.5.1.2. Fiil ve Mef’ûl Arasında

Yukarıda öge sıralamasında önce fiil ondan sonra fail, ondan hemen sonra da mef’ûl geldiğini, bazen de fiilden hemen sonra mef’ûl gelebileceğini zikrettik. Şimdi ise, fiil ve mef’ûlün arasına giren ara cümleye örnekler verip örnekleri inceleyeceğiz:

³⁸⁹ Âlûsî, *Rûhü’l-meânî*, II, s. 53.

³⁹⁰ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb an kutubi’l-eârîb*, II, s. 446; Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed b. İsâ el-Eşmûnî, *Menhecü’s-sâlik ilâ elfiyyeti ibni mâlik*, Dârü’l-kitâbi’l-arabî, Beyrut 1955, I, s. 160.

³⁹¹ el-Eşmûnî, *Menhecü’s-sâlik ilâ elfiyyeti ibni mâlik*, I, s. 160; İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb an kutubi’l-eârîb*, II, s. 446.

³⁹² İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb an kutubi’l-eârîb*, II, s. 446; el-Eşmûnî, *Menhecü’s-sâlik ilâ elfiyyeti ibni mâlik*, I, s. 160.

³⁹³ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb an kutubi’l-eârîb*, II, s. 446.

³⁹⁴ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I, s. 336; İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb an kutubi’l-eârîb*, II, s. 446.

”وَلَيْنُ أَصَابَكُمْ فَضْلٌ مِّنَ اللَّهِ لَيَقُولَنَّ كَأَن لَّمْ تَكُنْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ مَوَدَّةٌ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ فَأَفُوزَ فَوْزًا عَظِيمًا“

“Allah’tan size bir nimet ulaşsa, and olsun ki, sizinle kendi arasında bir dostluk yokmuş gibi: “Keşke onlarla beraber olsaydım da ben de büyük bir başarı kazansaydım” der.”³⁹⁵

Ayette “كَأَن لَّمْ تَكُنْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ مَوَدَّةٌ” cümlesi, “لَيَقُولَنَّ” fiili ve bu fiilin mef’ûlu olan “يَا لَيْتَنِي” arasına girmiştir. Ara cümle güzel bir şekilde yerinde kullanılmıştır. Zira bunu şu şekilde açıklayabiliriz: Allah (a.c.) müslümanlara bir müsibet geldiği zaman münafıkların onlardan geri kalmış olmalarından dolayı sevindiklerini; müslümanlar mal ve zafere ulaştıkları zamanlarda ise, bu mal ve zafere ortak olamadıklarından hüznlendiklerini bildirmektedir. Böyle bir şey, ancak düşmana yapılır. Zira birisini seven kimse, onun sevinciyle sevinir, hüznüyle hüznlenir. Ancak insan böyle yapmayıp tersini yaptığında, düşmanlığını ortaya çıkarmış olur. İşte burada “sizinle kendi arasında bir dostluk yokmuş gibi” ifadesinin getirilmesi hayret uyandırmak içindir. Sanki Allah (a.c), müslümanlara münafıklarla aralarında hiçbir tanışma ve dostluk yokmuş gibi şu münafiğin söylediği söze bakın demek istemektedir.³⁹⁶

”قَالَ رَجُلَانِ مِنَ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمَا ادْخُلُوا عَلَيْهِمُ الْبَابَ فَإِذَا دَخَلْتُمُوهُ فَإِنَّكُمْ غَالِبُونَ وَعَلَى اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا إِنَّ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ“

“Korkanlar arasında bulunan, Allah’ın nimete erdirdiği iki adam: “Üstlerine kapıdan yürüyün, oradan girerseniz şüphesiz galip gelirsiniz; eğer inanıyorsanız Allah’a güvenin.” demişlerdi.”³⁹⁷

Ayette geçen Allah’tan korkup mutlu olan bu iki kişi, Hz. Musa’nın peygamber olduğuna, verdiği haberlerin doğru olduğuna hakiki manada iman etmiş olduklarından, gördükleri kuvvete rağmen, Allah’ın keremiyle sözlerini tutarak böylece güvenilir olduklarını açıklamışlardır. Ayrıca toplumlarını Allah’a ibadet

³⁹⁵ en-Nisâ 4/73.

³⁹⁶ er-Razî, **Mefâtihü’l-gayb**, X, s. 185; İbn Âşûr, **Tefsîrû’t-tahrîr ve’t-tenvîr**, V, s. 120; Ebû Hayyân, **el-Bahrü’l-Mühît**, III, s. 304; ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**..., II, s. 106-107.

³⁹⁷ el-Mâide 5/23.

etmeye teşvik etmişlerdir. Bunlar başlangıçta sebat gösterip Allah'ın nimetine ulaştıkları gibi, daha sonra da arz-ı mukaddese girme nimetine de ulaşmışlardır.³⁹⁸ “أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمَا” ifadesi ise ya “رَجُلَانِ” kelimesinin ikinci sıfatı olmaktadır. Bu durumda “Allah'ın nimete erdirdiği iki adam” anlamına gelmektedir. Ya da ara cümle olmaktadır. Bu durumda ise, “Korkanlar arasında bulunan ki bu ikisi Allah'ın nimete erdirdiği kişilerdir” anlamında olup kastedilen manayı te'kid etmek için araya girmektedir.³⁹⁹

“قُلْ أَفَعَيَّرَ اللَّهُ تَأْمُرُونِي أَعْبُدُ أَيُّهَا الْجَاهِلُونَ”

“De ki: “Ey cahiller! Bana, Allah'tan başkasına kulluk etmemi mi emredersiniz?”⁴⁰⁰

Ayette geçen “تَأْمُرُونِي” cümlesi ara cümle olup “أَعْبُدُ” fiili ile tahsîs için mukaddem olan “أَفَعَيَّرَ اللَّهُ” me'fûlu arasına girmiştir.⁴⁰¹ Bu ayet müşriklerin Hz. Peygamber (s.a.s)'e “Sen bizim bazı ilahlarımıza boyun eğ; biz de senin İlâh'ına iman edelim.” söyledikleri zaman olmuştur. Bu ayet En'âm suresindeki “Gökleri ve yeri yaratan, beslenmeyip besleyen Allah'tan başka bir dost mu edinirim? de.”⁴⁰² ayetiyle anlam yönünden benzerlik göstermektedir.⁴⁰³

3.5.1.3. Mübteda-Haber Arasında

Mübteda ve haberden oluşan cümleye isim cümlesi denir. Bu iki ögenin cümlede bir arada kullanımıyla faydalı bir söz ortaya çıkar.⁴⁰⁴ Bazen bu iki öge arasına başka ögeler girebilir. Biz burada ara cümlenin mübteda ve haber arasına girdiği örnekler üzerinde duracağız.

“اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لِيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِيثًا”

³⁹⁸ Elmalılı M. Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'ân Dili**, Orhan Ofset, İstanbul 2011, c. III, s. 238

³⁹⁹ ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf...**, II, s. 221; er-Razî, **Mefâtihi'l-gayb**, XI, s. 204; Ebû Hayyân, **el-Bahrü'l-Mühit**, III, s. 470; İbn Adil, **el-Lübâb fî Ulûmi'l-Kitâb**, VII, s. 273.

⁴⁰⁰ ez-Zümer 39/64.

⁴⁰¹ er-Razî, **Mefâtihi'l-gayb**, XXVII, s. 13; ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf...**, V, s. 319.

⁴⁰² el-En'âm 6/14.

⁴⁰³ er-Razî, **Mefâtihi'l-gayb**, XXVII, s. 13.

⁴⁰⁴ el-Galâyînî, **Camiü'd-dürûsi'l-arabî**, II, s. 179; er-Raînî, **el-Kevâkibu'd-dürriyye**, I, s. 185; İbn Akîl, I, s. 199.

“Allah Teâlâ ki, O’ndan sonra başka mabud yoktur, elbette o sizi kıyamet gününe toplayacaktır, ondan şüphe yok. Ve Allah Teâlâ’dan daha doğru sözlü kim vardır?”⁴⁰⁵

“اللَّهُ” lafzı mübteda olup “لِيَجْمَعَنَّكُمْ” cümlesi onun haberidir. “لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ” cümlesi ise, ara cümledir. Burada ara cümlelerin faydası, Allah’tan başka hiç kimsenin ibadete müstahak olmadığını ifade edip O’nu yüceltmektir. Şayet “لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ” cümlesi “اللَّهُ” lafzına haber yapılırsa burada ara cümle söz konusu değildir.⁴⁰⁶

“وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ”

“İnanıp da iyi işler yapanlara gelince -ki hiç kimseye gücünün üstünde bir vazife yüklemeyiz- işte onlar, cennet ehlidir. Orada onlar ebedî kalacaklar.”⁴⁰⁷

“لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا” ifadesi, mübteda ile haber arasına girmiş bir ara cümledir. Bu cümlelerin, mübteda ile haber arasına girmiş olması, son derece güzel ve yerindedir. Zira bu da aynı söz cinsinden ve aynı konudadır. Çünkü Allah (a.c.) iman eden kimselerin salih amellerinden bahsedince, bu amellerin onların gücü dâhilinde olduğunu bildirmektedir. Bu şekilde bir ifadeyle, cennetin çok kıymetli bir mükâfat olmasına rağmen, oraya, hiç zorlanmadan ve kolay amellerle ulaşılabileceği hususunda kâfirlerin dikkati çekilmektedir.⁴⁰⁸

“الْم تَنْزِيلُ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ”

“Elif, Lâm, Mîm. Bu kitabın indirilişi, bunda şüphe yok ki, âlemlerin Rabbindendir.”⁴⁰⁹

Burada bazı âlimlere göre, “تَنْزِيلُ الْكِتَابِ” ifadesi mübteda olup “لَا رَيْبَ فِيهِ” ise onun haberidir. Bazılarına göre ise, “الْم” sure ismi olup mübteda, “تَنْزِيلُ الْكِتَابِ” ise onun haberidir. Bu iki durumda ara cümle söz konusu değildir. Şayet “تَنْزِيلُ الْكِتَابِ”

⁴⁰⁵ en-Nisâ 4/87.

⁴⁰⁶ er-Razî, **Mefâtihi’l-gayb**, X, s. 223; İbn Âşûr, **Tefsîrû’t-tahrîr ve’t-tenvîr**, V, s. 148; ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf...**, II, s. 121; Ebû Hayyân, **el-Bahrû’l-Mühît**, III, s. 325; Halebî, **ed-Dürri’l-Mesûn...**, IV, s. 58.

⁴⁰⁷ el-A’râf 7/42

⁴⁰⁸ er-Razî, **Mefâtihi’l-gayb**, XIV, s. 83; ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf...**, II, s. 443; el-Merâgî, **Tefsîrû’l-Merâgî**, Şirketü mektebeti ve matbaati Mustafa el-bâbî el-halebî ve evlâdihi bi mısır, Kahire 1946, VIII, s. 153; Ebû Hayyân, **el-Bahrû’l-Mühît**, IV, s. 301; es-Sâbûnî, **Safvetü’t-tefâsîr**, I, s. 380.

⁴⁰⁹ es-Secde 32/1-2.

mübteda olup “لَا رَيْبَ فِيهِ” ise haberi olursa bu durumda “مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ” cümlesi ara cümle olur.⁴¹⁰

İbn Âşûr, bu ayette ara cümlelerin getirilmesi sonucu cümlelerin uzamasıyla ilgili olarak şöyle bir faydanın olduğunu söylemektedir: Başta mübteda getirildikten sonra ardından ara cümlelerin getirilmesiyle asıl faydanın sağlandığı yer olan habere olan iştîyak artmaktadır. Böyle bir kullanım ayetin maksadının daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır.⁴¹¹

Ef’âl-i kulûbtan olan fiiller ilga⁴¹² edildikleri zaman mübteda ve haber arasına girip ara cümle olurlar. Mesela “رَيْدٌ أَظُنُّ قَائِمٌ” örneğinde “أَظُنُّ” fiili amel etmeyip mübteda ve haber arasına girmiştir.⁴¹³

İsmi mahzûf bir fiil ile nasbedildiği yer olan ihtisâs da mübteda ve haber arasına girerek ara cümle hükmünü almaktadır. Mesela “نَحْنُ الْعَرَبُ نَحْرُمُ الضَّيْفَ” ifadesinde “الْعَرَبُ” lafzı mukadder bir fiil olan “أَخَصُّ” ile nasb olup mübteda ve haber arasına girmiş olan bir ara cümledir.⁴¹⁴ İhtisâs üzere nasb olan isme muhtes denilir ve böyle bir kullanım zamirden sonra gelmektedir. Bu kullanımdan maksat zamire isnat edilen hükmün sadece nasb edilen isme has olduğunu belirtmek içindir.⁴¹⁵

3.5.1.4. Aslında Mübteda-Haber Olanlar Arasında

Bundan maksat aslında mübteda ve haber olan bir cümlelerin hükmünü ortadan kaldırıp yeni bir hüküm getiren nevâsîh⁴¹⁶ olan edatlar arasına ara cümlelerin girmesidir.

⁴¹⁰ en-Nesefî, *Medârikü’t-Tenzîl ve Hakâikü’t-Te’vîl*, III, s. 5; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf...*, V, s. 27; Ebû Hayyân, *el-Bahrü’l-Mühîd*, VII, s. 191-192; İbn Âşûr, *Tefsîrû’t-tahrîr ve’t-tenvîr*, XXI, s. 205.

⁴¹¹ İbn Âşûr, *Tefsîrû’t-tahrîr ve’t-tenvîr*, XXI, s. 205.

⁴¹² İlga: Ef’âl-i kulûbtan olan fiiller, ma’mûlünün arasına girdiğinde veya sonda geldiğinde amel etmezler. Çünkü bu durumda amel etmesi için gerekli kuvvetlilikte değildir. Fakat ilga durumunda cümleye zan veya ilim anlamını verirler. Detaylı bilgi için bkz. Abdullah Yahya eş-Şüebî, *Minhatü’l-vâhibi’l-aliyye*, I, s. 312-313.

⁴¹³ İbn Hişâm, II, s. 447; el-Ğalâyînî, *Camiü’d-dürûsi’l-arabî*, III, s. 23; İbn Akîl, I, s. 344.

⁴¹⁴ el-Ğalâyînî, *Camiü’d-dürûsi’l-arabî*, III, s. 15; eş-Şüebî, *Minhatü’l-vâhibi’l-aliyye*, II, s. 329.

⁴¹⁵ el-Ğalâyînî, *Camiü’d-dürûsi’l-arabî*, III, s. 15.

⁴¹⁶ Nevâsîh: Kelime olarak iptal etmek, geçersiz kılmak, ortadan kaldırmak gibi anlamlara gelen nahiv terimi olarak ise, mübteda ve habere dahil olarak hükmünü iptal edip yeni bir hüküm getiren edatlardır. Bunlar كَان ve onun benzerleri, إِنَّ ve onun benzerleri, ظَنَّ ve onun benzerleri vb.

Kur’ân-ı Kerîm’den bu kısım ile ilgili birkaç örneği ele alıp inceleyeceğiz:

”إِنَّ الدِّينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ“

“Şüphe yok ki, inkâr edenleri, başlarına gelecekle uyarırsan da uyarırsan da birdir, inanmazlar.”⁴¹⁷

Ayetin bahsettiği inkâr edenlerin uyarılmaları veya uyarılmamaları onlar için birdir. İman etmezler. Allah Müslümanların hallerini söz konusu ettikten sonra kâfirlerin sonunda varacakları yeri söz konusu etmektedir. Peygamber Efendimiz’in getirmiş olduğu din karşısında düşüncelerini gizlemeyen, zaman geçtikçe inkârcılıkla şartlanan, tercihlerini açık bir şekilde inançsızlık yönünde kullanan, başka inançlara gözlerini, kulaklarını ve gönüllerini veren kişilerdir.⁴¹⁸

Ayette zikredilen ve tezimizle ilgili olan “سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ” cümlesi, nevâsıhlardan olan “إِنَّ” ve haberi “لَا يُؤْمِنُونَ” arasına girmiş ara cümle olup iman etmemelerinin kalplerinin katı ve uyarmanın onlara te’sîr etmemesinin gerekçesi konumundadır.⁴¹⁹

Bazı âlimler, “سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ” cümlesini “إِنَّ” ye haber yaparlar. “لَا يُؤْمِنُونَ” cümlesini ise hal veya isti’nâf cümlesi veya ikinci haber yaparlar. Böyle bir durumda ara cümle söz konusu değildir.⁴²⁰

Vardığımız kanaate göre burada onların iman etmeyeceklerine ve küfrü tercih ettiklerine vurgu yapıldığından “لَا يُؤْمِنُونَ” cümlesini haber yapıp “سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ” cümlesini de ara cümle yapmaktır.

”إِنَّ الدِّينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا أُولَئِكَ لَهُمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَيَلْبَسُونَ ثِيَابًا خُضْرًا مِنْ سُنْدُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ مُتَّكِئِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ نِعَمٌ الثَّوَابِ وَحَسُنَتْ مُرْتَفَقًا“

edatlardan oluşur. Nevâsıhlar lafzî amil olduklarından ma’nevi amille i’râplanan mübteda ve haberin hükmünü iptal ederler. Zira lafzî amil ma’nevi amilden daha kuvvetlidir. Detaylı bilgi için bkz. Abdullah Yahya eş-Şüebî, *Minhatü’l-vâhibi’l-aliyye*, c. I, s. 195.

⁴¹⁷ el-Bakara, 2/6.

⁴¹⁸ el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, I, s. 280-281.

⁴¹⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf...*, I, s. 164; Âlûsî, *Rûhü’l-meânî*, I, s. 130; İbn Âşûr, *Tefsîrû’t-tahrîr ve’t-tenvîr*, I, s. 252.

⁴²⁰ İbn Âşûr, *Tefsîrû’t-tahrîr ve’t-tenvîr*, I, s. 249-251; İbn Adil, *el-Lübâb fi Ulûmi’l-Kitâb*, *el-Lübâb fi Ulûmi’l-Kitâb*, I, s. 309; Âlûsî, *Rûhü’l-meânî*, I, s. 129-130.

“Şüphesiz yok, o kimseler ki, imân ettiler ve salih amellerde bulundular. Biz elbette (öyle) güzel amel işleyenlerin mükâfaatını zâyî etmeyiz. İşte onlar için Adn cennetleri vardır ki, altlarından ırmaklar akar. Orada tahtlar üzerine kurularak altından bilezikler ile süsleneceklerdir ve ince dibadan ve kalın dibadan yeşil libaslar giyeceklerdir. O ne güzel mükâfaattır ve ne kadar güzel bir karargâhtır.”⁴²¹

“إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا” cümlesi, “إِنَّ” nin ismi ve haberi arasına girmiş ara cümledir. Bu durumda ayetin manası şöyle olur: “O kimseler ki iman ve salih amelle vasıflanıyorlar, onlar için Adn cennetleri vardır.” Ara cümlelerin buradaki gayesi ise, ayetin anlamını te’kid etmek, Allah’ın vermiş olduğu faziletleri hatırlatmak ve mükâfatının güzelliğini bildirmektir. Bazı âlimler ise, “إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا” cümlesini “إِنَّ” nin haberi yaparlar. Bu durumda ara cümle söz konusu olmayıp mana şöyle olur: “Şüphesiz iman eden ve salih amellerde bulunanlardan olan güzel amelli kimselerin mükâfatını zâyî etmeyiz.”⁴²²

Ayette her iki ihtimali incelediğimiz zaman “إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا” cümlesinin ara cümle olması daha uygundur. Zira iman ettikten sonra salih amel işleyerek amel yönünden güzel davrananların mükâfatı zâyî olmaz buyrulmuştur. Bu durumda amel yönünden güzel olmayanların mükâfatı zâyî oluyor manası çıkmaktadır. Ayrıca “إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا” cümlesi haber yapılsa mübteda ile haber arasında irtibatı sağlayacak âid yoktur.

Şiirden bu kısma şu örnekleri verebiliriz:

“إِنَّ الثَّمَانِينَ وَبِلَعْنَتِهَا قَدْ أَحْجَبَتْ سَمْعِي إِلَى تَرْجَمَانٍ”

“Seksen yaş -ki seni de ulaştırsın Allah ona- gerçekten muhtaç etti kulağımı, bir tercümana.”⁴²³

“قَدْ أَحْجَبَتْ سَمْعِي إِلَى تَرْجَمَانٍ” ve haberi “الثَّمَانِينَ” nin ismi “إِنَّ” ara cümlesi “وَبِلَعْنَتِهَا” arasına girmiştir.⁴²⁴

⁴²¹ el-Kehf 18/30-31.

⁴²² er-Razî, *Mefâtiḥü'l-gayb*, XXI, s. 122; Âlûsî, *Rûḥü'l-meânî*, XV, s. 269; İbn Atiyye, *el-Müherrrerü'l-Vecîz...*, III, s. 514.

⁴²³ Akdemir, *Belağat Terimleri Ansiklopedisi*, s. 198.

”لَعَلَّكَ وَالْمَوْعُودُ حَقٌّ لِقَاؤُهُ بَدَا لَكَ فِي تِلْكَ الْقُلُوصِ بَدَاءٌ“

“Sanki –verilen sözle karşılaşmak haktır- bu genç deve hakkındaki görüşün değişmiş.”

Şair genç bir deveyi vermeyi va’deden kişinin düşüncesinin değiştiğine vurgu yapmıştır. Bu şiirde ”وَالْمَوْعُودُ حَقٌّ لِقَاؤُهُ“ ara cümlesi ”لَعَلَّ“ edatının ismi ve haberi arasında kullanılmıştır.⁴²⁵

3.5.1.5. Şart Fiili ve Şartın Cevabı Arasında

Şart olarak kullanılan birtakım edatlar bulunmaktadır. Bunlar, şart fiilini ve şartın cevabı olan fiilleri ve bazen de isim cümlelerini cezmetmektedir. Şart fiilin cezmedilebilmesi için ihbârî fiil ve mutasarrıf olması gerekmektedir. Ayrıca ”قَدْ“, ”لَنْ“, ”مَا“, ”السَّيْنُ“ ve ”سَوْفَ“ edatıyla kullanılmamalıdır. Şart fiil için geçerli olan bu kurallar şartın cevabı için de geçerlidir. Bu kurallara uymayarak kullanılan şartın cevabının başında genelde ”ف“, bazen de ”إِذَا“ getirilmektedir.⁴²⁶

Kur’ân-ı Kerîm’den bu kısımla ilgili birkaç ayeti ele alıp inceleyeceğiz:

”فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ“

“Bunu yapamazsanız -ki elbette yapamayacaksınız- yakıtı, insan ve taş olan cehennem ateşinden sakının.”⁴²⁷

Ayette şart edatı olan ”إِنْ“ nin şart fiili ”لَمْ تَفْعَلُوا“ ve şartın cevabı ”فَاتَّقُوا النَّارَ“ arasına ara cümle olarak ”وَلَنْ تَفْعَلُوا“ cümlesi girmiştir.⁴²⁸

”وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنْزِلُ قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مُفْتَرٍ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ“

⁴²⁴ Kübâve, İ’râbü’l-cümel ve Eşbâhü’l-cümel, s. 68; İbn Hişâm, Muğni’l-lebîb an kutubi’l-eârîb, II, s. 447.

⁴²⁵ İbn Hişâm, Muğni’l-lebîb an kutubi’l-eârîb, II, s. 447.

⁴²⁶ el-Ğalâyînî, Camiü’d-dürûsi’l-arabî, II, s. 133; eş-Şüebî, Minhatü’l-vâhibi’l-aliyye, II, s. 499-500.

⁴²⁷ el-Bakara 2/24.

⁴²⁸ İbn Hişâm, Muğni’l-lebîb an kutubi’l-eârîb, II, s. 448.

*“Bir ayetin yerini başka bir ayetle değiştirdiğimizde ki Allah ne indirdiğini gayet iyi bilir onlar, “Sen sadece uyduruyorsun” derler. Hayır, öyle değildir, ama onların çoğu bunu bilmezler.”*⁴²⁹

“وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ” cümlesi, “إِذَا”nın şart fiili olan “بَدَلْنَا” ile şartın cevabı olan “قَالُوا” cümlesi arasına girmiş olan ara cümledir. Burada ara cümleinin zikredilmesindeki gaye, müşriklere cevap olması için değil, Müslümanları eğitmek içindir. Zira müşrikler Allah’ın Kur’ân’ı indirdiğini anlasalardı iftira atmayı terk ederlerdi.⁴³⁰

Bazı müfessirler, yukarıda geçen ayetteki ara cümleinin gayesinin müşrikleri kötülemek ve söyledikleri şeylerin fasit olduğunu ifade etmek için geldiğini söylemişlerdir. Zira onlar bir ayet başka bir ayetle değiştirildiği zaman: “Sen peygamber değil, bir iftiracısın, Kur’ân-ı kendin uydurup Allah’a iftira ediyorsun. Bu Allah sözü olsaydı değiştirilir miydi?” derlerdi.⁴³¹

Müfessirlerin birçoğu, yukarıdaki ayette geçen ara cümleinin kâfirlerin nesihden dolayı Peygamber Efendimiz’e attıkları iftiralara karşı getirildiğini söylemişlerdir. Vardığımız genel kaanat ara cümleinin nesihteki ilahi hikmeti açıklamak için getirilmiş olmasıdır.

3.5.1.6. Kasem ve Cevabı Arasında

Şart edatlarından sonra gelen fiiller kendileri için cevap cümlesi istediği gibi kasem de kendisine cevap istemektedir.⁴³² Bizim burada ele alacağımız konu ise, kasem ve cevabının arasına ara cümleinin girdiği yerlerdir.

Bu kısma Kur’ân-ı Kerîm’den Maide, Sâd ve Vâkia surelerindeki ayetleri örnek verebiliriz:

⁴²⁹ en-Nahl 16/101.

⁴³⁰ İbn Âşûr, *Tefsîrû’t-tahrîr ve’t-tenvîr*, XIV, s. 283.

⁴³¹ İbn Atiyye, *el-Müherrerü’l-Vecîz...*, III, s. 420; er-Razî, *Mefâtihi’l-gayb*, XX, s. 118; Halebî, *ed-Dürri’l-Mesûn...*, VII, s. 286; Ebu’s-Suûd, *İrşâdü’l-akli’s-selîm...*, IV, s. 400-401.

⁴³² el-Ğalâyînî, *Camiü’d-dürûsi’l-arabî*, II, s. 136.

”يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنَكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدُكُمُ الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ اثْنَانِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ أَوْ آخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ إِنْ أَنْتُمْ صَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَأَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةُ الْمَوْتِ تَحْسِبُونَهُمَا مِنْ بَعْدِ الصَّلَاةِ فَيُفْسِمَانِ بِاللَّهِ إِنْ إِرْتَبْتُمْ لَا نَشْتَرِي بِهِ ثَمَنًا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى وَلَا نَكْتُمُ شَهَادَةَ اللَّهِ إِنْآ إِذَا لَمِنَ الْإِثْمِينَ“

*“Ey İnananlar! Ölüm birinize geldiği zaman vasiyet ederken içinizden iki adil kimseyi; şayet yolculukta olup başınıza da ölüm musibeti gelmişse, namazdan sonra alıkoyacağınız, şüpheleniyorsanız, Akraba bile olsa yeminle hiçbir değeri değiştirmeyeceğiz, Allah’ın şahidliğini gizlemeyeceğiz, yoksa şüphesiz günahkârlardan oluruz, diye yemin eden sizden olmayan iki kişiyi şahid tutun.”*⁴³³

Mekî b. Ebû Tâlib el-Kaysî, bu ayetin meânî bilginlerine göre Kur’ân-ı Kerîm’de hüküm, i’râb ve anlam bakımından içinden çıkılması müşkil ayetlerden biri olduğunu ifade etmektedir.⁴³⁴ Ayet değişik şekillerde yorumlanmaktadır. Bu yorumlardan biri vahye bizzat şahit olmuş olan Abdullah b. Kays, Ebu Musa el-Eş’ari ve Abdullah b. Abbas’ın yorumudur. Allah, ölümün yaklaşması halinde vasiyette bulunana karşı yapılacak şahitliğin adil iki kişinin şahid tutulması ile gerçekleşeceğini haber vermektedir. Şayet bu kişi, yolculuk halinde olup yanında müslümanlardan hiçkimse yoksa bu durumda yanında bulunan kâfirlerden iki kişiyi şahit tutsun. Bu iki kişi yolculuklarından dönüp, onun vasiyetine dair şahitliklerini yerine getirecek olurlarsa, namazdan sonra yalan söylemediklerine, hiçbir değişiklik yapmadıklarına ve yaptıkları şahitliklerinin gerçek olduğuna, şahitlikten hiçbir şeyi gizlemediklerine dair yemin ederler ve onların bu şahitlikleri gereğince hüküm verilir. Şayet bunları yaptıktan sonra, onların hainlik ettikleri, yalan söyledikleri veya buna benzer bir günah işledikleri tesbit edilirse bu durumda yolculuktayken vasiyette bulunan kişinin velilerinden iki kişi yemin ederler, bu durumda şahitlik yapan iki kişi, aleyhlerine olan durumun ortaya çıkmasının tazminatını öderler. Ebu Musa el-Eş’ari, Yahya b. Ya’mer, Said b. el-Müseyyeb, Said b. Cübeyr, Mücahid, Katade, es-İbn Abbas, Süddî ve diğerlerinin görüşlerine göre âyetin anlamını bu şekilde yorumlamışlardır.⁴³⁵

⁴³³ el-Maide 5/106.

⁴³⁴ el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur’ân*, VIII, s. 254.

⁴³⁵ el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur’ân*, VIII, s. 259-260.

Ayette geçen “إِنْ ارْتَبْتُمْ” cümlesi, kasem olan “فَيْقُشِمَانِ بِاللَّهِ” ile kasemin cevabı olan “لَا نَشْتَرِي بِهِ ثَمَنًا” cümleleleri arasına girmiş olan ara cümledir.⁴³⁶ “إِنْ ارْتَبْتُمْ” ifadesi, onlardan şüphe etseniz ve onları itham ederseniz, onlara yemin ettiriniz, anlamındadır. Ayetin, kâfirleri şahit tutma hakkında indiğini söyleyen âlimler, bu görüşe göre bu manayı vermişler. Zira Müslüman şahide yemin ettirilmesi doğru değildir. Ayetin Müslümanlar hakkında indiğini söyleyenler ise, ayetin mensûh olduğunu söylemişlerdir.⁴³⁷

“قَالَ فَالْحَقُّ وَالْحَقُّ أَقُولُ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكَ وَمِمَّنْ تَتَّبِعُكَ مِنْهُمْ أَجْمَعِينَ”

“Allah: “Doğrudur; işte ben hakikati söylüyorum, sen ve sana uyanların hepsiyle cehennemi dolduracağım.” dedi.”⁴³⁸

Ayette geçen “فَالْحَقُّ” ifadesi merfû veya mansûb şeklinde olmak üzere iki farklı i'râbla i'râblanmıştır. Buna binaen merfû olması durumunda ya mübteda olup haberi mahzûftur ya da kendisi haber olup mübtedası mahzûftur. Mansûb okunması durumunda ise, ya müksemün bih olup harf-i cer hazfedildikten sonra nasbedilmiştir ya da iğrâ⁴³⁹ üzere mansûb okunmuştur.⁴⁴⁰

Ayet konumuz açısından incelendiği zaman ise, “وَالْحَقُّ أَقُولُ” ifadesi, önceden geçen “hak” kelimesinde olduğu gibi merfû ve mansûb şeklinde okunmuştur. Merfû olması halinde mübteda olup haberi “أَقُولُ” cümlesidir. Mansûb okunması durumunda “أَقُولُ” fiilinin mef'ûlu olup tahsîs için takdîm edilmiştir. “وَالْحَقُّ أَقُولُ” cümlesi ise, kasem ve cevabı arasına girmiş ara cümledir. Bu durumda ayetin manası şöyledir:

⁴³⁶ er-Razî, **Mefâtihi'l-gayb**, XII, s. 125; Ebu's-Suûd, **İrşâdü'l-akli's-selîm...**, II, s. 138; İbn Âşûr, **Tefsîrû't-tahrîr ve't-tenvîr**, VII, s. 86.

⁴³⁷ Ebu's-Suûd, **İrşâdü'l-akli's-selîm...**, II, s. 138; er-Razî, **Mefâtihi'l-gayb**, XII, s. 125.

⁴³⁸ Sâd 38/84-85.

⁴³⁹ İğrâ: Terğîb, teşvik vb. nedenlerden dolayı ismi makama uygun, mukadder bir fiil ile nasbetmektir. İğrânın asıl gayesi, muhatabı sevilen bir duruma karşı uyarıp onu yapmasını teşvik etmektir. Detaylı bilgi için bkz. el-Ğalâyînî, **Camiü'd-dürûsi'l-arabî**, III, s. 14.

⁴⁴⁰ en-Neseffî, **Medârikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl**, III, s. 166 ; İbn Adil, **el-Lübâb fî Ulûmi'l-Kitâb**, XVI s. 459-460; el-Kurtubî, **el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân**, XVIII, s. 241; Ebû Hayyân, **el-Bahrü'l-Mühîr**, VII, s. 393; Halebî, **ed-Dürrü'l-Mesûn...**, IX, s. 401-402; İbn Âşûr, **Tefsîrû't-tahrîr ve't-tenvîr**, XXIII, s. 306-307; Ebu's-Suûd, **İrşâdü'l-akli's-selîm...**, VI, s. 593; İbn Hişâm, **Muğni'l-lebîb an kutubi'l-eârîb**, II, s. 449.

“Hakka yemin ederim ki -ben sadece hakkı söylerim- sen ve sana uyanların hepsiyle cehennemî dolduracağım.”⁴⁴¹

Sonuç olarak şunu diyebiliriz: Ayette geçen her iki “الْحَقُّ” ifadesini Cumhûr mansûb olarak okumuştur. Merfû okunması durumunda ise, mübteda veya haber yapıldığını yukarıda açıkladık. Bunun haricinde her ikisini mecrûr okuyanlar olmuştur da temel kurallara aykırı olmasından dolayı birçok itiraza maruz kalmıştır.

فَلَا أُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ

“Hayır! Yıldızların yerlerine yemin ederim ki, bilerseniz, gerçekten bu, büyük bir yemindir. Şüphesiz bu, değerli bir Kur’ân’dır.”⁴⁴²

Bu ayetlerden anlaşılan mefhum şudur: Yıldızların yerlerine yemin edilmesinin gayesi, onların değişik mesafelerde olmalarındandır. Kur’ân yüce bir mertebede olduğundan dolayı yine mühkem olan yıldız sistemine yemin etmektedir. Yani bu nizam, nasıl muhkem ise Kur’ân da muhkem bir sözdür. Dolayısıyla kâinattaki gezegen sistemini yaratan ile Kur’ân’ı indiren zat aynı zattır. Yıldızlar gökte yayılıp sıkıca birbirlerine bağlı olmalarına rağmen görünüşte hiçbir bağlantıları yokmuş gibi görünse bile belli bir düzen içindedirler. Kur’ân da aynı şekilde birbirine bağlı, uyum ve ahenk içindedir.⁴⁴³

Bizim konumuzu ilgilendiren kısmı ele aldığımızda ise, burada iç içe geçmiş iki ara cümlelerin bulunmasıdır. Bunlardan biri kasem ve cevabı arasına girmiş olan “وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ” cümlesidir. Zira “فَلَا أُقْسِمُ” ifadesi kasem olup “إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ” cümlesi onun cevabıdır. Diğerisi ise, sıfat ve mevsûf arasına girmiş olan ara cümledir ki bu konuyu ilerde inceleyeceğiz.⁴⁴⁴

İbn Atiyye bu ayetlerdeki ara cümle konusunda farklı bir şeyi ifade ederek şöyle demektedir: “وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ” cümlesi ara cümle olmayıp manayı pekiştirmek ve

⁴⁴¹ el-Kurtubî, **el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân**, XVIII, s. 241; Ebû Hayyân, **el-Bahrü’l-Mühît**, VII, s. 393; Halebî, **ed-Dürrü’l-Mesûn...**, IX, s. 402; İbn Hişâm, II, s. 449.

⁴⁴² el-Vâkia 56/75-77.

⁴⁴³ er-Razî, **Mefâtihü’l-gayb**, XXIX, s. 189; Ebu’l-Âl’â Mevdûdî, **Tefhîmu’l kur’ân**, İnsan Yayınları, İstanbul ts., VI, s. 106-107.

⁴⁴⁴ er-Razî, **Mefâtihü’l-gayb**, XXIX, s. 189; ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf...**, VI, s. 38; İbn Âşûr, **Tefsîrü’t-tahrîr ve’t-tenvîr**, XXVII, s. 331; Ebû Hayyân, **el-Bahrü’l-Mühît**, VIII, s. 213; İbn Hişâm, **Muğni’l-lebîb an kutubi’l-eârîb**, II, s. 450.

müksemün bihe dikkat çekmek için gelmiştir. Ayette sadece sıfat ve mevsûf arasına girmiş olan ara cümle vardır.⁴⁴⁵

Sonuç olarak şunu diyebiliriz: İbn Atiyye “وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ” cümlesinin ara cümle olmadığını, pekiştirme maksadıyla geldiğini ifade etmektedir. Onu buna sevk eden durum ise iki ara cümlenin iç içe olmamasıdır. Hâlbuki ara cümlenin kelimada zikredilme gayelerinden biri pekiştirme olup pekiştirme ile ara cümle birbirleriyle çelişmezler. Ayrıca iki ara cümlenin iç içe olması herhangi bir sorun teşkil etmezler.

3.5.1.7. Sıfat ve Mevsûf Arasında

Sıfat tevabi’lerden olup mevsûfun nekire olması durumunda onu tahsîs eden, ma’rife olması durumunda ise tadvîh eden bir özelliğe sahiptir. Sıfat ve mevsûfun durumunu belirttiği için ondan hemen sonra zikredilir. Bazen nadir olmakla birlikte araya başka şeyler girebilir.⁴⁴⁶ Biz burada tezimizle ilgili olan ara cümlenin sıfat ve mevsûf arasına girdiği yerleri inceleyeceğiz.

“فَلَا أَقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لِّوَيْتَعْلَمُونَ عَظِيمٍ إِنَّهُ لَفَرَّانٌ كَرِيمٌ”

*“Hayır! Yıldızların yerlerine yemin ederim ki, bilerseniz, gerçekten bu, büyük bir yemindir. Şüphesiz bu, değerli bir Kur’ân’dır.”*⁴⁴⁷

Ayette geçen “لَوْ تَعْلَمُونَ” ifadesindeki “لَوْ” edatının cevabı ya tamamen hazfedilip cevap kasdedilmemiş ya da cevabı var olup takdiridir. Birinci ihtimale göre; bu, büyüklüğünü bilemediğiniz bir yemindir, denilmiştir. Bunun açıklamasını şöyle yapabiliriz: Başka bir şeyin bulunmamasından dolayı bir şeyin mümkün olmadığını anlatmak için kullanılmaktadır. Buna binaen şart olan şeyin kesin olarak olmaması gerekmektedir. Bundan dolayı, “لَوْ” edatının başına getirilmesi, o cevap bilinse de bilinmese de onların bilgisiz olduklarını anlatmaktadır. İkinci ihtimale göre ise, eğer bilseydiniz, o kasemi büyük sayardınız. Fakat onu büyük saymadınız,

⁴⁴⁵ İbn Atiyye, *el-Müherrerü'l-Vecîz*..., V, s. 251.

⁴⁴⁶ el-Ğalâyînî, *Camiü'd-dürûsi'l-arabî*, III, s. 169; eş-Şüebî, *Minhatü'l-vâhibi'l-aliyye*, II, s. 526; İbn Akîl, II, s. 121.

⁴⁴⁷ el-Vâkia 56/75-77.

böylelikle bilmediğiniz anlaşıldı. Zira bilseydiniz, o, gözünüzde büyürdü. Halbuki bir büyütme yoktur. O halde, siz bilmiyorsunuz, şeklinde bir cevabı vardır.⁴⁴⁸

Konumuzla ilgili olan kısmı ise, mevsûf olan “قَسَمَ” kelimesi ile sıfatı olan “عَظِيمَ” kelimesi arasına “لَوْ تَعْلَمُونَ” ara cümlesinin girmesidir.⁴⁴⁹

”وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّاتٌ فَيْأَيَّاءُ الاء رَيْكَمَا تُكْذِبَانِ ذَوَاتَا أَفْنَانٍ“

*“Rabbine karşı durmaktan korkan kimseye iki cennet vardır. Öyleyken, Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlarsınız? Bu iki cennet türlü ağaçlarla doludur.”*⁴⁵⁰

Ayetin mefhûmu şöyledir: Allah’a karşı gelmekten, O’nunla çatışma içinde olmayan, O’nun sorgusundan korkan, vereceği hesabın endişesinden dolayı titreyen kişiler için iki cennet vardır. Bu iki cennetin ne olduğu hususunda birkaç görüş vardır: Birinci görüş, biri cinler için diğeri de insanlar için olan iki cennet anlamındadır. Zira surenin bahsettiği şey bu iki tür varlıktır. İkinci görüşe göre, biri taatler için, diğeri ise günahlardan uzak durmaktan dolayı verilen cennettir, denilmiştir. Zira kişinin sorumluluğu bu iki şekilde olmuştur. Üçüncü görüşe göre ise, biri mükâfat olarak, diğeri ise mükâfata ilave olarak verilen cennettir. Son görüşle ilgili olarak şu şekilde de diyebiliriz: Biri maddî, diğeri ise manevi olan iki cennet demektir. Buna göre maddi olan cennette bulunan kimseler nimetler içindedirler. Manevi olan cennette olanlar ise, rahatlık içindedirler.⁴⁵¹

Konumuzla ilgili olarak ise, ara cümle sıfat ve mevsûf arasına girmiştir. Şöyleki: “جَنَّاتٍ” ifadesi mevsûf, onun sıfatı olan “ذَوَاتَا أَفْنَانٍ” ifadesi ondan hemen sonra zikredilmemiştir. Zira sıfatla mevsûf arasına müstakil bir ayet olan “فَيْأَيَّاءُ الاء رَيْكَمَا تُكْذِبَانِ” ara cümlesi girmiştir. Ara cümleinin sıfatla mevsûf arasında zikredilmesindeki gaye, cennet ve onun özelliklerini yalanlamanın inkâr ve kınamayı gerekli kılacağını ifade etmek içindir.⁴⁵²

⁴⁴⁸ er-Razî, **Mefâtihi’l-gayb**, XXIX, s. 190.

⁴⁴⁹ İbn Hişâm, II, s. 450; İbn Atiyye, V, s. 251; ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf...**, VI, s. 38.

⁴⁵⁰ er-Rahmân 55/46-48.

⁴⁵¹ er-Razî, **Mefâtihi’l-gayb**, XXIX, s. 124; ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf...**, VI, s. 17.

⁴⁵² Ebu’s-Suûd, **İrşâdü’l-akli’s-selîm...**, V, s. 251; Âlûsî, **Rûhü’l-meânî**, XXVII, s. 117.

3.5.1.8. Ma'tûf ve Ma'tûf Aleyh Arasında

Atıf, kelimeler veya cümleler arasında bağlantı kurarak onları birbirine bağlamaya yarar. Önce geçip kendisine bağlanılana ma'tûf aleyh, sonradan gelip bağlanana ise ma'tûf denir.⁴⁵³

Atıf, beyân ve nesek olmak üzere iki kısma ayrılır. Biz burada tezimizle ilgisi olan harflerle yapılan atfî nesekten önce ara cümlelerin geldiği yerleri ele alacağız.

”ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ مِنَ الضَّأْنِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْمَعْزِ اثْنَيْنِ قُلْ الذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ أَمِ الْإِنثَيْنِ أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الْإِنثَيْنِ نَبَوِيُّ يَعْلَمُ إِنَّ كُنْتُمْ صَادِقِينَ وَمِنَ الْإِبِلِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْبَقَرِ اثْنَيْنِ قُلْ الذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ أَمِ الْإِنثَيْنِ أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الْإِنثَيْنِ أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ وَصَّيْكُمْ اللَّهُ بِهَذَا فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا لِيُضِلَّ النَّاسَ بِغَيْرِ عِلْمٍ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ“

“(Allah Teâlâ) sekiz çift (yarattı). Koyundan iki, keçiden de iki. De ki: “İki erkeği mi haram kıldı, yoksa iki dişi mi? Veya iki dişinin rahîmlerinin muhtevi olduklarını mı? Eğer siz doğru sözlü bulunmakta iseniz bana bir bilgi ile haber veriniz.” Deveden de iki çift sığırdan da iki çift (yarattı). De ki: “İki erkeği mi haram kıldı, yoksa iki dişi mi? Yoksa iki dişinin rahîmlerinin muhtevi olduklarını mı? Yoksa siz Allah Teâlâ bununla size tavsiyede bulunduğu zaman hazırlar mı idiniz?” Artık insanları bilmeksizin saptırmak için Allah Teâlâ’ya karşı yalan yere iftirada bulunan kimseden daha zalim kim vardır? Şüphe yok ki Allah Teâlâ zâlimler toplumunu hidâyete erdirmez.”⁴⁵⁴

Müfessirler ittifakla şunu demişlerdir: Müşrik Araplar, bazı hayvan etlerinin yenilmesini haram sayıp haksız yere bunu Allah’ın bir hükmü olduğunu ileri sürmüşlerdi. Ayette eti yenilen hayvanlardan keçi, koyun, sığır ve deve türlerinin zikredilmesi suretiyle onların bu hayvanların etlerinin yenilmesiyle ilgili batıl görüşleri çürütülerek böyle bir hükmün olmadığı açıklanmıştır. Bununla beraber bunların erkek ve dişi cinsleri arasında etlerinin yenilmesi hususunda herhangi bir fark olmadığını belirtmek için de bunların eşler halinde yaratıldığından bahsedilmiştir. Ayette şu hususa da dikkat çekilmiştir: Şayet zikredilen hayvanların

⁴⁵³ el-Ğalâýînî, *Camiü’d-dürûsi’l-arabî*, III, s. 182; eş-Şüebî, *Minhatü’l-vâhibi’l-aliyye*, II, s. 531; İbn Akîl, II, s. 138.

⁴⁵⁴ el-En’âm 6/143-144.

erkekleri ve dişileri veya yavrularından biri haram kılınsaydı bütün erkekleri, dişileri ya da yavruları haram kılınmış olurdu. Aynı şekilde, Allah bir hayvanın dişisini haram kılmış olsaydı erkeğini de haram kılardı, keza erkeğini haram kılmış olsaydı dişisini de haram kılardı.⁴⁵⁵

Allah bu münazara ve tartışma ile söylemiş oldukları şeylerin tutarsız olduğunu ortaya koymaktadır. Zira onların bu şekilde yaptıkları Allah’a bir iftiradır. İleri sürdükleri haram kılma iddiasının nereden geldiği bilinmemektedir. Bu konuda onların hiçbir bilgisi de yoktur.⁴⁵⁶

Ayette konumuzla ilgili kısım ise, “**قُلِ الذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ أَمَ الْأُنثَيَيْنِ أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامٌ**” cümlesinin ma’tûf aleyh olan “**مِنَ الضَّأْنِ اثْنَيْنِ**” ile ma’tûf olan “**وَمِنَ الْإِبِلِ اثْنَيْنِ**” ifadeleri arasına girmiş ara cümle olmasıdır.⁴⁵⁷ Zemahşerî, ayette geçen ara cümlelerin te’kid için geldiğini söylemiştir. Şöyleki: Allah kulları için nimetler yarattıktan sonra bu nimetleri mübah kılmıştır. Müşrikler ne zaman ki bazılarını helal bazılarını da haram saydılar, ayette ara cümlelerin zikredilmesiyle böyle bir şeyin olmadığı bunun bir iftira olduğu ifade edilmiştir.⁴⁵⁸

Sonuç olarak ayette anlaşılan husus, cahiliye düzeninin vehim ve iftira üzerine kurulduğu ve bu düzenin ortaya atmış olduğu hükümlerin kişinin fitratıyla çelişmesidir. Ayette ara cümlelerin zikredilmesi, erkek ve dişi hayvan türlerinin arasında fark olmadığı, müşriklerin bazılarını helal, bazılarını da haram kılmalarının hiçbir dayanağının olmadığını göstermektedir.

”وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ وَمَنْ يَغْفِرِ اللَّهُ لَهُ لَا يَلْحَقْهُ إِلَّا اللَّهُ وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَى مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ“

⁴⁵⁵ er-Razî, **Mefâtihü'l-gayb**, XIII, s. 228; İbn Âşûr, **Tefsîrü't-tahrîr ve't-tenvîr**, VIII, s. 130.

⁴⁵⁶ Vehbe Züheylî, **et-Tefsîrü'l-münîr fi'l-akâidetü ve's-şerîati ve'l-menheci**, Darü'l-fikir, Dımaşk 2011, IV, s. 328-329.

⁴⁵⁷ İbn Âşûr, **Tefsîrü't-tahrîr ve't-tenvîr**, VIII, s. 130; ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf...**, II, s. 406.

⁴⁵⁸ ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf...**, II, s. 406.

*“Onlar fena bir şey yaptıklarında veya kendilerine zulmettiklerinde Allah’ı anarlar, günahlarının bağışlanmasını dilerler. Günahları Allah’tan başka bağışlayan kim vardır? Onlar, yaptıklarında bile bile direnmezler.”*⁴⁵⁹

Allah, cennetin kendisinden sakınanlar için hazırlandığını bildirdikten sonra sakınanları iki kısma ayırmıştır. Birincisi, kendilerini ibadete adayan kimselerdir ki Allah onları, bollukta ve darlıkta sarfeden, öfkelerini yutup insanları affeden kişiler olarak nitelemiştir. İkincisi ise, günah işledikten sonra tevbe edenlerdir. Allah, bu topluluğun birinci topluluk gibi, takvalı kimselerden olduklarını açıklamıştır. Zira günah işleyen kişi, günahından tevbe ettiği zaman ki durumu, Allah’ın katında makam ve ikramı hak etme hususunda, hiç günah işlememiş olan kimsenin durumu gibidir.⁴⁶⁰

Ayetin nüzul sebebiyle ilgili olarak ise, İbn Abbas (r.a.) şunu rivayet etmiştir: Ayet biri Ensar’dan, diğeri de Sakîf kabilesinden olan iki adam hakkında nazil olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s.), bu iki kişiyi kardeş kılmıştı ve bunlar sürekli beraberlerdi. Sakîfli olan, kura neticesinde Peygamber Efendimiz ile bir sefere gitti. Aralarında anlaşma olduğundan dolayı Ensar’dan olan, Sakîfli olanın ailesine bakmayı üzerine alıp bunu yerine getirdi. Sonra onun karısını öpmeye kalkıştı. Kadın elleriyle yüzüne kapadı. Adam pişman oldu. Sakîfli olan Hz. Peygamber Efendimiz ile seferden dönünce, Ensarlı olanı göremedi. Ensarlı, tevbe etmek amacıyla başını alıp dağlara gitmişti. Hz. Peygamber Efendimiz durumu öğrenince, bu ayet indirilinceye kadar bekleyip hiçbir şey söylemedi.⁴⁶¹

Konumuzla ilgili olan kısım ise, “وَمَنْ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ” ara cümlesinin ma’tûf aleyh olan “فَاسْتَغْفِرُوا لِذُنُوبِهِمْ” cümlesi ile ma’tûf olan “وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَىٰ مَا فَعَلُوا” cümlesi arasına girmesidir.⁴⁶² Bu ayetteki ara cümlelerin ifade ettiği anlam şudur: Nefsi

⁴⁵⁹ Âl-i İmrân 3/135.

⁴⁶⁰ er-Razî, **Mefâtihi’l-gayb**, IX, s. 9.

⁴⁶¹ Ebü’l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî, **Esbâbu nüzûli’l-kur’ân**, Darü’l-kutubi’l-ilmîyye, Lübnan 1991, s. 127; er-Razî, **Mefâtihi’l-gayb**, IX, s. 10.

⁴⁶² İbn Âşûr, **Tefsîrü’t-tahrîr ve’t-tenvîr**, IV, s. 93; Ebû Hayyân, **el-Bahrü’l-Mühît**, III, s. 64; er-Razî, **Mefâtihi’l-gayb**, IX, s. 11.

yumuşatarak sadece Allah'tan ummaya teşvik etme ve affının geniş olup günahları sadece O'nun affedeceğine dikkat çekilmiştir.⁴⁶³

Sonuç olarak şunu diyebiliriz: Günah işleyen bir kişi günahında ısrar etmek yerine Allah'a yönelip tevbe etmesi durumunda, Allah katında kendisinin bir makam ve değerinin olduğu ve muttakiler gibi onunda cennete gireceği ortaya çıkmaktadır. Ayette ara cümlelerin zikredilmesi de, insanın nefsinin yumuşatıp Allah'tan ümit edilmesi gerektiğini, O'nun affının genişliğini ve günahları sadece kendisinin affedeceğini vurgulamaktadır.

3.5.1.9. Bedel ve Mübdel Minh Arasında

Tevâbi'lerden olan bedel, cümledeki hükümde kendisi maksat olup metbûu olan mübdel minh ile arasına herhangi bir harf de girmeyendir.⁴⁶⁴ Asıl olan hiçbir tevâbi' arasına başka öğelerin girmemesidir. Bazen araya yabancı öğeler girebilir. Biz bu konuda bedel ile mübdel minh arasına ara cümlelerin girdiği örnekleri ele alıp inceleyeceğiz:

”وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ وَمَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ فِي يَتِمَى النِّسَاءِ الَّتِي لَا تُوْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ وَتَرْغَبُونَ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْوِلْدَانِ وَأَنْ تَقُومُوا بِالْقِسْطِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِهِ عَلِيمًا“

*“Kadınlar hususunda senden fetva isterler. Onlara de ki, kadınlar hakkında Allah ve kitapta size okunan ayetler fetva veriyor. Kendilerine yazılanı (farz kılınanı) vermediğiniz ve kendileriyle evlenmeyi arzuladığınız yetim kadınlar ve zavallı çocuklar ve yetimlere doğrulukla bakmanız hususunda da size fetva veriyorlar. İyilikten ne yaparsanız şüphesiz ki Allah onu bilendir.”*⁴⁶⁵

Müfessirler, bu ayetin nüzul sebebi hakkında iki şey söylemişlerdir: Birincisi, Araplar kadın ve çocuklara mirastan hiçbir pay vermezlerdi. İşte bu ayet onların da mirasçı olması için nazil olmuştur. İkincisi, kadınlara mehirlerinin tam olarak verilmesi hususunda nazil olmuştur. Yetim olan kız, bir kişinin himayesinde

⁴⁶³ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Mühît*, III, s. 64.

⁴⁶⁴ el-Galâyînî, *Camiü'd-dürûsî'l-arabî*, III, s. 179; eş-Şüebî, *Minhatü'l-vâhibî'l-aliyye*, II, s. 573.

⁴⁶⁵ en-Nisâ 4/127.

bulunduğunda, zengin ve güzel olsaydı, o adam onunla evlenip malını yerdi. Ama yetim kız çirkinse, adam onunla evlenmek isteyen başka kimselere engel olur ve kız ölünce de onun malını alırdı. İşte bu ayet bunun için indirilmiştir.⁴⁶⁶

Ayette tezimizle ilgili kısma gelince, “وَمَا يُنَالِي عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ” ara cümlesi, mübdel minh olan “فِيهِنَّ” ile bedel olan “فِي يَتَمَى النِّسَاءِ” ifadeleri arasına girmiştir. Buradaki ara cümlemin gayesi ise, onlara okunan ayetlerin durumunun yüceliğini belirterek yetimlerin hakları konusunda adaletli olmanın Allah katında gözetilmesi gereken büyük işlerden olacağına, bu hakları ihlal etmek, Allah’ın yüceltiğini küçük görmek olduğundan zulüm sayıldığına dikkat çekilmiştir.⁴⁶⁷

”إِنَّمَا يَفْتَرِي الْكَذِبَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْكَاذِبُونَ مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلَّا مَنْ أَكْرَهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ وَلَكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ عَذَابٌ مِنْ اللَّهِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ“

“Yalan uyduranlar ancak Allah’ın ayetlerine inanmayanlardır. Yalancılar işte onlardır. Gönlü imanla dolu olduğu halde, zor altında olan kimse müstesna, inandıktan sonra Allah’ı inkâr edip, gönlünü kâfirliğe açanlara Allah katından bir gazap vardır; büyük azap da onlar içindir.”⁴⁶⁸

Vâhidî’nin naklettiğine göre bu ayetin indirilmesinin sebebi şudur: Kureyşliler, Ammar, babası Yasir, annesi Sümeyye’yi, Bilal, Süheyb, Salim ve Habbab’ı İslam dininden döndürmeye zorladılar; fakat bunlar dönmeyi kabul etmediler. Bunun akabinde Sümeyye’yi iki deve arasında bağladılar. Sümeyye avret mahallinden mızrakla vuruldu. Müşrikler Sümeyye’ye: “Sen erkekler için Müslüman oldun,” dediler. Onu ve eşi Yasir’i şehit ettiler. Bu ikisi İslam’daki ilk şehitlerdi. Ammar ise, kendisini zorladıkları şeyi söyledi. Efendimiz’e: “Ya Rasulallah! Ammar kâfir oldu,” diye haber verildi. Rasulallah (s.a.s.): “Hayır! Şüphesiz Ammar baştan ayağa kadar imanla doludur. İman, onun eti ve kanıyla karışmıştır,” buyurdular. Bu esnada Ammar ağlayarak Efendimiz’e geldi: Rasulallah (s.a.s) Ammar’ın

⁴⁶⁶ er-Razî, **Mefâtihi’l-gayb**, XI, s. 63.

⁴⁶⁷ er-Razî, XI, **Mefâtihi’l-gayb**, s. 63; ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf...**, II, s. 155.

⁴⁶⁸ en-Nahl 16/105-106.

gözyaşlarını silip: “Onlar tekrar sana işkence etseler sen aynı sözünü tekrar söyle,” buyurdular.⁴⁶⁹

Ayette tezimizle ilgili kısım ise, “مَنْ كَفَرَ بِاللّٰهِ” ifadesinin “الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِ اللّٰهِ” ifadesinden bedel olup “وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْكَاذِبُونَ” cümlesinin ara cümle olmasıdır. Buna göre cümenin takdiri şöyledir: “İman ettikten sonra Allah’ı inkâr eden kimseler ancak, Allah’a iftira ederler,” şeklinde olur. Bu durumda mükreh kişi bundan istisna edilip iftira edenlerin hükmünün altına girmekten uzak tutulmuştur.⁴⁷⁰

Bazı âlimler, “مَنْ كَفَرَ بِاللّٰهِ” ifadesini “الْكَاذِبُونَ” ifadesinden bedel olduğunu söylemişlerdir. Buna göre kelamın takdiri şöyledir: “İşte onlar, (yalan söyleyenler) iman ettikten sonra, Allah’ı inkâr eden kimselerdir. Bazıları ise, “men kefera” ifadesini zem üzere mansûb olduğunu söylerler. Fahreddin er-Râzî, bu şekilde yapılan bir açıklamanın en güzel olup zorlamaya ihtiyaç duymadığını ifade etmiştir. Bu şekilde takdir edilirse anlam şöyle olur: “İşte onlar yalancıların ta kendisidir. Ben, iman ettikten sonra Allah’ı inkâr edenleri kastediyorum.” Bir görüşe göre ise, “men kefera” ifadesi şart anlamında olup cevabı hazfedilmiştir. Daha sonra gelecek olan şartın cevabı, hazfedilmiş olan bu cevaba delalet eder. Buna göre takdiri şöyledir: “İman ettikten sonra kim Allah’ı inkâr ederse, zorlanan hariç, Allah’ın gazabı onların üzerinedir. Ancak, küfre sinesini açanların başına da, Allah’ın gazabı vardır.”⁴⁷¹

Sonuç olarak şunu diyebiliriz: Her ne kadar “men kefera” ifadesini “الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِ اللّٰهِ” ifadesinden bedel yapmamız durumunda “iman ettikten sonra Allah’ı inkâr eden kimseler ancak, Allah’a iftira ederler,” anlamı ortaya çıkar. Gerçek olan durum ise, ister iman ettikten sonra kâfir olmuş olanlar olsun, ister hiç iman etmemiş olanlar olsun Allah’a yalan yere iftira etmeleridir. Bunun için Râzî’nin yukarıda dediği gibi zem üzere nasb etmek en iyisi olup zorlamadan en uzak olan vecihtir.

”وَإِذْ ذُكِّرُوا فِي الْكِتَابِ إِذْ هُمْ أَهْلٌ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِمْ أَنَّهُ كَانَ صَدِيقًا نَبِيًّا إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنِي عَنْكَ شَيْئًا“

⁴⁶⁹ el-Vâhidî, *Esbâbu nüzûli’l-kur’ân*, s. 288-289; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf...*, III, s. 475-476.

⁴⁷⁰ er-Razî, *Mefâtihü’l-gayb*, XX, s. 122; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf...*, III, s. 475; Âlûsî, *Rûhü’l-meânî*, XIV, s. 235.

⁴⁷¹ er-Razî, *Mefâtihü’l-gayb*, XX, s. 122-123; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf...*, III, s. 475.

“Kitap’ta İbrahim’e dair anlattıklarımızı da an, o şüphesiz dosdoğru bir peygamberdi. Babasına şöyle demişti: “Babacığım! İştmeyen, görmeyen ve sana bir faydası olmayan şeylere niçin tapıyorsun?”⁴⁷²

Yukarıdaki ayetler tevhidin temsilcisi ve Kâbe’nin yapıcısı olan Hz. İbrahim’in soyundan olduklarını söyledikleri halde onun dinini terkedip putlara tapan Araplar’a dikkat çekmektedir. Çünkü Kureyşliler Hz. İbrahim’i önder olarak kabul ediyor ve onun soyundan geldikleri için övünüyorlardı. Bununla beraber babası ve toplumunun Hz. İbrahim’e yaptıkları eziyet ve işkenceyi Kureyşliler Hz. Muhammed’e yapıyorlardı.⁴⁷³

Konumuzla ilgili olan kısma gelince, “إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا” cümlesi ara cümle olup mübdel minh olan “إِبْرَاهِيمَ” ile bedel olan “إِذْ” kelimeleri arasına girmiştir. Ara cümlelerin bu ayette zikredilmesinin gayesi ise, ayet Hz. İbrahim’den bahsetmişken ondan bahsetme nedenini ortaya koymak için gelmiştir. Zira Hz. İbrahim’in dosdoğru oluşu, babasının onu inkâr etmesine rağmen, ortaya çıkmaktadır.⁴⁷⁴

” وَمُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَةِ وَلَأَجَلَ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي حُرِّمَ عَلَيْكُمْ وَجِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا إِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ “

“Benden önce gelen Tevrat’ı tasdik etmekle beraber size yasak edilenlerin bir kısmını helal kılmak üzere, Rabbinizden size bir ayet getirdim. Allah’tan sakının ve bana itaat edin; çünkü Allah benim de Rabdim, sizin de Rabbinizdir. O’na kulluk edin, bu doğru yoldur.”⁴⁷⁵

Hız. İsa, apaçık mucizelerle Allah katından gönderilmiş bir peygamber olduğunu açıkladıktan sonra, bunun ardından gönderilme sebeplerini açıklamıştır. Bu sebepler, Tevrat’ı tasdik etmek ve haram kılınmış olan bazı şeyleri helal kılmaktır.⁴⁷⁶ Daha sonra onları korkutarak “Allah’tan sakının ve bana itaat edin” demiştir. Zira peygambere itaat etmek, Allah’a karşı takvalı olmanın gerekliliklerindendir. Daha sonra da “Allah benim de Rabdim, sizin de Rabbinizdir. O’na kulluk edin, bu doğru

⁴⁷² Meryem 19/41-42.

⁴⁷³ İbn Âşûr, *Tefsîrû’t-tahrîr ve’t-tenvîr*, XVI, s. 111.

⁴⁷⁴ İbn Âşûr, *Tefsîrû’t-tahrîr ve’t-tenvîr*, XVI, s. 112; Ebû Hayyân, *el-Bahrü’l-Mühît*, VI, s. 181.

⁴⁷⁵ Âl-i İmrân 3/50-51.

⁴⁷⁶ er-Razî, *Mefâtiḥü’l-gayb*, VIII, s. 65.

yoldur.” sözünü söyleyerek kendisinin Allah’ın kulu olduğunu ifade etmiştir. O’nun ilah veya ilahın oğlu olduğunu iddia edenlerin söylemiş oldukları şeylerin batıl olduğunu itiraf etmiştir.⁴⁷⁷

Tezimizle ilgili yere gelince, “إِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ” cümlesindeki “inne” lafzının “enne” şeklinde hemzenin fethalı okunması durumunda “وَجِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ” ifadesindeki “آيَةٍ” kelimesinden bedel olur. Bu durumda “فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا” cümlesi bedel ve mübdel minh arasına girmiş ara cümle olur.⁴⁷⁸

3.5.2. Müstakil İki Cümle Arasında Kullanımı

Şimdiye kadar ara cümleyle ilgili olarak ele aldığımız konular tek bir cümleyle ilgili olan konulardı. Şimdi ise, ara cümlenin iki cümle arasına girdiği konuları ele alacağız.

Şayet iki cümle art arda geldiğinde aralarında birleştirici bir bağ varsa, bu iki cümle “vav” harfiyle birbirlerine bağlanırlar. Zira “atıf vav”ının kullanılma sebebi onda atıfla beraber başka bir anlamının olmamasıdır. Şayet aralarında herhangi bir bağ yoksa bu iki cümle birbirinden ayrılır.⁴⁷⁹

” فَلَمَّا قَضَىٰ زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاهَا لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًا وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا مَا كَانَ عَلَى النَّبِيِّ مِنْ حَرَجٍ فِيمَا فَرَضَ اللَّهُ لَهُ سُنَّةَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ قَدَرًا مَقْدُورًا “

“...Sonunda Zeyd eşiyle ilgisini kestiğinde onu seninle evlendirdik ki evlatlıkları eşleriyle ilgilerini kestiklerinde onlarla evlenmek konusunda müminlere bir sorumluluk olmadığı bilinsin. Allah’ın buyruğu yerine gelecektir. Allah’ın Peygamber’e farz kıldığı şeylerde ona bir güçlük yoktur. Bu, Allah’ın öteden beri, gelmiş geçmişlere uyguladığı yasasıdır. Allah’ın emri şüphesiz gereği gibi yerine gelecektir.”⁴⁸⁰

⁴⁷⁷ er-Razî, **Mefâtiḥü’l-gayb**, VIII, s. 66.

⁴⁷⁸ ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**..., I, s. 561.

⁴⁷⁹ Bulut, **Belâgat**, s. 148.

⁴⁸⁰ el-Ahzâb 33/37-38.

Evlat edinme geleneği Arap toplumunda var olan bir durumdu. Toplumsal hayattaki bu durumun izlerini silmek kolay bir iş değildi. Zira toplumsal gelenekler köklü bir etkiye sahipti. Bu etkileri silmek için ortaya yeni ve pratik örnekler koymak gerekirdi. Ortaya konacak bu yeni ve pratik örnekler toplumda yoğun tepkileri maruz kalacağı aşikârdı. Yukarıdaki ayetlerin bahsettiği olaya gelince, Efendimiz Zeyd b. Harise'yi, halasının kızı Zeynep bint-i Cahş ile evlendirmişti. Zeyd, Efendimiz'in azadlığı ve evlatlığıydı. İlk başlarda "Muhammed'in oğlu" olarak anılırdı. Daha sonra öz babasının oğlu olarak anılmaya başladı. Peygamberimiz bu evlilikle sınıf farklılıklarını ortadan kaldırmak istiyordu.⁴⁸¹

Allah, Peygamberimize imtihan gereği bir yük yüklemek istedi. Bu yük, eski evlatlık düzenini silmeye yönelikti. Peygamberimizin, evlatlığı Zeyd'in boşadığı eşi ile evlenmesi gerekiyordu. Peygamberimiz bu uygulamasıyla, toplumda yerleşmiş olan düzene karşı çıkıyordu. Allah, Zeyd'in Zeynep'i boşayacağını ve yerine gelmesini istediği hikmeti gereğince onunla evleneceğini Peygamberimize ilham yoluyla bildirmişti. Bu arada Zeyd ile Zeynep arasındaki ilişkiler bozulmuş ve artık birlikte yaşamayacakları ortaya çıkmıştı. Zeyd, birkaç kez Peygamberimize başvurarak Zeynep'le aralarının bozulduğunu ve artık onunla geçinemeyeceğini söylemişti. Zeyd'in yakınmalarına karşılık Peygamberimiz ona "Allah'tan kork, eşinle iyi geçin, ondan ayrılmayı düşünme" diyordu.⁴⁸²

Sonunda Allah'ın izniyle beklenen oldu. Zeyd, Zeynep'i boşadı. Efendimiz Zeynep'le evlendi. Böylece ağır bir imtihana tabi tutulmasına rağmen toplumda yerleşmiş olan evlat edinme âdetini, evlatlığının eşiyle evlenerek ortadan kaldırdı.⁴⁸³

Konumuzla ilgili kısma gelince, "وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا" ara cümlesi, mü'minlerin evlatlıklarının eşleriyle evlenme hususundaki zorluğu ortadan kaldıran "لَا يَكُونُ" "عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًا" sebep cümlesiyle, Allah'ın emri gereği Efendimizin evlatlığının eşiyle evlenmesinde kendisine bir güçlük olmayacağını ifade eden "مَا كَانَ عَلَى النَّبِيِّ مِنْ حَرَجٍ فِيمَا فَرَضَ اللَّهُ لَهُ" cümlesi arasına

⁴⁸¹ Kutup, *fî zilâli'l-kur'ân*, V, s. 2864.

⁴⁸² Kutup, *fî zilâli'l-kur'ân*, V, s. 2865.

⁴⁸³ Kutup, *fî zilâli'l-kur'ân*, V, s. 2869.

girmiştir. Buradaki ara cümle, Allah'ın her istediği şeyin var olacağını, hiçkimsenin buna karşı çıkamayacağını ifade etmektedir.⁴⁸⁴

Sonuç olarak şunu diyebiliriz: Arap toplumunda süregelen adetleri yıkmak için, Peygamber Efendimiz evlatlığının eşi Zeynep'le bizzat evlenerek buna öncü olmuştur. Ara cümlelerin araya girmesi, bunun Allah'ın emri olup mü'minlerin böyle bir evliliği yapabileceklerini ifade etmiştir.

”وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذًى فَأَعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ وَقِيمُوا لَأَنفُسِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ“

“Sana kadınların ay halini sorarlar. De ki: O, bir rahatsızlıktır. Bu sebeple ay halinde olan kadınlardan uzak durun. Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. Temizlendikleri vakit, Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın. Şunu iyi bilin ki, Allah tevbe edenleri de sever, temizlenenleri de sever. Kadınlarınız sizin için bir tarladır. Tarlanıza nasıl dilerseniz öyle varın. Kendiniz için önceden (uygun davranışlarla) hazırlık yapın. Allah'tan korkun, biliniz ki siz O'na kavuşacaksınız. (Ya Muhammed!) müminleri müjdele!”⁴⁸⁵

Ayette geçen “نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ” cümlesi, “مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ” ifadesinin tefsiri konumundadır. Zira ayet şuna dikkat çekmektedir: Kadınlara yaklaşmanın sırf şehvet için olmadığını, temel gayenin neslin devamını sağlamak olduğunu vurgular.⁴⁸⁶

Ayetteki “إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ” cümlesi ara cümle olarak gelmiştir. Bu cümlede geçen “وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ” ifadesinin anlamı üzerinde birkaç görüş belirtilmiştir: Birincisi, günahtan ve Allah'a isyan etmekten uzak durmaktır. Zira tevbe eden kişi, önce bu kötü fiilleri işler daha sonra da onu terkeden kimsedir. Hâlbuki “mütetahhir” ise, bunlardan uzak durduğu için, onları hiç işlemeyen kimsedir. İkincisi, kadınlara hayızlı iken ve Allah'ın “Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın.” buyurduğu gibi, onlara ferçlerinin dışındaki herhangi bir yerden yaklaşmamaktır. Bu görüşte olanlar, bu daha evladır, demişlerdir. Zira bu şekilde

⁴⁸⁴ Âlûsî, **Rûhü'l-meânî**, XXII, s. 26; ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf...**, V, s. 74.

⁴⁸⁵ el-Bakara 2/222-223.

⁴⁸⁶ İbn Hişâm, **Muğni'l-lebîb an kutubi'l-eârîb**, II, s. 453; en-Neseî, **Medârikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl**, I, s. 186.

anlam vermek, ayetin öncesine uygun olan açıklamadır. Ayrıca Allah, Lût kavminin kıssasını anlatırken “Onları (Lût’u ve taraftarlarını) memleketinizden çıkarın; çünkü onlar fazla temizlenen insanlarmış.”⁴⁸⁷ buyurmuştur. Bundan dolayı ayetin anlamı “Kadınlara makatlarından yaklaşmayanları sever” şeklinde olur. Üçüncüsü, bundan maksat su ile temizlenmektir. Zira Allah “...Onda temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah da çok temizlenenleri sever.”⁴⁸⁸ buyurmuştur. Bu ayetin tefsiri ise şöyledir: “Onlar su ile istincâ yapıp temizlendikleri için, Allah onları övmüştür.”⁴⁸⁹

“أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبُؤُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا اللَّهُ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَرَدُّوا أَعْيُنَهُمْ فِي أَقْوَاهِمُ وَقَالُوا إِنَّا كَفَرْنَا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ وَإِنَّا لَفِي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَنَا إِلَيْهِ مُرِيبٌ”

“Sizden önce gecen Nûh, Âd, Semûd milletlerinin ve onlardan sonra gelenlerin haberleri ki onları Allah’tan başkası bilmez size ulaşmadı mı? Onlara peygamberleri belgelerle geldiler, fakat ellerini ağızlarına götürüp: “Biz sizinle gönderilene inanmıyoruz. Bizi çağırdığınız şeyden de şüphe ve endişe içindeyiz” dediler.”⁴⁹⁰

Zemahşerî yukarıda geçen ayetteki “وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا اللَّهُ” cümlesini iki farklı terkiyle i’râblandığını ifade etmiştir. Birincisine göre, mübteda haber cümlesi olup ara cümledir. İkincisine göre ise, “وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ” ifadesi “قَوْمُ نُوحٍ” ifadesine atfedilmiş olup “لَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا اللَّهُ” cümlesi ara cümle olur.⁴⁹¹ “...onları Allah’tan başkası bilmez” ifadesinin anlamıyla ilgili iki görüş vardır: Birincisi, “onların sayılarının künhünü ancak Allah bilir.” Zira Kur’ân onlardan mücmel bir tarzda bahsetmiş olup sayıları, ömürleri ve keyfiyetleri hakkında bilgi vermemiştir. İkincisi ise, haberleri bize hiç ulaşmamış birtakım toplumlar kastedilmiştir. Bu toplumlar, isimlerini hiç bilmediğimiz peygamberlerini yalanlamışlardır. Onları ancak Allah bilir, şeklindedir.⁴⁹²

⁴⁸⁷ el-A`râf 7/82.

⁴⁸⁸ et-Tevbe 9/108.

⁴⁸⁹ er-Razî, **Mefâtihi’l-gayb**, VI, s. 74-75.

⁴⁹⁰ İbrâhîm 14/9.

⁴⁹¹ ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**..., III, s. 365; Âlûsî, **Rûhü’l-meânî**, XIII, s. 192; İbn Âşûr, **Tefsîrü’t-tahrîr ve’t-tenvîr**, XIII, s. 196.

⁴⁹² er-Razî, **Mefâtihi’l-gayb**, XIV, s. 89-90; Âlûsî, **Rûhü’l-meânî**, XIII, s. 192.

Ebû Hayyân, tefsirinde Zemahşerî'nin yukarıda geçen ifadeyi ara cümle yapmasına karşı çıkarak şöyle der: Ara cümle birbirlerini isteyen ögeler arasında kullanılır. Burada ise böyle bir durum söz konusu değildir.⁴⁹³

Netice olarak, her ne kadar burada açıkça birbirlerini isteyen iki öge bulunmasa bile “جَاءَتْهُمْ” ifadesini i'râb bakımından kendisinden öncekine hal yapıp ara cümlelerin birbirlerini isteyen hal ve halin sahibi arasında kullanıldığını söyleyebiliriz.

“فَاجْمَعُوا كَيْدَكُمْ ثُمَّ انْثُوا صَفًّا وَقَدْ أَفْلَحَ الْيَوْمَ مَنْ اسْتَعْلَىٰ قَالُوا يَا مُوسَىٰ إِنَّمَا أَنْ تُلْقِيَ وَإِنَّا أَنْ نَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَلْقَىٰ”

“Öyle ise hilenizi kurun; sonra sıra halinde gelin. Muhakkak ki bugün, üstün gelen kazanmıştır. Dediler ki: Ey Musa! Ya sen at veya önce atan biz olalım.”⁴⁹⁴

Ayet Hz. Musa ile sihirbazlar arasında geçen olayı anlatmaktadır. Bütün sihirbazlar üstün gelebilmek maksadıyla Hz. Musa ve Harun ile mücadele ettiler. Sonuç olarak yenilip Allah'a iman ettiler.

Tezimizle ilgili olan kısım “وَقَدْ أَفْلَحَ الْيَوْمَ مَنْ اسْتَعْلَىٰ” cümlesinin Allah'ın sözü olması durumunda bu ifadenin sihirbazların sözleri arasına girmiş ara cümle olmasıdır. Bu ifade, “galip olanlar, baskın çıkanlar kurtulur” anlamındadır. Böylece onlar, ortaya koyacakları bu sihirle galip gelip bunu yapabileceklerine inanıyorlardı.⁴⁹⁵

Bazı âlimler “وَقَدْ أَفْلَحَ الْيَوْمَ مَنْ اسْتَعْلَىٰ” cümlesinin sihirbazların sözü olduğunu söylemişlerdir. Bu durumda ara cümle söz konusu olmayıp sihirbazlar şölen için toplanan topluluğu tartışmaya teşvik etmek maksadıyla bu ifadeyi söylemişlerdir.⁴⁹⁶

“هُدًى وَبُشْرَىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ زَيَّنَّا لَهُمْ أَعْمَالَهُمْ فَهُمْ يَعْمَهُونَ”

⁴⁹³ Ebû Hayyân, **el-Bahrü'l-Mühît**, V, s. 397.

⁴⁹⁴ Tâhâ 20/64-65.

⁴⁹⁵ en-Nesefî, II, s. 372; er-Razî, **Mefâtiḥü'l-gayb**, XXII, s. 81; İbn Âşûr, **Tefsîrü't-tahrîr ve't-tenvîr**, XVI, s. 257; ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf...**, VI, s. 92; Ebu's-Suûd, **İrşâdü'l-akli's-selîm...**, III, s. 644.

⁴⁹⁶ Halebî, **ed-Dürü'l-Mesûn...**, VIII, s. 69.

*“Bunlar, namaz kılan, zekât veren ve ahirete de kesin olarak inanan müminlere doğruluk rehberi ve müjdedir. Ahirete inanmayanların yaptıkları işleri kendilerine güzel göstermişizdir; bu yüzden körü körüne bocalarlar.”*⁴⁹⁷

Yukarıda geçen ayetlerin ifade ettikleri anlam şudur: Kur’ân-ı Kerîm, cenneti tasdik eden müslümanlar için sapıklıktan alıkoyup hidayete erdiren rehber ve müjdedir. O müslümanlar ki namazlarını istenilen şekilde tam olarak yerine getirirler ve farz olan zekâtı eksiksiz verirler. Onlar ki ahiretin varlığını istidlal yoluyla bildikten sonra tasdik eder ve kesin olarak iman ederler. Ahirete iman etmeyenlerin kötü amellerini kendilerine güzel gösterdik. Artık onlar bocalayıp dururlar. Bu amellerin çirkinliği ve bu amellerle beraber gelen zararları idrak etmemelerinden dolayı şaşkınlık ve tereddüt içindedirler.⁴⁹⁸

Geçen ayetlerde tezimizle ilgili olan konu şudur: “وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ” cümlesi ara cümledir. Sanki şöyle denilmek istenmiştir: İman edip namazlarını istenilen şekilde tam olarak kılmak ve zekâtlarını eksiksiz vermek suretiyle salih amellerde bulunanlar, işte bunlar, ahirete kesin olarak inanmış kimselerdir. Fahreddîn Râzî, “vehüm bi’l-ahireti hüm yûkinûn” cümlesinin ara cümle yapılması en doğru olan açıklama olduğunu ifade etmiştir. Delili ise, bu cümlenin bir isim cümlesi olup, mübteda olan “هُم” zahirinin tekrar edilmesidir. Böylece ayetin manası şu şekildedir: “Ahirete hakkıyla ancak, iman ile salih ameli bir arada yapanlar inanırlar” şeklinde olur. Zira sonucun ne olacağı hususunda endişe duymaları, onları dini ibadetlerin zorluklarını yüklemeye sevk etmiştir.⁴⁹⁹

Bazı âlimler ise “vehüm bi’l-ahireti hüm yûkinûn” cümlesi hakkında mevsûlün sılası olduğunu belirttikten sonra bu bağlamda iki vechin olduğunu söylemişlerdir. Birincisi, kâmil insan, zatından dolayı hakkı, kendisiyle amel etmesi için ise hayrı bilmesi gerekir. Hakkı tanımanın kısımları pek çoktur. Ancak sayesinde kurtuluş yolunun elde edileceği şey, yaratılış ve ahiretin bilinip tanınmasıdır. Kendisiyle amel edilen hayrın kısımları fazladır. En önemlileri iki şeydir: Beden ve

⁴⁹⁷ en-Neml 27/2-4.

⁴⁹⁸ Züheyli, **et-Tefsirü'l-münîr...**, X, s. 282.

⁴⁹⁹ Züheyli, **et-Tefsirü'l-münîr...**, X, s. 281; er-Razî, **Mefâtiḥü'l-gayb**, XXIV, s. 178; Ebu's-Suûd, **İrşâdü'l-akli's-selîm...**, IV, s. 243; Âlûsî, **Rûḥü'l-meânî**, XIX, s. 156; ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf...**, IV, s. 430.

mal ile yapılan ibadet. Bu durumda ayetteki, “müminler için” ifadesi, yaratılış bilgisine, “namazlarını dosdoğru kılarlar, zekâtlarını verirler” ifadesi, beden ve mal ile yapılan ibadetlere işaretir. Ayrıca “Onlar, ahirete kesin inananların kendileridir” ifadesi de, ahiret bilgisine bir işaretir. İkinci vecih ise, namazlarını dosdoğru kılıp, zekâtlarını veren müminlerinden bazıları kıyametin olacağına kesin inanırken, bazılarının ise, bu hususta şüphesi vardır. Fakat şüphesi olanlar, ibadetleri ihtiyattan dolayı yapıp şöyle diyor: “Eğer bu hususta, doğruya isabet etmişsem, saadeti elde etmiş olurum. Yok, hata etmişsem, sadece bu kısa ömürdeki az birtakım iyi ve güzel şeyleri kaçırmış olurum.” Buna binaen kim namazını ve zekâtını bu ikinci tarzda yerine getirirse gerçek anlamda Kur’ân ile hidayete ermemiştir. Fakat kim ahirete kesin inanarak bu ibadetlerini yaparsa, Kur’ân ile hidayete ermiş olur. İşte bundan dolayı Allah ayetin sonunda “vehüm bi’l-ahireti hüm yûkinûn” ifadesine yer vermiştir.⁵⁰⁰

Kaanatimize göre “vehüm bi’l-ahireti hüm yûkinûn” ifadesinin ara cümle olma ihtimali daha isabetli olandır. Zira namazını dosdoğru kılan, zekâtını veren bir müslüman aynı zamanda ahirete de iman etmiştir. Bu ifade, ahiret hususunda şüpheli olan müslümanı uyarmak için olmayıp ahirete ancak bedeni ve mali ibadetleri yerine getirenlerin inanacağını belirtmiştir.

3.5.3. Cümlelerin Sonunda Ara Cümle Kullanımı

Ara cümle birbirini gerektiren iki öge ve müstakil cümleler arasında getirildiği gibi bazen kelamın sonunda da getirilir. Bazı belâgat âlimleri kelamın sonunda gelen ara cümleyi i’tirâz cümlesi adı altında ele almadıklarından dolayı buna değinmemişlerdir. Bazıları ise, ayetler arasında bazen açık bazen ise gizli bir şekilde münasebetin olduğunu, bundan dolayı kelamın sonunda da ara cümle gelebileceğini söylemişlerdir. Bu şekilde gelen ara cümleye de i’tirâz-ı tezyîlî adını vermişlerdir.⁵⁰¹

Kur’ân-ı Kerîm’de kelamın sonunda gelen ara cümlelerin pek çok örneği bulunmaktadır. Şimdi bunlardan birkaç ayeti ele alıp inceleyeceğiz:

⁵⁰⁰ er-Razî, **Mefâtiḥü’l-gayb**, XXIV, s. 178; Âlûsî, **Rûḥü’l-meânî**, XIX, s. 156.

⁵⁰¹ Talib Muhammed İsmail ez-Zevbeî, **Min esâlibi’t-ta’bîri’l-kur’ânî**, Darü’n-nehdeti’l-arabiyye, Beyrut 1996, s. 185-186.

”وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِّمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا“

“İyilik yaparak kendisini Allah’a teslim edip, hakka yönelen İbrahim’in dinine uyandan, din bakımından daha iyi kim olabilir? Allah İbrahim’i dost edinmişti.”⁵⁰²

Allah, kurtulma ve cenneti elde etmenin gerçekleşmesi için insanın müslüman olması gerektiğini bu bağlamda imanı açıklamış ve onun şu iki bakımdan üstünlüğünü ortaya koymaktadır: Birincisi; iman, Allah’a tam olarak kulluğu, itaati ve boyun eğmeyi ortaya koymayı ifade eden bir dindir. İkincisi; iman, Hz. İbrahim’in de, üzerinde olduğu bir dindir. İşte bu iki üstünlük, İslam dinine teşvik hususunda temel iki sebeptir. Hz. Peygamber de insanları Hz. İbrahim’in dinine çağırmıştır. Zira bütün insanların yanında Hz. İbrahim’in sadece Allah’a davet ettiği meşhurdur. En’âm suresinin 78. ayeti inancının nasıl olduğu hususunda en büyük delildir: “Ey milletim! Doğrusu ben ortak koştuklarınızdan uzağım”⁵⁰³ demiştir. Aynı şekilde, hiçbir felek ve yıldız itaatte bulunmaya, tabiatıtan yardım istemeye ve hiçbir puta secde etmeye çağırmamıştır. Aksine O’nun dini, Allah’tan başka hiçbir şeye yönelmemek ve Allah’a davet etmektir.⁵⁰⁴

Allah, İbrahim’in dinini zikredip, onu bir tevhid dini olarak niteledikten sonra bunun ardından “Allah İbrahim’i dost edinmişti” demiştir. Şeriatı bilip, bu mükellefiyetleri yerine getirdiğinden dolayı, Allah’ın onu bir dost edindiğine işaret etmektedir.⁵⁰⁵

Tezimizle ilgili olan kısım “وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا” cümlesidir. Bu cümle Zemahşerî’nin de dediği gibi i’tirâz-ı tezyîlî olup Hz.İbrahim’in dinine uymanın vacip olduğunu pekiştirmek için getirilmiştir.⁵⁰⁶ Âlûsî ise, bu ifadenin getirilmesinde, Hz. İbrahim’in dinine uymaya teşvik etmek, ne güzel olduğunu bildirmek ve isminin açıkça zikredilmesiyle üstün ve övülenlerden olduğuna işaret edildiğini söylemiştir. Ayrıca bu cümlenin öncesine atfetmenin veya hal yapmanın zayıf görüşler olduğunu

⁵⁰² en-Nisâ, 4/ 125.

⁵⁰³ el-En’âm, 6/78.

⁵⁰⁴ er-Razî, **Mefâtiḥü’l-gayb**, XI, s. 57-58.

⁵⁰⁵ er-Razî, **Mefâtiḥü’l-gayb**, XI, s. 58; İbn Âşûr, **Tefsîrû’t-tahrîr ve’t-tenvîr**, V, s. 211.

⁵⁰⁶ ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**..., II, s. 153.

belirtikten sonra Zemahşerî gibi itiraz olduğunu söylemiştir.⁵⁰⁷ İbn Âşûr bu cümlelerin “وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا”⁵⁰⁸ cümlesine atfedildiğini ifade eder.

Görüldüğü gibi belâgat âlimleri arasında tam bir ittifak sağlanmadığı için bazıları kelamın sonunda gelen cümleyi ara cümle kapsamına almamışlar. Bazıları da ara cümle olarak ele almışlardır. Fakat ara cümle denmesinin termilojik açıdan mı yoksa mana bakımından mı olduğu âlimler arasında tartışma konusu olmuştur.

“وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُصْلِحِينَ”

“Onlar ki; kitaba sınıksı sarılırlar ve namazı dosdoğru kılarlar. Elbette Biz, ıslah edenlerin mükâfatını zâyî’ etmeyiz.”⁵⁰⁹

Allah, kişiyi Hz. Peygamber’e uymaya yönlendiren kitabına sarılanları övmüştür. Bununla beraber kitapta var olan ibadetler içerisinde özellikle namazın zikredilmesi, namazın derecesinin ne kadar yüksek olduğunu, dinin direği ve küfürle imanı birbirinden ayırt eden bir alamet olduğunu belirtmek içindir.⁵¹⁰

“Elbette Biz, ıslah edenlerin mükâfatını zayı’ etmeyiz.” Zira ıslah edenler, kitaba sınıksı sarılanların manası içindedir. “İman edip de güzel davranışlarda bulunanlar (bilmelidirler ki) biz, güzel işler yapanların ecrini zâyî’ etmeyiz.”⁵¹¹ ayeti de yukarıda geçen ayetin anlamında olup inanıp iyi işler yapanların çabalarının boşa gitmeyeceğini, karşılıklarının eksiksiz olarak kendilerine verileceğini buyurmaktadır.⁵¹²

Konumuzla ilgili olarak ayette zikredilen “إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُصْلِحِينَ” ifâdesine gelince, bunun cümledeki konumu hakkında iki görüş söylenilmiştir: Birincisi, bu cümlelerin kendisinden önce gelen “وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ” ifadesine haber olmasıdır. Bu durumda ayetin anlamı şöyle olur: “Kitaba sınıksı sarılıp namazı dosdoğru kılanlar var ya, işte biz böyle iyiliğe çalışanların ecrini zayı etmeyiz.” İkincisi ise, “وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ” cümlesi mübteda olup haberi

⁵⁰⁷ Âlûsî, *Rûhü'l-meânî*, V, s. 154.

⁵⁰⁸ İbn Âşûr, *Tefsîrû't-tahrîr ve't-tenvîr*, V, s. 211.

⁵⁰⁹ el-A'râf, 7/170.

⁵¹⁰ Zuheyli, *et-Tefsîru'l münîr...*, V, s. 161.

⁵¹¹ el-Kehf, 18/30.

⁵¹² Zuheyli, *et-Tefsîru'l munîr...*, V, s. 161.

hazfedilmiştir. “إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُصْلِحِينَ” cümlesi de kendinden öncekileri pekiştirmek için getirilmiş olan ara cümledir.⁵¹³

Görüldüğü gibi “إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُصْلِحِينَ” ifadesi ara cümle olması durumunda önceki cümleyi pekiştirmiştir. İyilik ve sulh için çalışılması halinde bunun karşılığının Allah katında eksiksiz olarak verileceği ifade buyrulmaktadır.

”فَلَوْلَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ أُولُوا بَقِيَّةٍ يَنْهَوْنَ عَنِ الْفَسَادِ فِي الْأَرْضِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّنْ أَنْجَيْنَا مِنْهُمْ وَاتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَا أُتْرِفُوا فِيهِ وَكَانُوا مُجْرِمِينَ“

*“Sizden önceki nesillerden onlardan kurtardığımızdan pek azı dışında yeryüzünde bozgunculuğu önleyecek fazilet sahibi kişiler bulunmalı değil miydi? Zulmedenler ise, içinde bulundukları refahın peşine düştüler. Onlar, günahkârlardı.”*⁵¹⁴

Ayetin sonundaki “وَكَانُوا مُجْرِمِينَ” ifadesi kâfirler için getirilmiştir. Ayetten anlaşıldığı üzere bir toplulukta, yeryüzündeki fesada karşı savaşımlar bulunmazsa ve bununla birlikte zâlimler de kendilerine verilen saltanatın peşine düşerlerse, o topluluk helak olur. Zira Allah’ın hükmünde istisna olmayıp hükmü geneldir. Eğer bir toplumun devamı isteniyorsa, mutlaka o toplumu uyaracak kimseler kendi içinden çıkmalı ve o toplum bu kimselere imkânlar tanımalı, nefis ve arzularının peşine takılmamalıdır.⁵¹⁵

Ayetin sonunda yer alan “وَكَانُوا مُجْرِمِينَ” ifadesi ara cümledir. Onların ne kadar günahkâr olduğunu açıklamak için getirilmiştir. Ebû Hayyân ayetin sonunda geçen bu ifadeyi ara cümle kapsamında değerlendirmemiştir. Zira ona göre ara cümle birbirlerini gerektiren iki öge arasında zikredilmelidir.⁵¹⁶

Yukarıda da dediğimiz gibi ara cümle kelamın ortasında geldiği gibi sonunda da gelmektedir. Kelamın sonunda gelmesi halinde bu kısma i’tirâz-ı tezyîlî adını verdiğimiz söylemiştik.

⁵¹³ er-Razî, **Mefâtiḥü’l-gayb**, XV, s. 48; Ebu’s-Suûd, **İrşâdû’l-akli’s-selîm...**, II, s. 427; Âlûsî, **Rûḥü’l-meânî**, IX, s. 98; ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf...**, II, s. 528.

⁵¹⁴ Hûd, 11/116.

⁵¹⁵ ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf...**, III, s. 247; Ebû Hayyân, **el-Bahrü’l-Mühîṭ**, V, s. 271.

⁵¹⁶ ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf...**, III, s. 247; Ebû Hayyân, **el-Bahrü’l-Mühîṭ**, V, s. 271.

SONUÇ

Sosyal bir varlık olan insan hem cinsleri ile iletişimini Allah'ın bahşettiği dil yetisi ile sağlamaktadır. İnsan; yaşamı, dili ve sosyal etkisiyle bir kültürel birikim oluşturmuştur.

Belâgat, Kur'ân-ı Kerîm'in indirilişinden yaklaşık IV. yüzyıla kadar Kur'ân-ı Kerîm'i hakkıyla anlamak ve i'câzını ortaya koymak için yapılan ilmi çalışmaları oluşturan ve V. asırda mustakil bir disiplin olarak bağımsızlığını kazanan bir ilimdir. Bununla birlikte belâgat henüz bir ilim haline gelmeden önce de insanlar arasında şiir ve hitabetlerde kullanılırdı. Nitekim Cahiliye devri sözlü edebiyatında belâgatın bir ilim haline gelmeden önce insanlar arasında kullanıldığına rastlamak mümkündür. Bununla ilgili olarak Kur'ân-ı Kerîm'de birçok örnek bulunmaktadır.

Her yönüyle mucize bir kitap olan Kur'ân-ı Kerîm eşsiz bir belâgat harikasıdır. Cahiliye devrinde Arapların şiir ve belâgatın zirvesinde olduğu bu dönemde Kur'ân'ın metodundaki zerafet onu inkâr edenleri dahi hayretler içerisinde bırakmıştır. Kur'ân'ın eşsiz metodu belâgat ilminin en sağlam kaynağı olmuştur. Arap dilinin belâgat ve fesâhatının gelişip şekillenmesinde Kur'ân'ın rolü büyüktür. Belâgat kitaplarında Kur'ân'dan verilen örnekler buna işaret etmektedir.

Konuşma insanın kişiliğini, seciyesini ve seviyesini ortaya çıkarmaktadır. Etkili bir konuşma, kapıları açan en iyi anahtar, mücadeleyi kazandıran en iyi silahtır. Ancak konuşurken genellikle ifade etme tarzımız, ne söylediğimizden daha etkilidir. Neyi, nerede, ne zaman, nasıl söyleyeceğini bilmeyen bir kişinin güzel konuşması çok zordur. İşte kişinin güzel konuşup kendisini ifade etmesi, belâgat ve fesâhate dikkat etmesi gerektiğine dikkat çekilmektedir.

Belâgat âlimleri arasında bir sanata isim vermede ittifak yoktur. Bazıları ara cümleye itirâz, bazıları haşv, bazıları ise buna itmâm dedikleri görülmüştür.

Şunu da belirtmek isteriz ki bir kelimada ara cümlelerin olup olmadığını tespit etmek derin bir düşünmeyi gerektirir. Âlimler bazen bir ayet üzerinde ihtilaf etmişlerdir. Mesela birinin isti'naf cümlesi dediğine başka biri hal, bir diğeri ise ma'tuf cümlesi demiştir. Bu ihtilaf Kur'an'ın değişik vecihlerini ortaya koymuştur. Ara cümleyle ilgili olarak verdiğimiz örneklerde bu ihtilaflar ortaya çıkarılmıştır.

Ara cümle pekiştirme için getirildiğinden fiil ile fail, mübteda ile haber gibi, aralarına fasılânın girmesinin (şazz ve te'vil dışında) caiz olmadığı yerlerde, cümleler arasında ve kelamın sonunda kullanıldığı Kur'an ve şiirden verilen örneklerle açıklanmıştır. Ayrıca ara cümlelerin söze kuvvet ve güzellik getirerek kelamın eksikliğini giderdiği görülmüştür. Ara cümlelerin birçok amaçtan dolayı kelimada zikredildiği ortaya çıkarılmıştır. Bu amaçlara eski müfessirler eserlerinde değinerek ayetlere yaptığı etkiler üzerinde durmuşlardır. Bu eserler incelenerek ara cümlelerin ayetler arasında kurduğu irtibatlara değinilmiştir.

Çalışmamız Kur'an'ın ayetlerini merkez aldığından dolayı Kur'an'a tam bir vukûfiyetin olmasını gerektirir. Ayrıca işlenen konular dil kurallarıyla alakalı olduğu için nahiv ve belâgat ilminin inceliklerinin bilinmesi çalışmamızı daha faydalı hale getirecektir.

KAYNAKÇA

- AKDEMİR, Hikmet, **Belağat Terimleri Ansiklopedisi**, Nil Yayınları, İzmir 1999.
- ÂKÛB, İsâ Âli, **el-Müfessel fî ulûmi'l-belâgati'l-arabiyye**, Müdüriyyetü'l-kütübi ve'l-metbûâtî'l-câmia, Hâlep 2000.
- ÂLÛSÎ, Ebü's-Senâ Şihâbüddin Mahmud b. Abdullah b. Mahmud el-Hüseynî, **Rûhü'l-meânî fî tefsîri'l-kur'ânî'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî**, Darü ihyai't-türâsi'l-arabi, Lübnan ts.
- ATÎK, Abdülaziz, **İlmü'l-Bedî'**, Darü'n-nehdeti'l-arabiyye, Beyrût ts.
- BAĞDÂDÎ, Süleyman b. Abdülkavi b. Abdülkerim es-Sırsırî, **el-İksîr fî'ilmî't-tefsîr**, Mektebetü'l-âdâb, Kâhire 1977.
- BESYÛNÎ, Abdü'l-fettâh Feyûd, **İlmü'l-me'ânî dirâse belâgiyye ve'n-nakdiyye li mesâili'l-me'ânî**, Müessesetü'l-mühtâr, Kâhire 2015.
- BOLELLÎ, Nusrettin, **Belâgat (Beyân-Meânî-Bedî' İlimleri) Arap Edebiyatı**, M. Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2016.
- CARIM, Ali ve EMİN, Mustafa, **el-Belâğatü'l-vazıha**, Darü'l-meârif, Kâhire 1999.
- CEVHERÎ, İsmail b. Hammad, **es-Sihâh**, Darü'l-hadîs, Kahire 2009.
- CEVZİYYE, Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekr b. Eyyûb b. Kayyim, **et-Tibyân fî eyâmî'l-kur'ân**, Dâru alimi'l-fevâid, Mekke 2008.
- CEZERÎ, Ebü'l-Feth Ziyaüddin Nasrullah b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî, **el-Meselü's-Sâir fî edebi'l-kâtib ve's-şâir**, Darü nehdeti'l-mısr, Kahire 1980-1984.
- CÜRCÂNÎ, Ali b. Muhammed eş-Şerîf, **Ta'rifât**, Mektebetü Lübnan, Beyrût 1985.
- DAYF, Şevki, **el-Belaga Tatavvur ve Târih**, Darü'l-meârif, Kâhire 1965.
-, Şevki, **İlmü'l-Meânî**, Darü'n-nehdeti'l-arabiyye, Lübnân 2009.
- DIMAŞKÎ, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Nureddin Ali b. Adil en-Nu'manî, **el-Lübâb fî Ulûmi'l-Kitâb**, Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1998.
- DURMUŞ, İsmail "Meânî", **DİA**, XXVIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003.
-, İsmail, "İtnâb", **DİA**, XIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999.

-, İsmail, “İltifât”, **DİA**, XXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.
- EBÛ ABDULLAH, Muhammed b. Muhammed b. Abdullâh b. Mâlik, **el-Misbâh fi'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedi'**, Mektebetü'l-âdâbi bi'l-cemâmîz, Mısır 1989.
- EBÛ'L-FETH, Osmân b. Cinnî, **el-Hasâis**, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Kahire 1952.
- ENDULÛSÎ, Ebû Hayyân Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf b. Hayyân, **Bahrü'l-Mühît**, Darü'l-kutubü'l-ilmiyye, Beyrût 1993.
- ENDULÛSÎ, Kâdî Ebû Muhammed Abdü'l-Hak b. Gâlib b. Atiyye, **el-Müherrerrü'l-Vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-azîz**, Dârü'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrut 2001.
- EŞMÛNÎ, Ebu'l- Hasan Ali b. Muhammed b. Îsâ, **Menhecü's-sâlik ilâ elfiyyeti ibni mâlik**, Dârü'l-kitâbi'l-arabî, Beyrût 1955.
- FÎRÛZÂBÂDÎ, Mecdüddin Muhammed b. Yakub, **el-Kâmûsu'l-Mühît**, el-Müessesetü'r-Risale, Lübnân 2005.
- ĞALÂYÎNÎ, Mustafâ, **Camiü'd-Dürûsi'l-Arabî**, Darü'l-Kütubi'l-İlmiyye, Lübnân 2005.
- HACİMÜFTÜOĞLU, Nasrullah, **İ'câz ve Belâgat Deyimleri**, Kültür Eğitim Vakfı Yayınevi, Erzurum 2001.
-, Nasrullah, “Bedî”, **DİA**, V, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.
- HALEBÎ, Necmüddin Ahmed b. İsmail b. el-Esîr, **Cevherü'l-kenz**, Menşetü'l-meârif, İskenderiye ts.
- HALEBÎ, Semîn, **ed-Dürrü'l-Mesûn fî ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn**, Darü'l-kalem, Dımaşk 1986-1994.
- HAŞİMÎ, es-Seyyîd Ahmed, **Cevahirü'l-Belâga**, el-Mektebetü'l-Asriyye, Lübnân 1999.
- HEMEDÂNÎ, Ebû Muhammed Bahâüddîn Abdullah b. Abdurrahman b. Abdullah b. Akîl, **Şerhu İbni Akîl elâ Elfiyyeti İbni Mâlik**, Darü'l-kutubi'l-ilmiyye, Lübnân 2005.
- HÜSEYİN, Abdülkadir, **el-Muhtasar fî târihi'l-belâga**, Darü'l-garîb, Kahire 2001.
- İBN ÂŞÛR, **Tefsîrû't-Tahrîr ve't-Tenvîr**, Darü't-Tûnusiyye, Tûnus 1984.
- İBN KESÎR, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmail b. Şihabiddin Ömer, **Tefsîrû'l-kur'ân'il-azîm**, Şeriketu dari'l-erkam, Beyrut 1996.

- İBN MANZÛR, Ebü'l-Fazl Cemalüddîn b. Mükerrerrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, **Lisanü'l-arab**, Darü'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrût 2009.
- İMÂDÎ, Ebu's-Suûd b. Muhammed, **İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâye'l-kerîm**, Mektebetü'r-Riyâdi'l-hadîse, Riyâd 1974.
- İSFEHÂNÎ, er-Râgıb, **el-Müfredât fî garîbi'l-kur'ân**, Dârü'l-ma'rife, Beyrut ts.
-, er-Râgıb, **Müfredâtü elfâzi'l-kur'ân**, ed-Darü's-şâmiye, Beyrut 2011.
- İSFERÂYYÎNÎ, İsamuddin, **el-Etvel fî ulûmil-belâga**, Darü'l-ihyai't-türâsi'l-arabi, Lübnan 2011.
- KASIM, Muhammed Ahmed, Muhyiddin DÎB, **Ulûmu'l-Belâga**, el-Müessesetü'l-Hadise li'l-kitâb, Tarablus 2003.
- KAZVÎNÎ, el-Hatip, **el-İzâh fî Ulumi'l-Belâga**, Darü'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrut 2003.
-, el-Hatip, **et-Telhîs fî vücûhi'l-belaga**, Darü'l-fikeri'l-arabi, 1904.
- KOMİSYON, **el-Mü'cemü'l-Vasît I-II**, el-Mektebetü'l-İslamiyye, Kâhire 1960.
- KURTUBÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekr, **el-Câmiu li Ahkâmî'l-Kur'ân**, Müessesetü'r-risâle, Beyrût 2006.
- KUTUP, es-Seyyid, **Fî zilâli'l-kur'ân**, Darü's-şurûk, Kahire 2004.
- KÜBÂVE, Fahrüddin, **İ'râbü'l-cümel ve Eşbâhü'l-cümel**, Dârü'l-kâlemi'l-arabî, Halep 1989.
- LAŞÎN, Abdülfettah, **Meânî fî davi esâlibi'l-kur'âni'l-kerîm**, Darü'l-fikri'i-arabî, Kahire ts.
- MATLÛB, Ahmed, **Esâlibü'l-Belâgiyye**, Darü'l-kalem, Beyrût, 1980.
- MERAGÎ, Ahmed Mustafa, **Ulûmu'l-Belâga**, Darü'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrut 1993.
-, Ahmed Mustafa, **Tefsirü'l-Merâgî**, Şirketü mektebeti ve matbaati Mustafa el-bâbî el-halebî ve evlâdihi bi mısır, Kahire 1946.
- MEVDÛDÎ, Ebu'l-Âl'â, **Tefhîmu'l kur'ân**, İnsan Yayınları, İstanbul ts.
- MEYDÂNÎ, Abdurrahman Hasan Habenneke, **el-Belâgatü'l-Arabiyye**, Darü'l-kalem, Şam 1996.
- MISRÎ, Cemalüddin Abdullah b. Yusuf b. Ahmed b. Abdullah b. Yusuf b. Hişam el-Ensârî, **Muğni'l-lebîb an kutubi'l-eârîb**, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1991.
- MÜBÂREK, Mâzin, **el-Mücez fî târihi'l-belaga**, Darü'l-fikir, Beyrut 1968.

- NASIF, Hıfni, SULTAN, Muhammed, DEYYÂB, Muhammed ve TEMMÛM, Mustafa, **Durûsu'l-Belaga**, Mektebetü ehli'l-eser, Kuveyt 2004.
- NESEFÎ, Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, **Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl**, Daru ibn kesîr, Beyrut 2017.
- RAÎNÎ, Muhammed b. Muhammed, **el-Kevâkibu'd-dürriyye**, Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye, Beyrût 2010.
- RÂZÎ, Fahrüddin, **Mefâtihi'l-Gayb**, Darü'l-Fikr, Lübnân 1981.
- SÂBÛNÎ, Muhammed Ali, **Safvetü't-tefâsîr**, Mektebetü'l-asriyye, Beyrût 2009.
- SAFÛRÎ, Ebû Muhammed Fazl b. Hasan b. Ahmed b. el-Abbas, **el-Belaga fûnûnuhâ ve efnânuhâ**, Darü'l-fürkân, Ürdün 1989.
- SARAÇ, M. A. Yekta, **Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat**, Bilimevi, İstanbul 2001.
- SEÂLİBÎ, Abdürrahman b. Muhammed b. Mahlûf Ebu Zeyd, **el-Cevâhirü'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'ân**, Dâru ihyâi't-türâs, Beyrût 1997.
- SEKKÂKÎ, Ebû Yakub Siracüddin Yusuf b. Ebi Bekr b. Muhammed b. Ali el-Harezmi **Miftahu'l-Ulûm**, Darü'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrut 1983.
- SUYÛTÎ, **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Müessesetü'r-risale, Lübnân 2015.
- ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed, **Fethü'l-Kadîr**, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2010.
- ŞÜEBÎ, Abdullah Yahya, **Minhatü'l-vâhibi'l-aliyye**, Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye, Beyrût 2010.
- TEFTÂZÂNÎ, Sa'düddîn, **Muhtasarü'l-Meânî**, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrût 2010.
- TURGAY, Nurettin, **Arap Dili Belâgatı ve Kur'ân**, Tıbyan Yayıncılık, İzmir 2015.
- VÂHİDÎ, Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed, **Esbâbu nüzûli'l-kur'ân**, Darü'l-kutubi'l-ilmiyye, Lübnan 1991.
- YAZIR, Elmalılı M. Hamdi, **Hak Dini Kur'ân Dili**, Orhan Ofset, İstanbul 2011.
- YEMENÎ, Yahya b. Hamza b. Ali b. İbrahim el-Alevî, **et-Tirâzü'l-mütezzammin li-esrari'l-belâga**, Dâru'l-kütübi'l-hâdeviyye, Kâhire 1914.
- YETİŞ, Kâzım, "Belâgat", **DİA**, V, TDVY, İstanbul 1992.
- ZEKİYÜDDÎN, Abdülazim b. Abdulvahid İbn Ebû'l-İsba', **Tahrîru't-Tahbîr fî sina'âtî's-şî'r ve'n-nesr ve beyânî i'câzi'l-Kur'ân**, el-Meclisü'l-A'lâ li's-şuuni'l-İslâmiyye, Kahire 1963.

ZEMAHŞERÎ, Ebü'l-Kasim Cârü'l-Allah Mahmud b. Ömer b. Ahmed, **el-Keşşâf an hakaiki't-tenzîl**, Mektebetü'l-Ubeykân, Riyâd 1998.

....., Ebü'l-Kasim Cârü'l-Allah Mahmud b. Ömer b. Ahmed, **Esâsü'l-Belâga**, Darü'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut 1998.

ZEVBEÎ, Talib Muhammed İsmail, **Min esâlîbi't-ta'bîri'l-kur'ânî**, Darü'n-nehdeti'l-arabiyye, Beyrut 1996.

ZÜHEYLÎ, Vehbe, **et-Tefsîrû'l-Vecîz alâ Hâmişi'l-Kur'ân'il-Azîm**, Dârü'l-fikir, Dimeşk 1994.

....., Vehbe, **et-Tefsîrû'l-münîr fî'l-akîdeti ve's-şerîati ve'l-menheci**, Darü'l-fikir, Dımaşk 2011.

